

Az objektív szociológia.

— Válasz Pikler Gyulának —

Tudományunk kiváló mestere, Pikler Gyula, e folyóirat januári számában számos ellenvetést tesz egy dolgozatomra, amelyet más helyen közöltem *A 20. század szociológiája* címen és ezeket az ellenvetéseket hozzám intézett kérdések alakjában formulázza. Egyrészt örömmel ragadom meg ezt az alkalmat e problémának, amelynek horderejét nézetem szerint alig lehet túlbecsülni, valamivel bővebb kifejtésére, mert Pikler Gyula éleselmjű és mélyenjáró ellenvetései igazán kiváló alkalmul szolgálnak a kérdés szabatosabb kifejtésére. Másrészt viszont nem fojthatom el azt a melanchólikus hangulatot, amelyet bennem Pikler Gyulától való tudományos eltérésem támaszt.

A hozzám intézett kilenc kérdés közül hat, a négy első és a két utolsó egy objektív szociológia alkalmazásának nehézségeit illeti, vagyis arra vonatkozik, hogy miként válnék majd lehetségessé a politikai cselekvés az új tudomány alapján, feltéve, hogy már megvolna, míg három kérdés — az 5-ik, a 6-ik és a 7-ik — magának az objektív szociológiának lehetőségét illetik. Legyen szabad első sorban az első csoportba tartozó hat kérdéssel foglalkoznom és ezekre nézve mindenekelőtt azt a kollektív megjegyzést tennem, hogy az objektív szociológia alkalmazása és egyéb tudományok alkalmazása között nem állana

be semmi különbség. A kémia tantételeiből sem következik még, hogy a kémiát alkalmazzam és hogy p. o. folttisztító szert készítssek. Azokra a cselekedetekre, amelyek a kémiának vagy bármely más objektív tudománynak az alkalmazását illetik, ugyanannyi joggal ugyanazt lehetne mondani, mint amit Pikler a politikai cselekvések legalább is egy részéről mond, t. i. hogy ama meggyőződés által vezetettnek „hogy azok egy reánk nézve örvendetes, kellemesebb állapotot fognak eredményezni, mint amelyet azok elmulasztása eredményezne”. (114. 1.) Ha tehát ebből valamiképen az folyhatnék, hogy egy objektív szociológia lehetetlen, akkor ugyanebből a tényből következnek az is, hogy egy objektív kémia lehetetlen, de következnek az is, hogy objektív tudomány egyáltalában lehetetlen. Ha a fent reprodukált felfogásból valamiképen az következhetnék, hogy csak lélektani szociológia lehetséges, akkor — én úgy látom — azt kellene belőle következtetni, hogy a kémia, a fizika, a mechanika, az asztronómia is csak lélektani alapokon lehetséges. Abból, hogy a csillagok járása micsoda objektív törvényszerűségeket mutat, csak ugyanabban a mértékben következik valami cselekvés, mint abból, hogy a szociális tünetmények micsoda objektív törvényszerűségeket mutatnak. Tegyük fel, hogy csakugyan ama kellemesebb állapotok előidézésének a vágya az, amely a tudományok alkalmazására vezet, folyik-e belőle az, hogy az asztronómia vagy a fizika ne kizárólag objektív materiális összefüggéseket kutasson? Nem folyik. Ép ily kevésbé folyhatik a politikai alkalmazásra vonatkozó hasonló megfontolásokról valaminő következmény arra nézve, hogy minő alapon építse fel a szociológia a maga következtetéseit. *)

Talán azt lehetne ezzel szemben ellenvetni, hogy mégis van különbség a szociológiának alkalmazása és más tudományok alkalmazása között. A szociológiai törvények alkalmazása mindig emberekre való hatást igényel; más tudományok alkalmazása ellenben nem. Vagyis arra lehet gondolni, hogy egy híd megépítése az objektív tudomány törvényei szerint még elképzelhető, úgy hogy a vasakat egymásra tesszük stb., ellenben a társa-

*) Az a kérdés, hogy a külvilág objektív ismeretét nélkülözzük, hogy az, amit a fentiekben objektív tényeknek neveztünk, szintén csak érzéklet, nem ide tartozik. Most nem mindenféle tudásunk végső ismeretelméleti alapjáró! szólnak. S amikor a szociológiát objektív alapokra óhajtjuk fektetni, semmi esetre sem gondolunk objektívebb alapokra, mint aminőkön azok a tudományok nyugosznak, amelyeket objektíveknak nevezünk. Vagyis nem olyan szociológiáról van szó, amely objektívebb volna, mint a fizika, hanem csak olyanról, amely nem szubjektívebb, mint a fizika.

dalomnak a szociológia alapján való irányítása csak pszichológiai hatás útján történhetik. Előttem ugyan egészen világos, hogy az a kérdés, miképpen tudom alkalmazni a szociológia törvényeit egészen más kérdés, mint az, hogy milyen alapon kell keresnem a szociológia törvényeit, aminthogy a fizika sem azért objektív tudomány, mert esetleg emberekre való hatás híján is alkalmazható. De nem is áll fenn — bár, mondom, ez nem volna fontos — ez az alkalmazásbeli különbség a kontemplált objektív szociológia igazságait és más objektív tudományokat illetően: Tisztán materiális összefüggések alapján megállapíthatom, hogy egy konkrét esetben egy vakbél-operációt kell alkalmazni vagy a halál áll be. Ennek az igazságnak semmi köze ahhoz, hogy én praktice csak úgy alkalmazhatom, ha a beteget meggyőzőm arról, hogy neki alá kell magát a vakbél-operációnak vetnie. Magukból ama materiális összefüggésekből, amelyek alapján a diagnózis megállapított, még nem következik az alkalmazás, a vakbél-operáció. Ha a beteg nekem nem hisz, vagy ha vakbél-gyulladásban akár meghalni, akkor a tudomány által megállapított törvényekből nem következik a vakbél-operáció. Viszont abból, hogy az operáció csak pszichológiai hatás alapján áll be, még nem következik, hogy a diagnózist nem kizárólag objektív tudomány alapján kell megcsinálni. Azt hiszem, fölösleges ezt a gondolatmenetet tovább folytatni és arra a lehetőségre is gondolni, vájjon az orvos, — főként, ha egyúttal atléta — nem kötzhetné-e le, nem narkotizálhatná-e és úgy operálhatná-e a beteget. Úgy hogy lélektani hatás nélkül is alkalmazhatná tudományát, amit a szociológiában nem tehetünk. Mindenesetre könnyen konstruálható olyan példa, amelyben az orvostudomány objektív megállapításai magának a betegnek, sőt rajta kívül álló egész sereg embernek közreműködése nélkül nem alkalmazható. De azért, mert segédek, ápolók, vagy magának a betegnek közreműködése nélkül valamely gyógy mód, mondjuk épen valami „beoltás” nem hajtható végre, csak nem következik, hogy a szóban forgó tudomány pszichologikus. Én tehát Pikler Gyulának a majdani alkalmazást illető összes ellenvetéseiben semmi nehézséget sem látok egy objektív szociológiára nézve.

Másodsorban arra kell kiterjeszkednem, hogy a társadalmat egyéni lélektani alapon nem is érthetem meg. Mert ha az egyéni leiekbe merülök el, akkor sohasem juthatok reá, amint-hogy az eddigi társadalomtudomány nem is jutott reá, hogy a

társadalom, amelynek törvényeit a társadalomtudomány kutatni kívánja, a természetnek egy zárt anyagcsere-rendszere. Akkor sohasem jöhetnek reá, hogy nekem az emberi dolgok vizsgálatánál az emberközi anyagcserét és a vele egybefüggő fizikai tényezőket kell kutatnom, úgy amint az a természet által alkotott eleven egységekben lefolyik.

A mai objektív tudomány felvezet egészen az állatnak fiziológiájáig. Le Dantec a biológiai determinizmusról írt gyönyörű kis könyvében igen világosan juttatja kifejezésre, amit egyébként az egész modern sejtbiológia is alapul vesz, hogy az állatok összes fiziológiai jelenségei materiálisán determinálva vannak és hogy ezeket a materiális folyamatokat pusztán kísérik az öntudat jelenségei passzív együttjárókképen. *Ils sont seulement accompagnés d'épiphénomènes de conscience absolument inactifs.* Megállapítja, hogy az öntudati kísérő jelenségek tanulmányozása teljesen haszon nélküli az élet jelenségeinek kutatásánál. Minden a világon egészen változatlanul maradna, ha a testek megtartanák összes tulajdonságaikat az öntudat tulajdonságának kivételével. *)

*) Félix Le Dantec: *Le Déterminisme Biologique*, Paris, 1904. 156. 1.

Nem tudom, mennyiben helyesli Pikler Gyula a determinizmusnak ezt a formulázását, azonban Pikler Gyula is determinista és így azt a gondolatot, hogy a pszichikus összefüggések idegfiziológiai materiális összefüggésekkel helyettesíthetnek, akceptálhatónak mondja, csak lehetetlennek mindaddig, amíg az idegfiziológia igen magas fokra nem hágott. Sőt Pikler zavarosnak tartja programmat, mert a mai lélektani szociológiát nem idegfiziológiai, hanem más objektivitásokkal akarom pótolni.

Én ezzel szemben lehetlenségnek tartom, hogy még a legteljesebb idegfiziológia is a szociális tünetnyek törvényeit adná. A szociális tünetnyeknek épen az a specifikumuk, hogy az egyének közötti anyagcserétől függnnek. Minden idegfiziológiai faktum csak az egyéneen belüli anyagcserefolyamatnak egy része. A társadalomban pedig még ott vannak egyénközi materiális folyamatok, amelyek az egyéneen belüli és így az idegfiziológiai materiális folyamatokat is befolyásolják. Az egysejtű lény fiziológiája teljes, ha a sejtben végbemenő materiális folyamatokat felfedem. De a többsejtű lélynél a sejtközi anyagcserefolyamatok is lényegesek. Ha én egy sejtet vizsgállok csak és abból akarom magyarázni az organizmust, akkor sohasem jutnék helyes magyarázatra. Már pedig a pszichológiai szociológia mindig csak egy emberből indul ki, annak az öntudatából. Ha még az öntudati

epifenomenonok helyébe az abban az egy emberben lefolyt idegfiziológiai processzusokat is tudnók tenni, ebből még mindig nem lehetne szociológia, mert nem ez a darabkája az anyagi folyamatoknak a szociológia materiális szubsztrátuma. Ha én egy piciny darabját kiszakítom a testnek, annak fiziológiai vizsgálatából ugyan sohasem fogom megállapíthatni azokat a fiziológiai törvényszerűségeket, amelyek szerint az az organizmus működik, amelyből az a darabka való. A tisztán idegfiziológiai szociológia pedig így járna el.

Sőt tovább megyek. Abból a kiszakított darabkából nemcsak az egész organizmus fiziológiáját nem tudnám megállapítani, hanem még annak a kiszakított darabkának az életműködéseit sem. Mert annak nincsen önálló, lezárt fiziológiája, az csak a többi résszel való összefüggésben érthető meg.

Az a felfogás, hogy ezek az idegfiziológiai folyamatok dirigálják a társadalmi jelenségeket is, annak a felfogásnak survivalje, amely megszokta e pszichofizikai jelenségek öntudati epifenomenjeiben keresni a történés okát. A látszat ezt mutatja. A valóság ellenben azt, hogy a biológiai determinizmushoz hozzá kell adnunk a szociológiai determinizmust. Miként öntudati állapotaink csak kísérő jelenségei az élet összes fizikai folyamatainak (nem is csak valamely külön idegfiziológiaiaknak) úgy a szociális öntudati állapotok is csak kísérő jelenségi ama fizikai folyamatoknak, amelyek a fiziológiaiakon túlmenően az egyének bizonyos csoportját az anyagcsere-rendszer egy természetes egységébe foglalják. A szociológiai determinizmus futólagos illusztrálásával itt csak röviden utalok arra a tényre, hogy azok a társadalmi tünetnyek, amelyek öntudatosak, mint pl. a házasság, a büntettek, az öngyilkosságok egészen ugyanolyan törvényszerűséget mutatnak, mint azok, amelyek öntudatlanok, mint pl. a természetes halálozások, a nemek aránya stb. Az öntudati epifenomenonja itt sem változtat a fizikai összefüggések determinizmusán.

Röviden összefoglalva az utóbb mondottakat: Ha valaki indeterminista és egy meghatározatlan, megokolatlan, spontán, szabad akaratot tételez fel, az ezen feltételezés által képtelenné válik egy tudományos szociológiára. Ha nekünk az akaratban egy törvényeknek nem engedelmeskedő tünetnyünk van, amely tetszés szerint előre meghatározhatatlanul hat, akkor természetesen e hatásoknak valaminő törvényszerűsége sem állapítható meg.

S így a társadalomtudomány lehetetlen.

Más az, ha valaki determinista és az akaratot determinálnak tartja. Minthogy azonban az akaratot nemcsak szervezetünkbeli, hanem azokon kívüli tényezők determinálják, természetesen csak mindkét tényezőkör felderítése hoz világosságot. A szervezetünkbeli tényezőkkel és folyamatokkal foglalkozik az ideg- és egyéb fiziológia. A szervezetünkön kívül álló tényezők determinizmusát felfedni a szociológia dolga, amely természetesen megint nem az epifenomenek, hanem a fenomenek vizsgálata alapján, nem az öntudatbeli passzív kísérő jelenségek, hanem az aktív fizikai jelenségek alapján fog eredményre juthatni.

Az emberekről is áll, amit Le Dantec más összefüggésben mond, hogy: *Ils font ce qu'ils veulent, pourvu qu'ils veuillent précisément faire ce qu'ils sont contraints de faire.* Az emberek is azt teszik, amit akarnak, csak hogy azt akarják, amit kénytelenek akarni. És ez a kénytelenség külső okokat is felölel, amelyek— persze idegfiziológiai közvetítéssel — szintén kényszerítenek. Ilyen körülmények között sem a társadalmi jelenségek emberi akaratokra való visszavezetése nem jelent sokat, sem az nem elég, ha a külső okoknak pusztán ezt az idegfiziológiai közvetítését fedem fel, nem pedig az okokat magukat.

Ha ezeket az okokat tudom, vagyis tudom, hogy mikor mit kell akarniuk az embereknek, akkor megvan az objektív szociológia, akkor kihagyhatom egészen az akarat kísérő jelenségét, sőt még az állandó idegfiziológiai közvetítést is és egyenesen az emberközi fizikai folyamatokkal hozom kapcsolatba a megmagyarázandó társadalmi tüneményt.

* * *

Az előrebocsátottak után könnyebb megfelelnem Pikler Gyula hozzám intézett kérdéseire. Így az első számú kérdésre mindjárt azt felelhetem, hogy sem ránk nézve öröndetesebb állapot előidézésének vágya, sem a pusztá objektív eredmény előrelátása nem határozza meg a cselekvést. Mindakettő csak passzív kísérő jelenség. A cselekvést azok a materiális folyamatok határozzák meg, amelyeknek a jelzett tünemények kísérő jelenségei. A biológiai és szociológiai indeterminizmus nyelvén kellene szólanom, ha a Pikler által felállított lehetőségek bármelyikét is elfogadnám.

Ugyanez áll a második számú kérdésre, ahol megint azt az epifenomenont állítja előtérbe Pikler, hogy mások javára szolgáló cselekvéseinket az vezeti, hogy örömet várunk tőlük e

mások számára. Hát ez megint a dolog öntudati oldala, de nem a reális, nem a szociológiai. Ez a kísérő jelenség akkor is meglesz, ha tudni fogom azt a materiális folyamatot, amelyet kísér. Pikler zárójelben megjegyzi: „Egyáltalában nagyon kíváncsi vagyok arra, vajjon a jövő tudományos politikájának az öröm és fájdalom fogalmát ismernie szabad-e vagy nem.” Feleletem: hogy ismernie szabad, de tudnia kell, hogy a társadalmi fizikai folyamatok minő körülmények között idézik elő az egyiknek és a másinak különböző formáit.

A harmadik kérdésre már megfeleletem. Hogy eredményes politikai akció rendszerint lehetetlen, ha másokat céljainknak meg nem nyerünk, igaz. Eredményes gyógyítás is rendszerint lehetetlen, ha másokat céljainknak meg nem nyerünk. Itt csak arról van szó, hogy nem lehet pszichológiai alapon megállapítani, hogy mire kelljen másokat megnyerni. Se a szociológiában, se más tudományban. Hogy az embereket mire kell megnyerni, mire kell másokkal szervezkedni, azt objektív falapokon kell megállapítani. Csak ennyit követel az objektív szociológia. Ezzel a 4-ik (főltételes) kérdés is elesik.

Ad 5. A nyelvképződés részben fiziológiai, részben szociológiai faktum. Törvényeit kiteszik részben fiziológiai, részben társadalom-fizikai, amely folyamatokat kísérnek részben egyéni, részben szociális öntudati jelenségek, mint epifenomenek. A tudomány pedig a világért sem az emberek lelki állapotát, tévedéseit stb. veszi majd kiindulópontul, szóval nem öntudati kísérő jelenségeket, nem fog pszichologizálni, hanem bizony „a tudós is csak objektív tényeket vesz majd kiindulópontul” (de nem csak idegfiziológiaiakat, sőt első sorban társadalomfiziológiaiakat). És azt a tényt, hogy van tudomány, stb. szintén majd csupán objektív tények összességeként fogja előadni. Sőt itt épen óriási dolgok várhatók. A tudomány eminenter szociális produktum és a tudomány felfedezései, elméletei társadalomfiziológiailag determinált jelenségek; a társadalmi fizikai folyamatoktól függnnek. A tudományt, a felfedezéseket lehetetlen pszichológiailag vagy pszicho-fizikailag megérteni. Az indeterminista a tudományos elméletet vagy felfedezést merő okosságnak, (olykor ostobaságnak), véletlennek vagy tudom is én, minek kell hogy tartsa. A régi determinista idegfiziológiailag determinálnak kell hogy felfogja. Aki azonban a biológiai és szociológiai determinizmust vallja, aki látja azokat az anyagcsere-rendszereket, azokat a magasabb ritmusú egységeket, amelybe

az emberi organizmusok szerveződtek, csak az sejtheti, hogy hol kereshető a törvényszerűségek kutatásának és megtalálásának törvényszerűsége.

Ad 6. Nem az okosságtól függenek az intézmények. A biológiai és szociológiai determinizmus mellett egy olyan okosság számára, amely tüneményeket módosítson, nem marad hely. A társadalom objektív folyamataitól függ, hogy mit tartunk okosságnak. Ha egy társadalom összes emberei megbolondulnának, ez azt jelentené, hogy bizonyos materiális változások folytán a társadalom nem mutatja rendszerinti működését. A reális faktum csak az volna, hogy ama materiális változások folytán most olyan szociális alakulatok támadnak, amelyekre mi azt mondjuk — a laikus pszichológiai, nem a pontos objektív nyelven — hogy bolondság. Hogy azonban ez az okosság, illetőleg bolondság volna az a valami, ami a társadalomban változást hoz létre, azt tagadom. A tudomány sem individuál-pszichológiai produktum. Az is szociális produktum. Hiszen maga az agyvelőnek fejlettségi foka, a tudomány egyik feltétele is a szociális anyagcsere produktuma és az agyvelő fejlettségi fokán kívül a szociális anyagcserefolyamatok még ezer más módon determinálják a tudományt. A dolgok ilyen nézése mellett semmit sem mondok vele, hogy a tudomány okosság. Ezzel nincsen ellentétben, hogy az ilyképen alakuló tudomány létrejövetelétől bizonyos konzekvenciákat várunk.

Ad 7. Hogy nemcsak a tudomány mögött levő ideg-fiziológiai tényekre gondolok a pozitív szociológiában és hogy miért nem, már több ízben érintettem.

Ugyancsak ad 7. A vita alapjául szolgáló dolgozatomban az akaratot sem kvalitative, sem kvantitative pontosan meg nem határozhatónak mondom. Hogy mennyire igazam van, annak inkább bizonyítékát, semmint cáfolatát látom Pikler Gyula ama ellenvetésében, hogy az érdekek nagyságát mérlegelni tudjuk és hogy a pénzben az érdekek igen célszerű mértéke is rendelkezésünkre áll. Ezzel szemben én azt tartom, hogy a fizika vagy a kémia mértékei pontosabbak és tudományosabbak. Sőt nem is tudnám hasonlítani azt az eljárást, amidőn valamely vegyületet elemeire bontok és megmondom, hogy melyikből mennyi van benne, vagy a fény gyorsaságát megállapítom, ahhoz a kvantitatív és kvalitatív meghatározásokhoz, ahol érdekek különböző nagyságáról beszélek. Ha A -nak χ érdek a nagyobbik és y érdek a kisebbik, 5 -nek ellenben y érdek a nagyobbik és χ

érdek a kisebbik, akkor nincsen módomban, hogy ezeket az ő szubjektív értékeléseiket tudományosan döntő mértékkel megmérjem. A pénz meg épen nem olyan célszerű mértéke az érdekeknek. *A* füttyül a pénzre, *B* pedig meghal utána. *B*-t egy kis összeg pénzzel ezer dologra tudom rávenni, míg ellenben nincsen annyi pénz a világon, amivel *A*-t a legkisebb perfidiára rávehetnem. Épen az ilyen példák és meggondolások alapján állítom, hogy az akaratokon, érdekeken, belátásokon, ismereteken és hasonló egyéb pontatlanságokon nyugvó lélektani szociológia nem tudomány.

Ad 8. Az a kérdés, hogy az ember a társadalmat csinálhatja-e vagy sem? Én e kérdésre nézve azt mondtam kérdéses helyen:

Hirdetjük ugyan, hogy az akarat nem végső ok, hanem csak kísérő jelensége anyagi folyamatoknak, de azért még mindig széltében operálunk ezzel a detronizált akarral. Elfelejtjük, hogy már detronizáltuk és még mindig a régi tisztelettel adózunk a régi halványnak. Ha az akarat csak kísérő jelensége anyagi folyamatoknak, akkor a társadalom tüneményeit csak úgy magyarázzuk tudományosan, ha ezekkel az anyagi folyamatokkal mutatjuk ki kapcsolatukat. Ellenben semmit sem mondunk, ha akaratra visszük őket vissza. Még mindig szokatlan nekünk a gondolat, de tényleg úgy van, hogy az intézményeket, a társadalmat nem mi csináljuk. Meg kell leltni az összefüggést amaz anyagi folyamatok között, amelyeknek az akarat kísérő jelensége és ama dolgok között, amelyek a laikus szemlélet szerint ennek az akaratnak az eredményei.”

Azután azt mondom, hogy a lélektani társadalomtudomány is ezt a laikus felfogást osztja, hogy az emberi akaratok csinálják az intézményeket.

„Szerinte is egyszerűen tetszés szerint csinálják az intézményeket innen is, túlhan is. Ha nem is épen jók és gonoszok; hát okosak és nem okosak, ilyen vagy olyan irányban érdekeltek.” Szerintem tehát tudománytalan felfogás a társadalmat abból megmagyarázni, hogy az emberek mit akarnak. Ők csak azt akarják, amit akarniok kell. A tudományos felfogás a társadalmat az öntudati epifenomenek mögött rejlő materiális jelenségekre vezeti vissza.

Hogy a pszichológiai alapokból kiinduló konzervatív és a pszichológiai alapokból kiinduló forradalmár ideológiák mit vallanak arra nézve, hogy a társadalmakat lehet-e csinálni vagy sem, az engem nem érdekelhet. Melesleg megjegyezve, én e részben nem sok különbséget látok köztük. Amikor a konzervatívok a forradalmat lelketlen izgatok munkájának tartják, az izgatást bün-

tetik, akkor ők is azt tartják, hogy a társadalmakat csinálni lehet tetszés szerint.

Ad 9. Mindezekkel szemben azt tartom, hogy a mai — csaknem egészében lélektani — ú. n. társadalomtudomány *) nem tudomány, hogy csak az objektív szociológia fogja azt tudománnyá tenni; hogy ugyancsak az objektív szociológia fogja alkalmazott tudománnyá tenni a politikát. A jelen politikája akaratok vak torzsalkodása, a jövő politikája egy objektív tudomány törvényei szerint fog haladni. Ezt a nézetemet sem találok az objektív szociológia programjával ellentétben állónak. Az a kép, hogy „akaratok vak torzsalkodása” nem épen a legprecízebb, ezt szívesen elismerem. Ez már nem az objektív tudomány, hanem a lélektani gondolkodás képletes beszéde. Szabatosabb lett volna, ha azt mondom itt is, hogy ma azokról a fizikai törvényszerűségekről, amelyek a politikai torzsalkodások mögött rejlenek, semmit sem tudunk és e részben vakok vagyunk. De ez csak olyan nyelvi megszokás, mintha egy ateista azzal végezné egy értekezését, hogy „isten tudja”, meddig fog még tartani az istenhit.

Ennél lényegesebb ellenvetés, hogy pusztá felismert tudományos törvények nem is képesek egymagukban vezetni a társadalmat. De ezzel visszaérkeztünk kiindulópontunkhoz. Megint ott tartunk, hogy az objektív szociológiát majd épen úgy kell alkalmaznunk, mint ahogyan más objektív tudományokat alkalmazunk. A tüdővész objektív tünetjeinek ismerete alapján, egy objektív bakteriológia segítségével — igaz — nemcsak gyógyíthatom a tüdővést, de terjeszthetem is. Ezért azonban a bakteriológia még nem pszichikus tudomány és igen helyesen járunk el, ha a bakteriológiát továbbra is objektív alapon műveljük. És szakasztott így állunk az objektív szociológiával.

Egy gyökeresen új tudományos irányzatot nem programok vezetnek diadalra, hanem a program keresztülvitele. Amíg ez nincsen meg, addig rendszerint nem sok meggyőző erővel szokott járnunk annak vitatása, hogy ez a program de igenis lehetséges, kivihető. Annak százszoros ismétlésénél, hogy az ő programja a legjobb program, sokkal fontosabb, ha az új irány ennek a programnak megvalósítását bemutatja. Száz értekezés, amely azt bizonyította volna, hogy Spanyolországtól nyugatra hajózva

*) Mindössze a történelmi materializmus jutott nagyon közel a társadalomnak anyagcsere-folyamatokra való visszavezetéséhez. Erről máskor.

parthoz kell jutni, nem ért volna annyi sikert, mint egy hajó, amely parthoz jutott. Csak az objektív szociológia eredményei fogják a vitát eldönteni.

* * *

Még egy irodalmi megjegyzést. Azt, hogy az egyéni lélektanból nem vezethetők le a szociológia törvényei, már többen érezték. De az egyik út helytelenségének felismerése még nem jelenti a helyes út megtalálását. A helyes utat egy magyar író ismerte fel. Méray-Horváth Károly találta meg az objektív tudományoktól a szociológia felé továbbvezető ösvényt. Ő ismerte fel azt az egyszerű, de óriási jelentőségű igazságot, hogy a természet zárt anyagcsere-egységei a társadalomban egy új szintézissel gazdagodtak. Ő mutatta meg ezzel a felfedezésével, hogy mi a társadalom, mi a szociológia materiális szubsztrátuma. Ő tőle kellett megtanulnunk, hogy mi az, ami itt kutatandó és kutatható. Az eddigi társadalomtudomány még odáig sem jutott el, hogy kutatásának tárgyát világosan meg tudta volna állapítani. A társadalom törvényeinek kutatását vallotta feladatául, de nem tudja megmondani, hogy mi a társadalom. Az egyik ezt, a másik azt nevezi társadalomnak.

Méray reávilágított a materiális összefüggések eddig észre nem vett rendszereire és már egyedül ezzel lerakta az új tudomány alapjait. Ezeket a legmagasabb ritmusú anyagcsere-szisztémákat most már nevezheti akárki akárminek, de hogy ezekben az objektív kutatás új tárgyai adódtak, többé el nem veszhet.

Az objektív szociológiának a fentiekben kifejezett felfogása ezen az alapon áll. E helyen természetesen ezeknek az alapoknak a levezetését nem nyújthatom. Aki erre nézve többet akart tudni, az majd tanulmányozza Méraynak a legközelebbi napokban *Gesetze der grossen Revolution unseres Jahrhunderts* címen megjelenő folyóiratát, amelynek 1. számában meglelheti az új szociológia klasszikus világossággal megírt alapvetését.*)

Somló Bódog.

*) Méray-Horváth Károly új felfogása alapján több nagy érdekességű történelmi konstrukciót is felépít *Die Physiologie unserer Weltgeschichte und der kommende Tag* című munkájában. Míg alapfelfogását óriási jelentőségű felfedezésnek tartom, addig a rajta felépített szociológia részleteire ezúttal még nem foglalhatok állást. A helyes elméleti alapból még nem folyik minden egyes diagnózis helyessége. Az említett munka pedig nem nyújt annyi adatszerű pontos felszerelést, hogy az olvasó könnyű szerrel kontrollálhatná a diagnózisokat, hanem a munka e technikai hiányai folytán csak úgy alkothat magának önálló ítéletet, ha e kérdéseken önállóan keresztül dolgozza magát.

A munkásmozgalom iránya.*)

isztelt hölgyeim és uraim! Megelőző előadásaim tárgya annak bizonyítása volt, hogy a növekedő gazdagság nem okozója a munkabérek emelkedésének, hanem megfordítva: a munkabérek emelkedése idézi elő a gazdagodást. Mielőtt arra térnék át, hogy azokat a mozgó okokat kifejtssem, amelyek a munkabérek emelkedését vagy súlyedését okozzák, engedjék meg, hogy két megjegyzéssel világosítsam meg az előzőket.

A szociális fejlődés forogatóját vizsgálva, nem azért beszélek mindig az emelkedő munkabérekről, mintha ebben látnám a végső célt. Ellenkezőleg én a béremelést csak eszköznek tartom. A főcél az, hogy a dolgozó ember, aki eddig a civilizációnak ígás marhája volt, szabad emberré váljék. Ezt a tételt az urak, akik feltétlenül Marx tanára esküdtek, nem fogadhatják el teljesen. E tan értelmében a fokozódó nyomor volna az, ami végcélképen a felszabadulást előidézné. A szociális evolúció

*) A szerző szíves engedelmével közöljük itt (gyorsírói jegyzetek alapján) ezt az érdekes előadást, mellyel a Társadalomtudományok Szabad Iskolájában A *munkabér problémája* c. kurzusát berekesztette. Bármint vélekedjék is valaki a Hertzka Tivadar rendszeréről, kétségtelen, hogy ma az a világirodalomban oly tekintélyes helyet foglal el, hogy azt mindenkinek ismernie kell. Sajnos, Hertzkával is megtörtént az — ami sok kiváló magyar gondolkodó osztályrésze — hogy míg a külföld figyelmé felé fordul, addig idehaza harmadrangú emberek foglalják le a közönség érdeklődését.

A szerk.

tehát csak akkor következhetne be, ha a folyton fokozódó kizsákmányolásra, másrészt óriási vagyontalan nyomorgó tömegre oszolna meg. Én ennek az ellenkezőjét vallom: Azt hiszem, hogy a felfordulás, a nagy forradalom akkor áll majd be, ha a mindinkább emberi méltóságára ébredező óriási tömeg nem tűri többé a jármot. Ez pedig csak akkor következhetik be, ha ez a nagy tömeg képes lesz szabadon gondolkodni, oly magasabb célok után törekedni, melyek után a legnagyobb ínségben nyomorgók sohse szoktak vágyani. E tételt így mellékesen, más előadás keretén belül is néhány perc alatt, nem igazolhatom teljesen. Mégis engedjék meg, hogy egy tényre hivatkozzam: Voltak már a világtörténelemben államok és korszakok, ahol az, amit Marx az expropriáció fokozódásának nevez, megvolt. Például a római világnak vége felé egész Olaszország egynéhány tucat családnak a birtokában volt, míg a római népnek a milliói szolgák, tökéletesen vagyontalan proletárok voltak. És mi volt ennek a következménye? A proletárságnak a felszabadulása? Szó sincs róla! Romba dőlt ez az expropriált római világ, de nem a szabadság emelte fel, hanem még nagyobb, még fokozottabb rabszolgaságnak a prédája lett, mert a végletekig kimerült rabszolga nem volt a szabadság harcosa. Ellenkezőleg az egész történelemben mindig csak azt láttam, hogy a vagyonosodé, emberi mivoltának érzetére ébredő, jobb módban élő, csoportok és osztályok bírtak annyi szellemi és erkölcsi erővel, hogy a nyakukba nehezedő igát széttörjék. Ez az egyik megjegyzésem.

Felmerült az a kérdés, hogy honnét szerzi meg a nép az emelkedett béreket, ha bérek gyökeres emeléséhez hozzáfog? Én abban a nézetben vagyok, hogy az emelkedő munkabér? automaticé oda vezet, hogy a termelés is növekedik. Ez a növekedő termelés nyújtja az emelkedő bérhez való anyagot. Tegyük fel, hogy Magyarországról van szó. Honnan kapjuk kezdetben az emelkedő bérre való anyagot? Hát, t. hallgatóság, a dolog úgy áll, hogy a béreket, amint ezt már Marx bebizonyította, nem a tőkéből, hanem a termelésből fizetik. Az, hogy én gazdag vagyok, az nem készíthet engem arra, hogy magasabb béreket fizessek, de még nem is adja a lehetőséget magasabb munkabérek fizetésére, mert ha termelésem fokozódásából nem tudom fedezni a termelés költségeit, amelynek alkotó része a bér is, akkor csak nem fedezem azt a múltban összegyűlt vagyonomból. Nem azért fizetek én magasabb munkabért, mert vagyonom van;

hanem akkor fizetem a magasabb bért, ha a forgalomban levő termelésem ezt lehetővé teszi. Ha nagyobb nyereséget remélek, akkor keresek újabb munkásokat és szükség esetén magasabban is fizetem őket, mert szükség nélkül munkaadó nem fizethet magasabb bért.

És ez áll például a legfontosabb termelési ágra nézve is. Napnál világosabb ez különösen nálunk Magyarországon, mert a mezőgazdasági munkások, munkájuk legfontosabbikában, az aratási munkánál részt kapnak fizetésül, egy bizonyos hányadát annak, amit ők learatnak. A bérharc a vidéken a körül folyik, hogy az arató munkás az $\frac{1}{13}$, $\frac{1}{12}$, vagy $\frac{1}{10}$ -részt kap-e abból, amit learat. Kérdezzük már most, mi volna a munkabér megduplázása? Az, hogy a 13-ad rész helyett a 7-ed vagy 6-od részt kapná? Kérdezzük már most, hogy honnan? Ott áll a mezőn a learatott termés, csak másképp kell felosztani, akkor megvan a magasabb munkabér. Lehet azonban, hogy nagyon rohamos béremelésnél a munkások nem tehetnek szert ilyen előnyökre. De ez nem akkor történik, ha tőke nincs, hanem akkor, ha készlet nincs. Ha a munkás magasabb, mondjuk kétszer akkora bért kap, úgy nem is szükséges azok kifizetése. Csak ígérjék meg a dupla bért és a munkás máris többet fogyaszthat. A tényleges fogyasztóképesség pedig nem attól függ, hogy van-e tőkém, hanem attól, hogy van-e készletem. Meglehet, hogy Magyarországon nincs akkora gabonakészlet, hogy a munkás, aki addig krumplit evett, rozskenyeret ehessen, a beállott béremelés után nagyobb fogyasztó képességű munkás nem volna képes magának rozskenyeret szerezni: a rozs ára fel fog emelkedni. Azaz: nem az én tőkém hiánya ennek az oka, hanem a rozskészletnek a hiánya.

Hogy honnan veszi a munkaadó a fokozott munkabért, ez egy régi ortodox babona, amellyel Marx már régen foglalkozott, csakhogy ő a következményeket ebből még nem akarta levonni.

Áttérek most, t. hallgatóság, arra a kérdésre, hogy milyen eszközök befolyásával emelkedhetnének nálunk a munkabérek, anélkül, hogy ez az előzetesen már fokozódott gazdagság következménye volna. E célt ugyanis még a gazdagodás előtt nem állami beavatkozással, hanem a közvélemény módosításával kellene elérni.

Honnét van az, hogy minálunk az államhatalom jóformán minden bérharcban, úgyszólván ösztönszerűleg a munkások ellen

fordul és munkaadót támogatja? Rosszakaratból? Nem hiszem. A tőkének a megvetése oly általánossá vált, t. uraim, még az ú. n. legmagasabb rétegekben is, oly mélyen sülyedt a tisztelet a pénzes zacskóval szemben, hogy alig létezik miniszter vagy magasabb állami hivatalnok, aki bensőleg ne rokonszenveznék a munkásokkal. Én legalább így tapasztaltam ezt. Én biztosíthatom az urakat arról, hogy tudtommal a ma nálunk kormányon levő miniszterek között egy sincs, aki nem szimpatizálna a munkásokkal. De az államhatalom azért fordul a munkás ellen, mivel a közkeleti gazdasági tanokat elhiszik. A miniszter csak a tudományt követi, mikor azt vallja, hogy a munkásosztály helyzetének javulása a tőke halmozódásából ered. Ő azt hiszi, hogy ha valamilyen módon meggátolja bárki is a tőke felhalmozódását, úgy a munkást károsítja. Nézete szerint tehát azok a szegény sztrájkolók, akik ki akarják erőszakolni a munkabérek emelését, voltaképpen örültek. Ezeknek ellenszegülni, annyit tesz, mint a saját hasznukat velük szemben érvényesíteni. Azt hiszik, hogy kötelességük a tőkét támogatni, mert a munkásoknak ellene irányult törekvése tudatlanságnak, tévedésnek, izgatásnak az eredménye és aki a népnek valódi javát akarja, annak löni kell a népre, annak a nép, a munkásosztály melléne kell szegezni a szuronyt, ha az sorsán javítani akar. És ez az uralkodó, ortodox tudományos felfogás értelmében másképp nem is lehet. Ha igaz az, hogy a munkabérek emelkedése a gazdagodástól függ, azaz, hogy előbb kell tőkét gyűjteni és csak azután lehet abból a tőkéből a munkabéreket emelni: akkor minden sztrájkoló örült!

Ha a kormányzók csak távolról sejtenék, hogy az, amit az iskolában tanultak, amit az egész tudomány vall, csak nevetséges rémletés, hogy a dolog megfordítva áll és épen a munkásosztály helyzetének javulása minden gazdagodásnak az alapfeltétele, úgy ők másképp cselekednének, nem szimpátiából, hanem önérdékből! Mert mit kíván minden kormányhatalom első sorban? Pénzt és katonát! Ez a két főigénye. Mármost a katonát, az újoncot nem kapja kellő számban, mert a dolgozó és éhező nép annyira elkorcsosul, hogy nem alkalmas a szolgálatra. A múlt évtizedekben, amikor csak egynéhány százezerből állott a hadsereg, ezt a csekély újoncszámot megkaphatták a kisajtott, agyonsanyargatott népből is, hanem most, amikor pl. az osztrák-magyar ármádia több mint két millióból áll, már hiányzik az ép testalkatú két millió ember. Már padig azt mindenki nagyon jól tudja, hogy elsatnyúlt, gyenge szervezetű legényekből álló sereggel nem olyan

könnyű csatát nyerni. Ha ők módot tudnának találni arra, hogy az emberanyag jobban tápláltassék, úgy nem szimpátiából hanem abból a jól felfogott érdekből, amelyből az épeszű ember a maga barmát is jobban eteti, ők is jobban gondoskodnának a népről. Tudják ők nagyon jól, hogy pl. ha egy 500 munkással és 200.000 korona nyereséggel dolgozó gyár jövedelmének nem fele, hanem $\frac{2}{3}$ része jutna a munkásoknak, úgy ezekből alkalmasabb katonák válnának és a gyáros is megélhetne 60.000 koronából.

Ép ilyen a pénzügyminiszter helyzete is. Hiszen a pénz ama részéből, mely a tőkebirtokos kezébe jut, az államkincstár édes-keveset lát. Tudvalevő dolog, hogy a magasabb néposztályok adója aránylag sokkal csekélyebb, mint a munkásnépé. Amit a munkás kap, annak körülbelől 30%-a kerül az állampénztárba, mert amit a munkás fogyaszt, azt mind óriási adó terheli. Vegyünk csak egy példát, a dohányt. A legolcsóbb dohány a kapadohány, amely fontonként körülbelől 16 kr.-ba kerül. Az államkincstár pedig beváltja 4 forintért. Tehát a munkás, a néprétegek legalsóbb osztálya 400%-os adót fizet. A finom havanna-szivar után ellenben az állam csak egynéhány százalék adót kap. Így áll ez a nép minden fogyasztására. Ha tehát pl. a munkabéreket Magyarországon egy miliárddal emelhetnők, ami nem olyan nagy összeg, úgy az állam bevételei évente 300 millióval növekednének. Tehát a katonát és fináncot is óriási módon érdekeli a bérek folytonos és meglehetősen magas arányban való emelkedése. És mégsem támogatja a béremelést célzó mozgalmakat. Miért? Mert téved és azt hiszi, hogy ennek másként történnie nem szabad. Ő tanult ember, ő tudja azt, hogy a munkabér a tőkegyűjtéstől függ; és fájdalmas kötelessége belelőni abba a félrevezetett tömegbe, amely munkabéremelést merészel követelni.

Mi történné, ha a közvéleményt ebben a tekintetben felvilágosítanók? Ha az emberek belátnák, hogy amit évszázadokon át hittek, az végzetes tévedésnél nem egyéb? . . . Még a legkonzervatívabb államférfi se törne a munkásmozgalom ellen, mert ezzel az állam érdekeit sértené. De még hatásosabb volna a közvélemény felvilágosodása, hogy ha mindenki tudná azt, hogy egy béremelési mozgalomnak ellene szegülni annyit tesz, mint a nemzetnek, az államnak a java ellen törni. Sajnos, ezt egyelőre nagyon kevesen tudják; majdnem senkise. Sőt ellenkezőleg, épen a felsőbb osztályok azt hiszik, hogy a gazdagodás mellett küzdenek, ha ellenszegülnek minden béremelésnek. Nem

így volna ez, ha mindinkább tért hódítana az a felfogás, hogy aki kisajtolja embertársaiból az utolsó csepp vért, gonoszabb minden uzsorásnál. Aki nem elégszik meg 6—7%-kal, hanem 20—30%-ot vesz, azt megveti a közvélemény, mint hitvány uzsorást, de a gyáros, aki munkása 3—4 firt értékű produktumáért 60—70 krt fizet, aki uzsorásként kiveszi nemcsak ágyából a párnát, hanem csontjából a velőt, az becsületes törekvő ember, kit tisztelni szokás; s ha száz munkás helyett ezret, tízezret zsarol ki, akkor nemes, báró lesz, bejut nemcsak a képviselőházba, hanem a mágnáskamrába is s köztisztelet tárgya. Ha egyszer azt elérjük, hogy a közvélemény megveti azokat, akik a munkások ellen törnek, akkor csak félnék ellenállásra fogunk találni és győzni fogunk mindenben. És én azt hiszem, hogy ez be fog következni, hogy közeli fordulat előtt állunk és ennek a fordulatnak a beálltában látom én a szociális forradalom első és döntő győzelmét. Meglehet, hogy a fordulatnak közel jövőben való beállításába vetett hitemet sokan száználmosollyal fogadják és üres utópiának bélyegzik. Tudom én nagyon jól, hogy utópistának tartanak és hogy az uralkodó osztályoknak, de nemcsak azoknak, hanem még a munkásosztálynak is nagy tömegei abban a hitben vannak, hogy ez a jelenlegi állapot természetes és hogy megváltoztatása kedvéért a természet ellen kell törni. Hát tisztelt hallgatóság! én ezt a hitet Kínában érteném, mert a kínai népnek vallásalapítója Konfucius sohase hirdette, hogy bűn az emberek kizsarolása. A Konfucius tanaiban felnőtt kínai embertől tehát megérteném, hogy nem hisz oly fordulat bekövetkezésében, melynek hatása alatt az emberek nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is egyenjogúak lesznek. Pedig kell, hogy a munkásnak ne csak az a joga legyen meg, hogy felakasztassék, agyonlövessék, hogy elméletileg miniszter, képviselő lehessen, hanem, hogy meg is élhessen! A mi munkásunk pedig csak akkor élhet meg, ha másnak rá szüksége van. Ha munkájára más embernek nincs szüksége, akkor csak az alamizna segít rajta. Mi keresztény államban élünk, ahol a keresztényeken kívül zsidók is vannak. Zsidó és keresztény vallások alapítói pedig ugyanazt vallják, amit én mondtam. Ha én ábrándozó vagyok, ha én lehetetlen dolgok után törekszem, akkor Mózes és Krisztus ugyanezt teszi. Mert tisztelt hallgatóság, az úgynevezett egyisten-imádás nem más, mint lázadás a polgári rend ellen. A polgári rend alapja a vallás. De jól érteve olyan vallás, melyben az isten az uraknak az istene.

A vallás abban állott, hogy minden uralkodó törzsfőnöknek megvolt a maga házi istene, akinek áldozni kellett, akinek fia volt az uralkodó, aki nem követett egyebet, mint engedelmességet, áldozatkészséget az urakkal szemben.

Ennek a tannak következtében beállott az irtózatosságot és nyomor elleni lázadás, melynek első nyilvánulásai Buddha név alatt keletkeztek és átcsaptak azután a zsidókhoz is.

E tanok már régen benne voltak a Szentírásban. Aki az öt könyvet ismeri, tudja, hogy benne van azokban a lázadás, a forradalom eszméje; benne van, hogy egyenjogúak vagyunk, hogy embertársait senki szolgának nem tarthatja, hogy minden ötvenedik évben fel kell osztani a földeket, mert tilos, hogy egyes ember birtokába vegye a földet. De a zsidó nép nem e tanok szerint élt, mert a zsidó nép polgárnép volt és a polgári renddel meg nem egyeztethető, hogy az emberek egyenlők legyenek. A polgári rend csak azzal az elvvel együtt állhat fenn, mely szerint vannak urak és vannak szolgák; vannak, akik dolgoznak és mások, akik a munka gyümölcsét élvezik. Aki ez ellen vét, az vét a polgári rend ellen, az izgató, azt üldözni kell tűzzel-vassal. Látjuk tehát, hogy a zsidó nép életében nagyon ritkán érvényesült az, ami a zsidó szent könyvekben benn áll.

E polgári társadalom ellen lázadt fel másodízben — az első Mózes volt — Krisztus és a polgári társadalom szempontjából bizonyára nagyon helyesen tették, hogy keresztre feszítették. Azt olvassuk, hogy Pilátus a kezét mosta és nem akart résztvenni az erőszakos tettben, hogy a zsidók voltak, akik ezt elkövették. Csakhogy itt egy kis tévedés van! Nem a hitbuzgó, hanem a hatalmas zsidók tették ezt. Ezek nagyon természetesen halálra keresték azt az embert, aki ezrek előtt hirdette: Jaj annak, aki embertársának fölébe helyezi magát; könnyebben mehet át a tevé a tű fökán, mint a gazdag mennyeknek országába. Hogy állhat fenn ilyen elvek mellett egy polgári társadalom! hogy lehetek én akkor tökéletes, munkaadó? És hogy Pilátus a kezét mosta, ez csak onnan van, hogy ő azt nem értette, fel se fogta. Minden ember egyenjogú? Bolondság ez! A rabszolga meg a római polgár, a hatalmas prokurátor és a szegény zsidó egyenjogúak, egyenlők? Ártatlan bolond, aki ilyeneket hirdet. A zsidók tudták, hogy ez nem olyan veszély nélküli bolondság, a zsidó hatalmasok tudták, értették, mit akar ez a Krisztus. Ha Jézus nem a zsidók közt élt volna, hanem más nép között, ahol megértik, akkor bizonyonnyal ott is keresztre feszítették volna. Legvilá-

gosabb bizonyítéka ennek az, hogy később 40—50 év múlva, amikor tért kezdettek hódítani Rómában azok a keresztények, akik akkor Krisztus valódi tanítványai voltak, nem úgy mint ma, akkor ott is üldözni kezdték őket. Róma sohasem üldözött egy vallást sem. Vallás tekintetében a legtürelmesebb volt, annyira türelmes, hogy minden idegen istennek temploma volt és nehogy feledékenység következtében valamelyikök megsértődjön: temploma volt az idegen „ismeretlen” istennek is. Épen csak a keresztényekkel szemben volt oly türelmetlen Róma és pedig nemcsak a kegyetlen, hanem a legjobb császárok is: Dioklecián, Mark Aurél mind üldözték őket. Hát kérem, aki az apostolok munkáit olvassa, az tévedésben nem lehet. Hiszen ezek kommunisták, szocialisták voltak, hát hogyne üldözték volna őket. Hiszen, ha ma Rákoson feláll egy ember és elkezdi hirdetni: Jaj annak, aki embertársai fölé helyezi magát és könnyebben mehet egy teve a tű fokán keresztül, mint a gazdagok a mennyországba, hát keresztre feszíteni ma nem fogják, de egy pár évre bizonyosan becsukják Illavára.

Én uraim nem hiszem, hogy a legtisztább keresztény vagy zsidó, vagy akárminemű vallásnak a pajzsa alatt valaha a szociális fordulat bekövetkezhessek. Az én hitem az, hogy a szociális fordulat első feltétele az, hogy a vallás elműljék, de hogy egy keresztény vagy zsidó államnak hívei azt vallhassák, hogy aki az egyenjogúságot hirdeti, az utópista, rajongó, azt belátni nem tudom, mert én azt mondom, hogy ha ti rajongóknak nevezitek ezeket, akkor miért használjátok fel azoknak nevét, akik évezredek előtt ugyanazt vallották. Én ismételten azt vallom és azt állítom, hogy a legridegebb, minden rajongástól tartózkodó emberi elme is fel fog ébredni annak tudatára, hogy az emberek között különbség nincsen, hogy nincsen senkinek joga másnak az ereje felett rendelkezni és abban a percben, a hol ez a nézet általános lett, megvan a szociális fordulat, mert nem az erőszak az, ami rajtunk uralkodik, hanem a saját hitünk. Mert honnan veszik az erőszakoskodók és elnyomók erejüket? A nép hitéből! Ha a nép milliói azt hinnék, hogy ez jogtalan valami, akkor az erőszak gyengének bizonyulna. Ha a mostani javult állapotokat szemléljük (mert a dolgok higgadt bírálatánál meg kell vallanunk, hogy némi javulás nemcsak anyagi, de szellemi téren is mutatkozik) ha összehasonlítjuk a jobbágyság állapotát a mai viszonyokkal, akkor látjuk, mily újkeletű még ez az állapot is. Nem többel, mint félszázaddal ezelőtt néhány ezer ki-

váltságos a népnek millióit jobbágyságban tartotta, tehát teljesen marha gyanánt kezelte. Ezt azért tették és csak azért teheték, mert ez a tömeg tényleg állatias elemekből állott. Elnyomva, a művelődés útjától elzárva, másról, mint a létfenntartásáért való küzdelemtől fogalma sem volt. Nem is csoda tehát, hogy baromként kezelték őket. S hogy ez megváltozott, annak nem az az oka, hogy a birtokos osztály, a „magasabb osztály” komolyabb, nemesebb, magasztosabb volna, hanem az, hogy a tömeg ma már emberekből áll. A munkásoknak óriási tömege ma oly műveltségi fokon áll, mely felülmúlja a polgári osztály tetemes részének műveltségét.

Én ezt nagyon egyszerű tapasztalatból tudom. Gyakran tartottam előadásokat úgy a munkások, mint a polgárok, az úgynevezett művelt, magas osztály előtt. És mondhatom, hogy ha munkások előtt beszéltem, sokkal többet követeltem meg a hallgatóságtól, mint midőn polgároknak adtam elő. Ha én munkásgyülekezet előtt Néró császár nevét említem, akkor nem kell hozzátennem: Ez kérem gonosz, kegyetlen római császár volt, ezt a munkás tudja, a bugris nem. És ez a szociáldemokrácia elfelejthetetlen, soha el nem évülő, meg nem hálálható nagy érdeme, hogy nevelt, tanította az embereket. Hogy nézetem szerint hamis tanok értelmében, az mellékes, a fő az, hogy az emberek mindinkább emberekké válnak és abban a percben, amelyben egy nemzet minden rétege emberré válik, nem lehet velők többé úgy bánni, mint a barmokkal, abban a percben beállt a szociális fordulat, mert nekem szent meggyőződése, hogy valódi embereket nem lehet iga alatt tartani, nem is akarhatja azt egy félig-meddig jóra való ember, hogy embertársát magához képest lealacsonyítsa. S ez lesz a szociális evolúció, a következmény; a munkabéremelés csak eszköz, mely önmagától be fog következni, történjék ellenünk bármi is. Én biztos vagyok benne, hogy 10 év múlva a munkabérek minálunk legalább 100, de valószínűleg 150%-kal emelkedni fognak, azon egyszerű oknál fogva, mert a mi munkabéreinkből nyugati felfogás szerint élni nem lehet. Ha az angol amerikai munkás életmódját tekintjük, úgy látjuk, hogy azt a Magyarországon dívó bérekkel elérni lehetetlen. És abban a percben, melyben a munkásosztály magasabb igényeket támaszt, megvannak a magasabb munkabérek is.

Ez az én meggyőződése s ha előadásom által elértem, hogy Önök csak egy lépést is tettek, az általam kitűzött cél felé, tökéletesen megvagyok elégedve.

„Objektív szociológia” és induktív logika.

Mielőtt még Somló Bódog barátom a lélektan és a társadalmi tudomány viszonyát tárgyaló múltkori levelemre *) válaszolhatott volna, ismét szükségesnek találok, hogy e kérdésre nézve a *Huszedik Század* lapjain felszólaljak. Tekintve, hogy folyóiratunknak alig van száma, amelyben egy vagy több cikk a legkülönbözőbb módokon és főleg ellenállhatlan „indukciókkal” bebizonyítani ne próbálná, hogy a lelki tényezők, a belátás, az értelem nem befolyásolják a társadalmi életet, e buzgóságom nem túlzás. Ítéljen különben erről az olvasó az alább elmondandók meghallgatása után.

Múltkori nyílt levelemben azt állítottam, hogy amikor ezek a sűrűn megjelenő cikkek bebizonyítani kívánják, hogy az intézményeket nem az emberi bölcsesség hozza létre, hanem „a gazdasági struktúra, a szükségszerűség, a történeti erők” stb., kivétel nélkül mégis mindig kiderül, hogy igenis az érdek és az okosság hozza őket létre, és az ellenkezőnek egész bizonyítása, az egész indukció csupa hiú látszat. Nos épen a múlt számban, nyílt levelemmel egyidőben, megint ily tartalmú cikk jelent meg egy R. jegyű író tollából: Loria *Társadalmi morfológia* című munkájának ismertetése. Ebben a könyvben R. szerint Loria kimutatja, hogy a társadalmi alakok végeredményben attól a viszonytól függenek, melyben a népesség az őt ellátó földterülettel van. Két ország (például egy anyaország és egy gyarmat), melynek

*) L. a *Huszedik Század* előző füzetét.

lakosai faj, kultúra, vallás, hagyomány vagyis az összes lélektani elemek tekintetében egyeznek, különböző társadalmi alakulatot fog mutatni, ha a népesség és a föld mennyisége közti viszony különböző. Viszont, ha az összes lélektani tényezők különbözők, de a népesség- föld- viszony egyenlő, mint például az anyaország egy régebbi korszakában és a gyarmat (újabb) idejében, a társadalmi alak mégis azonos lesz. Ebből Loria R. szerint azt állapítja meg (és R. ebben igazat ad neki), hogy az indukció (és pedig úgy a különbségek mint az egyezések módszere) azt bizonyítja, hogy „a lelki állapotok nem szociológiai tényezők”.*) Helyes-e ez a megállapítás? Nézzük először az első módszert! Legjobban példa fogja megvilágosítani a dolgot. Mit mondanánk egy fizikushoz, aki így okoskodnék: „Aszerint, amint egy testet kisebb vagy nagyobb magasságból ejtek le, az kisebb vagy nagyobb végsebességet fog nyerni, jóllehet mind a két esetben ugyanaz a föld van jelen. Ebből következik, hogy a test sebessége csak helyzetétől függ, ellenben a föld megléte és tömege nem sebességi tényező.”? Úgy-e a szemébe nevetnénk az ilyen fizikusnak? Úgy-e azt mondanók neki: „Uram, önnek igen gyöngye a logikája. Az ön „indukció”-ja csak azt bizonyítja, hogy a két eset különbözőségének nem az az oka, ami mind a két esetben egyenlő, és ez természetes, és ennek bizonyosságához nem kell semmi indukció. De hogy az, ami mind a két esetben egyenlő és ezért a két eset különbözőségének nem oka, egyáltalában nem tényezője mind a két eseménynek, az nem következik belőle. Az, a fizika nyelvén szólva, állandó határozó”.**) Ugyanez áll a Loria első módszeréről.***) Mind a két különböző társadalmi alak létrejövetelében múlhatatlan tényező, hogy a népesség élni akar, hogy tudja, hogy a földből lehet megélnie, hogy földet tud művelni, hogy mindegyik esetben belátja, hogy az adott körülmények közt, a rendelkezésre álló földterület mellett, az illető társadalmi alak a lehető leg-

*) Ez nem Loria, hanem az ismertető formulázása. A ritka szedés a cikkben is megvan.

**) Ez a fizikus ép annyira a maga helyén és ép oly jogos büszkeséggel mondhatná, hogy ő nem vallja a nehézségre nézve az elavult geocentrikus világfelfogást, mint amennyire a maga helyén és jogos büszkeséggel hangoztatják az objektív szociológusok, hogy ők nem vallják az emberi társadalomra nézve „az elavult antropocentrikus” világfelfogást.

***) R. szerint „nincs minden humor nélkül, hogy a lélektani elem ezen szuverén alábecsülője mennyi, valóban gyakran ördögi racionalizmust tételez fel az uralkodó osztályokról a kényszerítő ideológiák kiokoskodásában”. Dehogy, kérem; a humor abban van, hogy olyan indukciók alapján, mint a föntebbi, becsüli szuverén módon alá a lélektani elemet. — Megjegyzem, hogy én magam Loria e könyvét nem ismerem. Fölteszem, hogy R. helyesen adja vissza tartalmát.

célszerűbb rá nézve. Ha az emberek még nem volnának földművelők, vagy földművelés nélkül tudnák a testükből távozó anyagokat megint élvezhető összetételekbe visszaalakítani („mesterségesen” tudnának élelmet termelni), vagy ha mind megbolondulnának, ugyanaz a népszám és föld nem vezetne ugyanahhoz a társadalmi alakhoz. Amaz objektív tényezők a lelki, a kulturális tényezők nélkül tehát nem határozzák meg a társadalmi alakot. És sem Loria, sem R. meg nem elégednék ily objektív összefüggések megállapításával, ráció nélkülinek találná őket, és nem bízna általános érvényükben, bármennyiszer is tapasztalta őket, ha nem találná, hogy megegyeznek az ember lelki természetével, ha meg nem találná pszihikus racionálójukat.

Vessünk most egy pillantást az egyezések módszerére! Abban a két korszakban, amelyben az összes lelki tényezők állítólag különböznek, de a társadalmi alak mégis egyező, Loria és R. megfelelnek egy lelki tényezőről, amely mind a kettőben egyező. Ez megint az a lelki tényező, hogy mind a két korszakban az emberek a földből tudnak és akarnak megélni, és az a további tényező, hogy ama társadalmi alakot hiszik a lehető legcélszerűbbnek. E nélkül a közös lelki tényező nélkül a föld és a népesség közötti viszony azonossága megint nem vezetne a társadalmi alak azonosságához. *)

*) Loria és R. erre talán ezt felelik (de minthogy ez nem tényleges okoskodásuk, hanem csak föltevés, azért ide a vonal alá tesztem): „Mi kihagyhatjuk azt, hogy az illető emberek élni akarnak, és hogy tudják, hogy a földből megélhetnek; egyszerűen azt tesszük fel, hogy földet művelnek, ami egy objektív tény, mozgás. Hogy azt gondolják, hogy a társadalmi alakulatok, amelyeket létrehoznak, az adott körülmények között rájuk nézve legcélszerűbbek, azt szintén figyelmen kívül hagyhatjuk, mert az mindig előfordul, az alattomban értetődik. Így csupán objektív tényeket kötünk össze. Növényegyének egymáshoz való „társadalmi” viszonya, kölcsönös befolyásolása is az egyének száma és a földterület viszonya szerint fog alakulni, anélkül, hogy ebben lelki állapotot kellene közbeiktatnunk.”

Erre ezt válaszolom: „Ez megint helytelen logika; ez semmit sem bizonyít tételtek mellett. Nézzük először azt, amit a földből való élni akarásra és tudásra nézve mondotok. Más az, hogy valami határozó kihagyható, amennyiben helyette egy másik határozó vehető, mely törvényszerű függésben van tőle és amely így helyettesíthető, és más az, hogy az a valami nem tényező. Más dolog azt mondani, hogy az eső testnek mindenkor sebességét akár a lefolyt idő szerint, akár a befutott út szerint határozhatom meg, és más dolog azt mondani, hogy az idő nem határozó, az idő nem tényező. Az előbbi igaz, az utóbbi nem. Más dolog azt mondani, hogy a hőhatásokat pusztán energia-egyenletekben írhatom le, és nem kell a molekulamozgásra rekurálnom, és más dolog azt mondani, hogy a molekulák mozgásai (ha e föltevés megfelel a valóságnak) nem tényezők. Megint igaz az előbbi, nem igaz az utóbbi. Kihagyhatjátok a lelki tényezőket, de azért azok tényezők. Kihagyjátok az idegrendszerbeli tényezőket is, de azok szerintetek is tényezők. Hogy mely határozókkal kapcsolok össze egy tény, az a célszerűség kérdése. A társadalmi alak és a jól élni akarás és tudás közti kapcsolat fölülte célszerű kapcsolat. Annak ismerete például arra képesít bennünket, hogy előre mondjuk

Íme a *Huszedik Század* egy antipszichologikus „indukció”-jának elemzése valamennyi helyett. Merem mondani, hogy ennek a Loriától eredő és R.-től harcba vitt példánynak logikai kifogásolhatósága még jóval kisebb, mint a többieké, bármely szerzőtől is eredtek legyen (hozzávéve még a *Budapesti Napló Szabad Gondolat* rovatának hasonló irányú cikkeit). De hát hogyan is lehetne egy okoskodás logikus és reális (bármilyen jeles embertől származzék is), amely azt a nyilvánvaló tényt akarja megcáfolni, hogy a társadalom életében, az intézmények létesítésében az okosságnak szerepe van. Hát ugyan mi szerepe lenne egyáltalán az okosságnak a világon, ha e szerepe nem lenne? Minek gondolkodnánk, tanulnánk, szerkesztenénk szociálpolitikai folyóiratot különben? Miért reformerek ép az „intellectuel”-ek? Marx nem azért volt-e jeles és hatásos szociálpolitikus, mert okos ember volt? Kereshetjük-e a jeles és hatásos szociál-

a társadalmi alak megváltozását, ha a mezőgazdasági kémiai ismeretek megváltoznak, míg a földművelés objektív mozgása és a társadalmi alak közötti szegényesen induktív, empirikus, ráció nélküli kapcsolat erre nem képesít, sőt arra a hamis nézetre visz (ha ugyan ily ráció nélküli kapcsolatokra sokat adna az ember), hogy a létező társadalmi alakot az új ismeret mellett is megmaradónak higgyük. Az előbbi, racionális kapcsolat továbbá a politikában is fog vezethetni, arra fog taníthatni, hogy a társadalmi alakot megváltoztathatom új mezőgazdasági ismeretek terjesztése segélyével, míg a ti kapcsolatokat ebben nem lesz segítségemre, sőt esetleg e tekintetben is egyenesen meg fog téveszteni. A növényekről kevesebbet tudok és rájuk kevésbbé tudok hatni, mint az emberekre azért, mert folyamataikat megelőző lelki állapotokról nincs tudomásom; ti erre a szegényebb sorsra akartok juttatni bennünket az emberi társadalomra nézve is. Amde a növényeknél is ismernem kell bizonyos a földből való táplálkozásukat irányító, az élni akarásnak és a megismerésnek (különbötetésnek) megfelelő elveket, hogy egy növényfajra nézve, amelyet e tekintetben addig empirikusan nem tanulmányoztam, előre megmondjam, hogy az egyének száma és a földterület közötti viszony az egyének milyen kölcsönös befolyásolására fog vezetni, és hogy az empirikusan talált befolyásolást ne fogadjam el változhatlannak, hanem ezt változtatni tudjam, növénytermesztési politikát üzhessek.

Ami pedig annak a belátását illeti, hogy a létesített társadalmi alak célszerű, az, igaz, mindig előfordul. De nem áll az, hogy ugyanazon népszám-föld-viszony mellett az emberek mindig ugyanazt a társadalmi alakot tartják célszerűnek. A Loria-féle törvény legfőlebb nagyjában igaz, nem pontosan. Idő kell az illető társadalmi alak kiképződéséhez, idő, mert az emberek annak az alaknak célszerűségét nem látják mindjárt be. És ez az egyedüli forma, amelyben ezen esetben annak okát megjelölhetjük, hogy a Loria-féle törvény által megkívánt társadalmi alak abban az időben még nem áll fenn, és így ezt a tényezőt nem hallgathatjátok egyszerűen el, mint magától értetődőt. És csak e tényező számbavételével, a társadalmi alak célszerűségéről való meggyőzés segélyével, mozdíthatjátok elő e társadalmi alak létrejövetelét, csinálhattok politikát. E tényező hiánya folytán is kevésbbé hathattok a növényekre, mint az emberekre. Ha beszélni tudnátok a növényekhez és hallgatnának rátok, ez segítség lenne velők szemben. Ti tehát ezen a ponton is egy célszerű kapcsolatot akartok kidobni.

De erre Loria és R. talán megint azt veti ellen: „Minthogy a növényeknél ez a lelki tényező hiányzik, az egységes természettudomány érdekében szükséges, hogy az embernél se vegyük számba”. Erre ez a

politikusokat a buták közt? Belenyugodnék-e R. abba, ha valaki azt mondaná róla, hogy okosság felhasználása nélkül tesz szociális reformjavaslatokat és gyakorol hatást?

Ez a kétségbeesett igyekezet a társadalmi életnek a lelki élettől való függetlenítésére abból a törekvésből származik, hogy a társadalomtudományból természettudomány legyen, anélkül, hogy e törekvéshez természettudományi ismeret járulna. Aki igazán tud egy kis természettudományt, az előtt nyilvánvaló, hogy az a tény, hogy az eszmélő lények akarnak, az örömet, az életet akarják, az a tény, hogy az egymást kizáró cselekvési módok közül azt választják, amelyet a legkellemesebb várákozás kísér, egyike azoknak az alapvető természettudományi tényeknek, amelyek közé tartozik, hogy a testek esnek, hogy a lehető legfüggetlenebben esnek, hogy a hő a magasabb hőfokú helyről az alacsonyabbra költözik stb.: a törtéetésnek egy végső iránya.*) Nem hogy kiküszöbölendő a tudományból, de természettudományi alaptény; legjobb esetben objektív idegrendszerbeli kifejezési móddal helyettesítendő, de nem külső objektív összefüggésekkel. Ebben a tényben van a társadalmi tudomány természettudományi alapja és nem holmi (hozzá még többnyire egyszerűen költött) organikus analógiákban. Hiszen az organikus összetétel ténye túlságos konkrét, bonyolódott arra, hogy alapvető tény legyen. R. ezt írja: [Loria szerint] „a társadalmi alakok egymást úgy váltják fel, mint a flórák és faunák a

felelet: „Mit tudjuk, hogy a növényeknél hiányzik-e?! Lehetséges, sőt nagyon valószínű, hogy megvan. Lehetséges, sőt nagyon valószínű, hogy megvan az egész világban, minden létezőnél. Lehetséges, hogy éppen az ő tekintetbe vétele nélkül nem lehetséges a tudomány egységesítése. Lehetséges, sőt nagyon valószínű, hogy éppen ő a végső magyarázat, ő benne van meg a végső magyarázatnak az a kelleke, amelyet őhajtunk, amelyet, ha el akarnék térni tárgyunktól, talán közelebb is megjelölhetnék, és amely minden kizárólag objektív összefüggésnél hiányzik. De azután: Nem elég, hogy a tudomány egységes legyen; kell, hogy célszerű legyen. Továbbá: Minthogy a lelki tényező, mint láttuk, a társadalmi alakok létrehozásában az általánosabb elv, az egységesítés csak vagy rajta, vagy a neki megfelelő idegtényezőkön keresztül vezethet (de, hogy az utóbbi áll, az nem biztos), de nem merőben, „külső”, népszám-föld-viszony-féle összefüggéseken keresztül. Végre és újra és ezerszer: Ha nem is lenne meg a növényeknél, az embereknel megvan és tényező. Akadályozzuk meg a földből való élés és az illető társadalmi alakok, bizonyos fajta együttműködés célszerűségének tapasztalását egy embercsoportnál vagy őrjitsük meg éppen, és a Loria-féle törvény nem fog érvényesülni.

*) A jólérzés maximumával járó cselekvés elve minden valószínűség szerint annak a fizikai elvnek egy esete, hogy a történetet a munka határozza meg. A jólérzés foka ugyanis minden valószínűség szerint a szervezet az időegységben végzett munkájának nagyságával párhuzamos. Ennek nem mond ellen az a tény, hogy közepes (nagyságú és tartamú) ingerlés az optimum, mert a munka alatt a felhasználó (disszimilatórius) és helyre-pótló (asszimilatórius) munka összegét kell érteni; ezek egyikének bizonyos fokon túl emelkedése pedig a másikat még nagyobb mennyiséggel csökkenti.

darwini elméletben”, és azt hiszi, hogy evvel valami dicsérőt mondott. Nézzük, mit ír egy természettudós a legkitűnőbb mechanikai rendszerek egyikében: „Méltán kétségbe vonhatjuk azt, mintha Darwin megoldása teljes lenne; Darwin maga kételkedik benne. Az összes külső körülmények semmit sem tehetnek, ha nem lenne valami, ami alkalmazkodni akar.” *) Valóban: képzeljük, hogy az élő lények nem élnek, de meghalni akarnának, és akkor az egész alkalmazkodás megszűnnék. Ugyané nézetre tért át Spencer élete végén, ugyané nézetben van ma csaknem minden természettudós, és innen a darwinizmus uralmának hanyatlása, a lamarckizmus, a neovitalizmus, a panpszihizmus stb. előrehaladása. Mialatt a mi magyar irodalmunkban a szociológiából kiküszöbölni akarják a pszichológiát, a világirodalomban bevitték a pszichológiát a botanikába (még pedig teljes egyetértéssel és azért, mert ma másképpen kifejezni nem képesek a botanikai tényeket) és a sejtfiziológiába.

Valóban ideje már, hogy megszűnjék ifjú magyar szociológiai irodalmunkban a történelmi materializmusnak antiintellektualisztikus tanul való odaállítása, amely azt minden értelméből kivetkőzteti. A történelmi materializmus csak mint pszichológiai (vagy legfőlegb talán valamikor mint pszichofiziológiai) elmélet igaz, és csak mint pszichológiai elmélet lehet szociálpolitika és agitáció alapja. Ne dobjuk ki az ideológiai tényezővel együtt a reális lelki tényezőt, az értelmet, amelyre egész politikánkban hatunk; ideje már, hogy megszűnjék e nevetséges ellenmondás. Ideje már, hogy megszűnjenek oly tudományosan szégyenletes kijelentések, hogy „az intézmények nem önkényes céltudatos cselekvés folytán jönnek létre, hanem szükségszerűen.” Hiszen az, hogy az ember a neki célszerűnek tetszőt cselekszi, az ép oly szükségszerű, mint az, hogy a testek esnek, és hogy a hőintenzitások kiegyenlítődnek. Ideje már, hogy megszűnjék az a képtelen nézet, hogy egy elméleti tudomány megtaníthatna bennünket arra, hogyan cselekedjünk, anélkül, hogy magunknak előbb irányunk lenne. És ideje már, hogy megszűnjék az a módszertani nézet, amelyet némelyek természettudományinak gondolnak, de amely minden természettudománnyal ellenkezik: mintha tudományosan jogosult csupán egy csomó egyidejűségi és egymásutánsági összefüggés és valami fejlődéstörténet lenne, amelyekre (de csak állítólag) alapelv nélküli indukció, statisztikai

*) Mach, *Die Mechanik*, 4 kiad. 4S3. lap. A will szót Mach is ritkítva nyomatja.

és történeti adatok vezethetnének, és nem lenne jogosult, nyereséges, sőt óriási jelentőségű egy alapelvből való kiindulás, amely az emberi cselekvés terén ép olyan szerepet játszik, mint a munkavégzés határozó voltának elve a természettudományban, és amelynek érvényesülése a jelenségekben egyedül adja meg értelmünknek az indukcióinkban való bizalmat. A történelmi materializmus vagy annak az az általánosabb lélektani kifejezése, hogy a szükségletek és az ismeretek határozzák meg az intézményeket (a belátásos elmélet),*) ily alapelv. Az valószínűleg maga a munkaelv az emberi cselekvés terén.**)

Aki komolyan a materialisztikus történeti felfogás híve, az nem ítélné el azt, hogy az egész társadalmi életet egy alapelvre akarjuk visszavezetni, „mint a metafizikusok”, az ép oly kevéssé találhatja üresnek és komikusnak, hogy mindent a célszerűségi belátás döntsön el, amely kevéssé üres és komikus a munkaelv érvénye az egész természetben, és az nem vallhatja, hogy társadalmi tudomány majd csak ezután fog alapelv nélküli statisztikai és egyéb „fölvételekből” kikelni. Aki ez utóbbi nézeteket vallja, az nem hisz komolyan a történeti materializmusban. Aki egyszerre mind a két nézetet mondja a magáénak, annak egyik hite sem tiszta.

Pikler Gyula.

*) V. ö. e sorok szerzőjének *A jog keletkezéséről és fejlődéséről, Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése és A büntetőjog bölcselete* c. munkáit.

**) Az ideológiai tényezők hatástalansága körülbelül megfelel annak a fizikai igazságnak, hogy csak a munkavégzés döntő és, minden berendezés és egyéb tény lényegtelen a fizikai történés tekintetében. És épúgy amint a munkaelvet a legközönségesebb mindennapi tapasztalatokból vonták le, amelyek arra tanítottak, hogy mechanikai és másodosztályú (hő-) *perpetuum mobile* lehetetlen, úgy következik a történelmi materializmus a legközönségesebb mindennapi tapasztalatokból, amelyek arra tanítanak, hogy az emberek érdekből cselekesznek, érdek nélkül nem cselekesznek.

Szerelmi nevelésre van szükség.

A huszadik század levegője, mely erős reflektorként sugározza magából a világító, tisztító eszméket, határozott körvonalakkal rajzolta ki a nagy nőtársadalom ezer baját, fogyatékoságát.

Nem személyeket illet a vád. Nem is egyesekről van itt szó, hanem egész osztályoknak nőiről.

Apró tévedésekről, amelyek századokkal ezelőtt estek meg és a mai napig végzetes hibákká, halálos vétkekké nőttek meg. A nőnevelésben tudatlanság és álszemérem játszott és játsza még ma is a vezérszerepet. Ez a végzetes tévedés az, amely beteggétette az egész nőtársadalmat. A titkos betegség már ott rágódik az apró gyerekleány lelkén, nő vele együtt és mikorra ez kifejlett, kinőtte magát a betegség is. Vastag indákat bocsátó hínár lett belőle, mely beszövi a lelket, elzárja tőle a levegőt úgy, hogy összebogozott szálai között mocsárgáznál egyéb nem fejlődhetik.

Óvatosan, szemünket elfordítva nyúlunk a tévelygésekben botorkáló nőtársadalom beteg testéhez és még betegobb leikéhez. Hozzuk a megváltó, megtisztító italt, amelytől újra megtanul lélegzeni: a Szerelmet. A tiszta Szerelmet, amilyennek ma nem ismerik az emberek a mindent teremtő őserőt. A Szerelmet, az egyedül való nagy erőt, aki volt, aki van, aki örökkön-örökké lesz. Azt a nagy, titkos Valamit, mit az emberek keresnek, de megtalálni nem tudnak. Nem azért, mert messze futnak utána,

hanem mert földfeletti dolgokban, a nem emberiben kutatják azt, mi a legtermészetesebb, a legigazabb emberiességben: a nő meg a férfi egyesülésében nyilvánul meg.

A két nem egyesülése. Milyen természetes ez. Époly természetes, mint az, hogy a rózsafa rózsát hoz, hogy a búzakalász magot termel; mint az, hogy a nagy természetben a legalsóbb rendűtől a legmagasabb rendűig minden állat s növény a hím- és a nőelem egyesülésével alkot új életet. És az ember, a tökéletes, elfogadja, sőt bámulja valamennyiét, csak az önmagáét, az ember egyesülését, az emberi szerelem megnyilvánulását tartja szégyelni, tagadni, leplezgetni valónak.

A nőnevelés abban összpontosul, arra irányul legfőképen, hogy minnél jobban elhazudja, elnyomja az élet igaz voltát, legtermészetesebb megnyilvánulását: a szerelmet, a szerelemre való vágyódást. Ez a törekvés ott van már a három-négy esztendő gyerekleány nevelésében is. Példával szolgálok:

Ismerősöm leánykája az udvarban lakó játszótársával, egy hasonló korú fiúcskával óvodából jött haza.

— Nem csókolod meg kis barátod, — mondom én a leánykának, mikor láttam, hogy elválnak.

— A kis lánynak nem szabad a fiút megcsókolni, mert az véték, — feleli a kis lány ...

Ozsonna után megint együtt játszott a két gyerek. Figyelem őket és látom, hogy óvatosan a szekrény mellé bújva csókolóznak. A kis lány tehát elkövette a világon a legegyszerűbb, legártatlanabb dolgot, mint vétket. Mert neki azt mondták, hogy a fiút megcsókolni véték, amelyért istenke megbünteti. És ő ebben a tudatban csókolta meg játszópajtását. Mint vétket, tudatos, szándékos vétket követték el a gyerekek a csókolódzást. Sőt megtanultak már hazudni, eltitkolni is, mert nekem azt mondtak, hogy nem csókolóznak. Sőt csalni is, mert óvatosan a szekrény mellé bújtak. Így önti az álszemérem az első, a legveszedelmesebb méregcsöppet a lánylélekbe. Rávezeti őt a nemi megkülönböztetésre. Észrevéti vele, hogy a másik nembeli olyan valaki, akitől óvakodnia kell, akit nem szabad úgy szeretnie, mint apát, anyát. Megismerteti a „tilos” fogalmával és ily módon a tiszta, ártatlan gyermekajk csókját, a legtisztább, az ösztönszerű gyermekszerelem megnyilvánulását, öntudatos, szándékos vétékké teszi. Ebből az első hibából csirázik ki a női lelket megölő betegség. Az a gyermeklélek, amely az életadó anyaméltól ösztönszerű mozdulatokkal simogatta, később ösztönszerűleg

csókolta, korán öntudatra ébresztve, elveszti minden naivságát. Meglát, meghall mindent. Megjegyzí azokat a szavakat, amiket a cselédektől lesett el és csak olyankor használja, mikor a föl-nőttek nem hallják. A gyermekek társalgására jellemző a következő eset: Sétáltam és egy kirakat előtt észrevettem két úri-ruhába öltözött gyermeket. Egyik fiú volt, a másik lány. A többek között egy selyemruhás baba volt kitéve, amely egy gyönyörű ágyacskában feküdt.

— Tudod, melyiket szeretném én? — szólt a kis lány.

— Melyiket?

— Azt a selyemruhásat.

— Ha te azt szeretnéd, akkor az a te szeretőd — jegyezte meg a fiú.

— Hát te melyiket szeretnéd — kérdi most újból a kis lány.

— Én azt a babát az ágyban, az meg lenne az én szeretöm.

— De akkor neked mellé kell feküdni az ágyba — így a kis lány.

Én tudom, hogy ezek a gyerekek, akik mindezt hangosan mondták egymásnak, nem tudták, hogy mit beszélnek. Csak beszéltek szavakat, amiket akkor hallottak, amikor a kedvesét fogadó cseléd felügyeletére voltak bízva.

Hiába mesélnek aztán ezeknek a gyerekeknek a gólyáról. Hiába mondják, hogy az ablakon át hozták éjfél után a babát, úgy engedte be a papa. Ezek a gyerekek nem hisznek a gólya-elméletben.

Az eleven élet és a körülmények minduntalan ellenkezésbe jönnek a neveléssel, különösen a lányneveléssel. És mennél jobban nő a gyermek, mennél nagyobbakat kell neki hazudnia, annál szembeszökőbb lesz, hogy a való élet és a nevelés homlokegyenest ellenkeznek egymással.

Csak a küszöböt lépje át, csak az utcára menjen ki a lány, egész más képet lát maga előtt, mint amit neki otthon festenek az életről. A kirakatok tömve vannak képekkel, melyeken félig öltözött férfiak és nők ölelkeznek különféle helyzetben. Jönnek eléje az összesimuló párok. Megüti fülét a részeg ember ordítása, káromkodása. Falakon, sokszor a kövezeten, jelképes rajzokat lát, amelyek mind-mind az egyesülésről beszélnek. Az egyesülésről, a szerelemről, amit titkolnak a lány előtt, amiről dehogy is beszélnének neki! Amit agyonhallgatnak, mintha nemlétező dolog volna, noha jól tudják, hogy a szeplőtlen fogantatás csak egyszer esett meg, az is csak a bibliában.

Idővel eljő a leány nővé való fejlődésének az ideje, vagyis föllép a hónapszám. Az anyának ekkor el kellene mondania a leányának, hogy nővé fejlődött. Ekkor kell neki beszélni a nő hivatásáról, rendeltetéséről, természetéről. Ne legyen úgy, mint most, hogy az anyák agyonhallgatják, minden magyarázat nélkül hagyják ezt a dolgot. Legjobb esetben egy e célra szolgáló alsó ruhával intézik el, ama megjegyzés kíséretében, hogy nem szabad erről a dolgról beszélni soha. A leány tehát abban a tudatban él, hogy egész életében, életének minden hónapjában el kell neki szenvedni egy utálatos, undorító, átkos processzust, amelynek nincs semmi más célja, minthogy ostora legyen életének. Elkese-redik a természet ellen, amely ilyen mostohán bánik a nőkkel. Meggyűlöli a menstruációt, amelyet emellett még utál, szégyel is. Ép ezért örül, ha elmaradozik egy pár hétre, ha késik és nincs rendesen. Ha megvan, úgy néha nem vált tiszta ruhát, mert a lányok jó része csak arcát szépíti, de testével, az elbujtatott, kiátkozott testtel nem törődik, azt nem ápolja. És a leg-elegánsabb toalett bizony sokszor undok képet fed. Nagyon sok leánybetegségnek, kiütésnek, kellemetlen bőrbajnak, szag-nak magyarázata az elhanyagolt menstruáció.

Nemcsak közvetlenül a test ellen vét mai nevelésünk: a leány nőiségét, mint szégyelni való dolgot látja maga előtt. Látja, hogy édesanyja, hogy a többi asszonyok és lányok épúgy titkolóznak, mint ő. Nem kell-e okvetlenül arra a gondolatra jönnie, hogy épen úgy, mint ahogy a menstruáció szégyelni való és épen ezért vagy bűnös, vagy pikáns dolog, bűnösek, pikánsak, a többi dolgok is, amit eltitkolnak előtte. Így terelődik a szemérmes nevelés mellett ferde, bűnös irányba a leányok gondolkodása, amelyben már korán csíráztak a magvak, amelyeket az első tévedések vetettek oda. Hogy milyen vígan burjánzó dudva lesz ezekből a magvakból, bizonyítják azok a tipikus leányalakok, akiket ismertem, felnőni láttam. Bemutatom őket. Ékesen szóló, szomorú bizonyítékai ők annak, hogy mire vezet a „szemérmes nevelés”.

I.

Elöttem cseperedett föl. Tíz esztendő koráig alig olvasott egyebet iskolás könyvénel. A gólyáról, mint szentírásról beszéltek neki. Tizennégy éves elmúlt és még otthon az *Én Újságomat* olvasgatta, Gaál Mózesért hevült. Az iskolában, mert polgáriba járt, természetesen Bánk-bán tragédiájáról, a regényről és a hőskölteményről — persze kihagyásokkal — beszéltek neki. Így

aztán valóságos Babel lett a feje. Ekkor került családjához felnőtt leányrokonuk, kihez vőlegénye járt. A leány figyelni kezdett. Lángoló szemmel, piros arccal leste a suttogók minden mozdulatát. Egyszer a fiatal pár odabenn csókolódzott. Láz fogta el. Összetépte a zsebelijét és mikor észrevette, hogy ránézek vérvörös arccal rohant ki. Úgy járt-kelt a házban, mint a tolvaj. Szemei mindig bújtak. Rajtacsíptem, hogy a szobaleányt gyötri kínozza, mert nem akart neki Pistájáról beszélni.

— Mit csinálnak maguk együtt? Csókolóznak? Hát még? — faggatta szenvedélyesen.

Zsúron volt barátnőjénél. Az asszonyok a másik szobában zajongtak. Előkerült a kártya. Mentül tüzeesebb lett a rampli és hangosabb az asszonyszoba, annál jobban csöndesedett a lányoké. Figyeltem rájuk, ő beszélt odabenn:

— Leszálltam az ágyról. Lábújjhegyen mentem, még papucsot sem húztam. Tudjátok, hogy a mama nakkaszliján mindig ég a mécs. Lassan húztam el a függönyt, amelyik a mi hálónk és a mamáéké közt van. Főlagaskodtam és láttam —

És elbeszélte szülei szerelmi ölelését . . .

II.

Az udvarunkon lakott. Kereskedelmibe járt. Csinos, szőke-fejű baba volt. Nagy, madonnaszemekkel. Hangja igazán arra teremtődött, hogy Ave Máriát énekeljen. Már május volt. A nyitott ablaknál ültem és a baba — így hívták otthon — barátnőivel a szomszédos lugasban beszélgetett.

— De nem lehet bevenni.

— Mért ne lehetne? Gazdagok, jár tánciskolába, zsúrokat is tart.

— De nincs udvarlója és kijelentette, hogy nem ad randevút, még ha lenne is.

— Az nem baj. Jól tudjátok, hogy klubunknak épen az a célja, hogy a szerelemre tanítson. Majd beugratjuk, — ezt a baba mondta. Állandóan figyeltem ezután a babát és barátnőit. Így tudtam meg lassankint, hogy „Szerelemklub”-jok van. Ezt évről-évre átadják az (utánuk következőknek. A klubnak csak az lehetett a tagja, aki „szeretőt tartott”. Szórol-szóra így mondták ők. Az elnöknek legalább egyszer kellett hetenkint találkára mennie. Természetesen mindent el kellett beszélnie a többieknek. Bár nem történt semmi, de ezt a semmit a legérzékenyebben és mindent a maga nyers, parlagi nevéen nevezve adták

elő. Bujálkodtak a legközönségesebb, útszéli kifejezésekben, így fölizgatva egymást, forró testükkel vágyakozó ölelésben fonódtak össze és bizonyos érintkezésekben kerestek kielégítést. Minden új tagot ilyen módon avattak föl.

Elköltöztem az udvarból. Eltűntek szemeim elől a baba és társnői. Hogy mi lett belőlük, nem tudom.

III.

Tizenhét esztendő volt. Estéről-estére színházban volt. Vitték mindenféle darabhoz. Erősen használta a látcsövet. Fölnevetett a színészekre. Szerelmes volt a hősszerelmesbe és a primadonnába.

— Úgy szeretném megcsókolni, de most mindjárt, — szólt és összeharapta a fogait.

— Ugyan, tudja is magácska, mi a csók, — szóltam én.

— Azt hiszi a néni, nem tudom, — szólta el magát.

Volt egy unokafivére, az is olyan tizenhat esztendő forma.

Mindig együtt voltak. Látogatóba mentem hozzájuk. Ott találtam őket együtt az asztalon könyökölve, olvasva. Annyira elmélyedtek, hogy már mellettük állottam, mikor még nem vettek észre. Megfigyelhettem félig nyitott ajkaikat, görcsösen összeszorított markukat és a beteg vágytól félrehúzódt arcukat.

— Mit olvasnak? — szóltam.

Majd összeestek, úgy megijedtek. Hebegtek, kínlódtak, úgy hogy szántam őket.

— No, ne féljenek tőlem.

Nem akarták mutatni a könyvet, de én elvettem és megnéztem. *Egy b. . . . lyház rejtelvei* — ez volt a címe. És volt ott még más is a matrac alá rejtve. És sok minden történt abban a fehér lányszobában. Megtettek együtt mindent, mindent — egy dolog kivételével. És bevallották nekem, mert félték. Reszketve, hol sírva, hol dühöngve. És én láttam, hogy itt már minden késő. Nem szólok az anyjának. Csak figyelem ezt a tizenhét éves félszüzet és várom, mi lesz?

IV.

Tizennégy esztendő volt, mikor behozták faluról a zár-dába, ahol én is voltam. Naiv volt. Naiv, a szó valódi értek mében. Egészséges, piros, bájos arcából tágra húzódba nézteltiszta szemei az emberre. Félrehúzódba a többiektől, úgy hallgatta beszélgetésüket. Látszott, hogy csodálja a társnőit. Azok-

nak tetszett a kis liba látható bámulata, hagyták egy pár napig. Egy este aztán körülvették és faggatták: „Beszéljen, mit tud?” De az nem tudott semmit. Hogy tudja-e már, honnan van a gyerek? Ő nem tudja. Nem tudja. Majd megmondják neki. Majd megtanítják rá. Sírt, kétségbe esett. Fenyegették, hogy mindig árulkodni fognak rá. Csábították. Adtak neki cukrot, ígérték, hogy megcsinálják a kézimunkáját. Addig beszéltek neki, amíg el nem szédítették. Ráállt, hogy levetkőzik előttük, teljesen. De nem bírta megtenni. Egy este, mielőtt észrevehette volna, megrohanták a többiek, amikor a fölügyelő testvér már pihenni tért. És megfosztották minden ruhájától. A borzalomtól egy pillanatra félrehúzódott egész arca. Kapkodott a ruhájáért és kezét tördelve rimánkodott. Aztán megadta magát. Ő is választott magának szeretőt, akinek ajándékait elfogadta. Meghallgatta a drasztikus történeteket, amiket mindig megmagyaráztak neki. Lassan, nem telt bele két hónap, beletanult mindenbe. Szomjazta a perverz gyönyörűségeket, betegen, lázasan bújt a szeretője ágyába, aki a férfi szerepét úgy töltötte be, hogy födetlen testük mentül nagyobb fölületen érintkezett. Mikor az apácák úgy akartak segíteni a dolgon, hogy minden növendeket olasz falakból készített cellákba csuktak be esténként, ő ép olyan betegen szorította magához társnőjének fönt átdobott ingét, mint a többiek.

V.

Ez is zárdában nevelkedett. Borzasztó szemérmesen jött haza. Sápadtan, vérszegényen. Reggel, este miatyánkozott. Dél-előtt, délután festett, zongorázott, közben persze tömte magába a nyers kávé, ette a krétát és itta az ecetet. Anyja lőt-fut, dolgozik reggeltől estig. Ő persze óvakodik attól, hogy konyhaszag érje harmat arcoscáját. Még mindig borzasztóan fél a fiatal emberektől. Ha a szomszédba megy, akkor megkérdi, hogy ki van benn. Ha meghallja, hogy fiatalember is van, vissza fut, de beül az ablakba és várja, várja, míg kijön a fiatalember, aztán néz utána, amíg csak be nem fordul a sarkon ... Az első zsúrt tartotta. Voltak diákok is. A szent, mikor az első férfikéz érintette, fölélédt. Az éveken át belefojtott, erőszakkal elnyomott érzések egyszerre föllángoltak benne. Valósággal kereste az alkalmat, hogy a fiút megérinthesse. És mikor tánc közben átment a fiúval a másik szobába, egyszerre föllobbant benne nemének érzése. Vérének fölgerjedése elvette az eszét és vadul nyakába borult a fiúnak. Nyakába borult és ott a világos szo-

bában, ezer veszély közt, elbukott vele... A kis szentet néhány hónap múlva felvitték Budapestre egy titoktartó asszonysághoz...

* * *

Azt tartom, felesleges a magyarázat: beszélnek magukért eme szájalomraméltó alakok, akik ma már nem kivételek, hanem elterjedt típust alkotnak. És ezek volnának arra hivatva, hogy egykor szerető hitvesekké, anyákká legyenek. Betölthetik e hivatásukat? Úgy lelkileg, mint testileg képtelenné válnak erre. Mert ők, akik önmagukat fertőzik meg, akik elvesztették szüzieségüket anélkül, hogy asszonyokká lettek volna, akik minden sértést elkövettek a szerelem ellen, mialatt mindenáron meg akarták őt ismerni, sohasem fogják átérezni az igazi szerelmet. Nem, már azért sem, mert perverzitásaikkal elvetették magukban sok betegség előidéző okát. Nem is szabadna ezeket a félszüzeket orvosi vizsgálat nélkül nászágyukba bocsátani.

De hisz nem is anyaság vágya viszi őket a férj karjaiba. Ők csak azért óhajtják az asszonyi állapotot, hogy végre kielégítsék teljesen kíváncsiságukat. Kielégítsék vágyaikat, amelyeket a végsőig izgattak. Azért vetik le a pártát, hogy megismerjék a férfivel való egyesülést, amelytől valami földfeletti rendkívüli kéjt várnak. Ez viszi őket a férj karjaiba. Ez és nem a szerelem, amit a maga igazságában sohasem tudnak átérezni. De hogy is tudnának? Tanították-e rá őket? Vagy azt hiszik az anyák, hogy a szerelemre nem kell nevelniök lányaikat? Ep úgy, mint ahogy megtanítják őket apát, anyát, testvéreiket szeretni, mint ahogy megértetik velük, hogy ezeket miért kell szeretni, ép úgy kellene őket a szerelemre is nevelni. A fejlődő lélekkel együtt fejlődjék a szerelem szeretete, amely az egész világot fentartó erő, amely őt is föl fogja keresni, hogy általa betölthesse hivatását. Mind azt az időt, amit most az anyák arra fordítanak, hogy leányaikat „szemérmessé” — valójában pedig romlottá — tegyék, fordítsák arra, hogy megismertessék velük a szerelmet. Ha ezt megteszik, akkor a nászéjszaka nem a szerelem elbukása lesz, amelyben a leány még csalódik is, hanem az egyesülés, amelyben két teremő találkozik, hogy dicsőségesen életet alkosson. Az álszemérem sírva fakad a nászéjszakán és az ifjú férj, ahelyett, hogy szerelmes társat találna párjában, aki vele el tud merülni a szerelemben, gondolkodóba eshetik afölött, vajjon nem bűn-e a szerelem, amely könnyeket fakaszt. És e könnyekben elúszik az álszemérem. A leány, aki lesütötte szemét, aki minduntalan elpirult, de titokban

megfertőzte szűziességét, két-háromhetes asszony korában a zsúrokon családi életének legbensőbb dolgait, mint pikantériákat találja föl asszonytársnőinek. Az igazi szerelem, amely nem szemérmeskedik, nem süti le szemét, sokkal szentebbnek fogja tekinteni életének ama óráit, amelyben a szerelemnek áldoz, semhogy azt mások előtt profanizálja. Ez vonja meg a határvonalat az álszemérmeskedés és az őszinte szerelmi nevelés közt. Az álszemérmes, amelynek melegágyában vígan burjánzik a hazugság, azért süti le szemét, hogy elleplezze, amit tud, mert rossznak, bűnösnek tartja azt. A szerelmi nevelés fennen hirdeti, hogy nyomában világosság jár és tudás maradt utána. De a lánylelkek, akiket szárnyacsapásaival megérintett, megértették a szerelem fönségét, a nők hivatását. És ez a tudat olyan fehérséget kölcsönöz nekik, hogy egyáltalán nem fogják szükségesnek tartani lesütött szempillák mögé rejteni tudásukat.

Ma a lány a legutolsó pillanatig azzal igyekszik áltatni férfi társát, hogy nincsenek vágyai. És mialatt minden gondolatát a nászlej foglalkoztatja, hazudja, hazudja az utolsó pillanatig, hogy ő „ideális”. De miért? Mi szükség van erre? Emberi származásunk, a születésünk titka és a nőknek, legalább ma még a nők legnagyobb részének egyedüli célja, rendeltetése az anyaság. Ez a szerelmi vágyakkal együtt jár, sőt föltételezi azt. És ez szégyelni való dolog volna. Milyen lealacsonyítása az emberiségnek a fogamzás óhaját, a szerelmet, a szerelmi vágyat megvetésre méltónak, tagadni valónak tartani. Vajjon nem természetesek-e eme vágyak? És nem meghatóbb, százszor meghatóbb lesz a férfinak, mikor az asszonyául kiválasztott párja bevallott vágyakkal, őszintén, szívesen adja át magát ölelésének, mint úgy tüntetni föl a dolgot, mintha erőszakos bünt követne el egy reabízott tudatlanságon . . .

Szerelmi nevelésre van szükség. A szerelem nevében követik ma el a lányok a legtöbb bünt. Meg kell őket tanítani a szerelemre, hogy fölmagasztosuljanak abban, amiben ma önhibájukon kívül vétkesek, bűnösök, alacsonyok . . .

Haraszthyné Szederkényi Anikó.

Szemlék és jegyzetek.

A prostitúció rendezése Budapesten.

Abban az óriási biokémiai konyhában, melyet társadalomnak nevezünk s ahol ezerféle lombikban erjed és forr a zavaros anyag, melyből a távolabbi jövő tisztult emberiségének kell kifejecesednie, évezredek óta félretolva állt egy nagy, szennyes üst, besűrűsödött, sötét, bűzös tartalommal, melyhez mindenki csak orrát befogva mert közelíteni. Inkább nem is bántották tehát; a konyha szemetes-dézsájának tekintve azt, legfeljebb beleköptek vagy rúgtak egyet rajta, ha a lábok belebotlott. De végre is szemet kellett szűrnia és — mint ez gyakran megesik — két szélsőség találkozott a prostitúció pókhálós üstje mellett: a finnyás orrúak, akik azt erélyesen szagtalanítani szeretnék, s az irgalmas szívűek, akik még a szeméttől sem féltik kezöket, ha abban szomorú igazságok, nagy tanulságok gyöngyeit sejtik.

A hipokrizis és az emberszeretet egyesült erővel tüzet rakott tehát a régi, berozsdásodott katlan alatt, hogy felforralják a szennyes anyagot és új edényekbe szűrjék.

Évek óta forr már az üst, folyamatban az erjedés, tisztulás processzusa s ennek habzását jelzi az a szaktanácskozmány, melyet Boda főkapitány megkeresésére a főváros múlt évi november hó 26. és 27-én a központi városház tanácstermében tartott s melynek teljes jegyzőkönyve végre előttünk fekszik.

Az ankéten az államrendőrség és főváros szakközegei, valamint a törvényhatósági bizottság, a feministák és más a kérdéssel törődő egyesületek képviselőitében összesen negyvennégyen vettek részt. A tanácskozás anyagát a főkapitány előzetesen szétküldött memorandumban ismertette meg a bizottság tagjaival, amelyhez (tájékozással) az 1884. évi 837/kgy. számú bordélyügyi szabályrendelet s a kéjelgés-

ügy szabályozására kiadott 1900. évi 49.465/fk. számú főkapitányt rendeletet is csatolta.

E sajnos még ma is érvényben levő bordélyügyi szabályrendelet rég meghaladott szelleme s elavult intézkedései sokkal ismeretesebbek, mintsem arra időt vesztegethetnénk; a részben ennek pótlását célzó 1900-iki Rudnay-féle rendelet kritikus áttanulmányozásánál azonban több olyan részlet ötlük szemünkbe, melyek (mint pl. a kéj nők testi erejét meghaladó mérvű vagy egészségüket veszélyeztető módú közösülés meggátlására irányuló szakasz vagy az egészségi lappal bíró nők személyét, nevét, lakását és foglalkozását szigorúan megőrzendő hivatalos titoknak minősítő intézkedés) a humanizmus és jogvédelem szempontjából azt az új éra egyetlen eddigi közerkölcsiségi „vívmányának” — a hírhedt Boda-féle rendeletnek — messze föléje helyezik!

Csatolva volt a memorandumhoz végül dr. Schreiber Emil ker. kapitány kimerítő jelentése is külföldi tanulmányújáról; de, a minden kritikus selejtezést mellőző nagy buzgósággal, amellyel a külföldön fennálló rendszabályokat és intézményeket összegyűjtötte, a hivatalos adatoknak oly homok-száraz sivatagját teremtette meg, hogy a — közben rossz és szívtelen — intézkedések szikláinak között hiába sóvárog a szem egy tenyérnyi, szociális oázis után és szomján hal a lélek, egy üdítő cseppet sem lelvén benne azon forrásból, mely a külföldi tapasztalatokból fakadva s emberi érzésének és kritikus éleslátásának szűrőjén át hozzánk szivároghatna, a mi sovány talajunk megtermékenyítésére lett volna hivatva. Ezt hiába keressük. Ami nálunk talán majd mégis terem, ezt nem az ő „jelentésének” melege, hanem az a rügy-fakasztó szellő csalja ki, ami az ankét termében lengedezni kezdett!

Ezen a három mellékleten épül fel Boda főkapitány memoranduma: az elsővel azt kívánja bizonyítani, hogy a jelenlegi bordélyügyi állapot tarthatatlan s ezt mi is készséggel elismerjük; a másodikkal a Rudnay-féle intézkedések elégtelenségét s új rendelkezések szükségességét akarja megvilágítani, de ehhez már csak azon megjegyzéssel járulhatunk hozzá, hogy azok elégtelensége egyáltalán nem indokolja az ő eddigi sajnálatos újításait; végül Schreiber kapitány jelentése útján külföldi példákkal igyekszik elrémiteni az abolícionistaikat s bátorítani a reglementírozás híveit. Az egész memorandum s az ankéten elmondott megnyitó beszéd pedig csak koketirozás a humanizmussal, az igazi humanizmus bátorsága nélkül, sőt olyan körmös macska-barátság, amelynek cirógatása nyomán a vér serkedzik ki a bőrön. Mert ugyan mi mást gondoljunk arról a „jóindulatról”, amely egyik szavában ugyan elsiratja a szegény perditákat, sőt meg is feddi a „nagyközséget”, hogy „e kérdésnél elfogultan csak a saját érdekeit és kényelmét tekinti” és szabadkozik holmi „drákói rendszabályozás” szándékának imputálása ellen, de másik szavában sikertelenül leplezett örömmel hivatkozik az „elismerésre” és „megnyugvásra”, mellyel a lakosság hírhedt rendeletét fogadta és büszkén dicsekszik el azzal, hogy „az utóbbi hetekben is naponta 20—30 főnyi polgári rendőrközeget vezényeltetett ki a szemérmetlenül viselkedő” (értsd: tilalom ellenére éjjel az utcán sétáló) „kéj nők állandó ellen-

örzésére, akik minden éjjel 2—300 kéjnököt jelentenek fel és 30—40-et állítanak elő a kerületi kapitányságokhoz”.

Vajjon mit várhatnak társadalmunk e szerencsétlen áldozataitól az új szabályrendelettel, mely asszisztáló madamejának ilyen harcias csatakiáltásai között vajúdik?!

A memorandum egyébként azon kijelentést tartalmazza, hogy indítványokat azért nem terjeszt az ankét elé s az új tervezetet részleteiben azért nem ismerteti, mert „nem akarja a bizottság tagjainak elhatározását előre is bármilyen irányban befolyásolni”. Azt hiszem, az igazi ok inkább az lehetett, hogy az a tervezet már készen van s azon az ankét legmagasabb és legmodernebb színvonalú eszmecseréi által sem engednek változtatásokat tenni. Ha pedig így áll a dolog, akkor mire való volt az egész „szaktanácskozmány”? Hiszen a szabadabb és irtalmasabb szellem megnyilatkozásai legfeljebb theoretikus vállveregetésben részesültek az előadók részéről, de a gyakorlati alkalmazás, azoknak a tervezett új szabályrendeletben való érvényesítése tekintetében csak merev — bár udvarias — elutasítás volt a sorsuk. Az ilyen szabályrendeletek legalább is évtizedek számára szoktak készülni és ha azt kell látnunk, hogy a főkapitány azzal a zárókijelentéssel húz egy mézes madzagot a szociológus gondolkodású ankéttagok száján keresztül, hogy „ha majd az ő eszméik és humánus törekvéseik a megvalósulásra meg főgnak érni, akkor őt és munkatársát is a magok oldalán fogják találni”: úgy tisztában lehetünk azzal, hogy az ő humanizmusuktól és „modernségöktől” gyakorlatilag vajmi keveset remélhetünk!

En úgy látom tehát — bocsánat, ha tévedek — hogy az egész tanácskozmány valódi célja csak az volt, hogy a már előre megcsinált, de még nyilvánosságra nem hozott új szabályrendelettervezetnek olyan színezetet adjon, mintha az az összes számbajövő intellektuális tényezők beható eszmecseréjéből leszűrt igazságok és megállapodások eredménye volna s hogy az ankét ezen tényleg magas színvonalú vitáját keresztelési dísztakaró gyanánt ráboríthassák arra a gyerekre, amelyek már régen ott sírdogál a főkapitányság valamelyik poros hivatalszobájában! Ez a szándék hozta össze a szaktanácskozmányt, hogy véleményt halljon tőle a prostitúciónak kilenc kimerítő pontba foglalt problémáiról, anélkül azonban, hogy e véleményeket komolyan számba venné.

Mindjárt az első pont tárgyalásánál — hogy minő rendszer (bordélyos-, magán-kéjnök- vagy a jelenlegi vegyes rendszer) volna engedélyezendő a keresetszerű prostitúciónak — az előadó kapitány útján élesen domborodott ki a rendőrség állásfoglalása az összes abolicionisták, de főleg a szociáldemokraták ellen, akikkel szemben a proletariátust szülő társadalmi és gazdasági berendezéseinket, mint a prostitúció előidézőit tagadásba veszi. Azon érvelését, hogy „nálunk nem gazdasági okok és megélhetési nehézségek növelik a prostitúciót, mert 1329 budapesti kéjnök közül 74% a cselédosztályból, tehát a földművesosztályból toborzódik, amelyet a degeneráció és a munkanélküli, henyé megélhetésre való hajlam visz a prostitúcióba”, sehogyan sem tudom elfogadni. Amit ő degeneráltság és henyé hajlamnak bélyegez, azt én inkább bizonyos ösztönszerű s így részben megbocsájtható kultúr-szomjú-

ságnak nevezném; mert a haladás, emelkedés vágya benne van a paraszt-cseléd lány szívében is s miután egy reális emelkedésre a társadalom mostohaságából minden tényezője (iskolázottsága, nevelése és pénze is) hiányzik s utóbbit keserves cselédbéréből megszerezni nem képes: így egyetlen, veleszületett segédeszközéhez — nemi állapotához — folyamodik, ami felületes judiciuma őt — legalább külső viszonyaiban — némileg feljebb vinni alkalmas. Anélkül, hogy az abolíciónizmusnak föltétlen híve volnék (mert ehhez — részemről — az általánosan elterjedt intenzívebb kultúrát elengedhetetlen előfeltételnek tartom), hamisnak látom azon következtetését is, mely az 1000 német katonára eső 25 és az 1000 angol katonára eső 173 venereás beteget a Németországban fennálló reglementírozás javára, illetőleg az Angliában behozott abolíció terhére írja, mert e tekintélyes eltérést meg tudom magyarázni a két hadsereg emberanyagának, szeszfogyasztásának és diszciplínájának a különbségeivel is: mert az angol katonaság eddigelé szedett-vedett, toborzott, iszákos emberekből állott, akik közt a fegyelem is lazább, a német ellenben az általános védkötelezettség révén szolgáló, józanabb, mértékletesebb polgári és munkás elemből alakul, amelyet sokkal szigorúbb rendben is tartanak. Ez az anyag pedig kevésbé forog a könnyelmű fertőzés veszedelmében.

A prostitúció intézményei között a bordélyházak adnak legtöbb okot a humanisták jogos panaszaira és a rendőrség sincs tőlük elragadtatva; nem is lehet senki sem! S ha van egy momentum, ami nagy súllyal szól az abolíciónista törekvések mellett, úgy ez — a bordélyok százalmas áldozatainak tengernyi keservén kívül — azon örvendetes jelenségben található szerintem, hogy a bordélyok s velők a bordélyházi kéjnök száma is — minden ezirányú rendőrségi nyomás nélkül, tisztán a viszonyok kényszere és spontán alakulása folytán — évről-évre jelentékenyen apad (20 éve még 62 bordély volt Budapesten, ma már csak 19!), ami azt bizonyítja, hogy maga a társadalmi fejlődés a magánkéjnök szaporodására vezet, tehát tulajdonképpen a fokozatos abolíció felé evez s így világos, hogy az abolíciónisták olyasmit akarnak csupán, aminek iránya a természetes fejlődés törvényeivel paralell halad. Dacára ennek, vagy éppen mert a bordélyok úgyszólván az önkéntes kihalás felé mennek, a rendőrség álláspontja és véleménye az, hogy a bordélyház, mint egy ma még szükségszerű és mellőzhetetlen rossz, továbbra is meghagyandó, azonban olyan — a tulajdonosokra nézve igen megszigorított — rendszabályok mellett, melyek a szerencsétlen leányok kizsákmányolását és a velők való visszaéléseit teljesen lehetetlenné teszik. A rendőrség ezen elhatározását az ankét legélesebb feminista vádbeszéde sem volt képes megingatni és a bordélyházi förtelme dacára be kell ismernünk, hogy a rendőrség ezen elhatározásával — ha az ígért rendszabályok tényleg a jelzett éleselméjű humanizmussal készülnek — elveink fentartásával egyelőre még ki lehet békülni.

A magánkéjnök rendszerét, mely ma három alakban (mint bárcás, futó bárcás és egészségi lappal ellátott kéjnök) áll fenn, a rendőrség — „mint a prostitúció üzésének legegészségesebb formáját” feltétlenül fentartandónak véli s ez ellen — megalkudva a társa-

dalmi berendezések által adott helyzettel — szavunk alig lehet. De változást tervez a magánkéjnök beosztásában, amennyiben az ú. n. egészségi lappal” bírók csoportját (mellyel a rendőrség nem csinált jó tapasztalatokat, illetőleg, amelyik nem váltotta be az életbe léptetésekor hozzája fűzött reményeket) mint ilyent beszüntetni szándékozik. Nem ugyan erkölcsi és társadalmi aggályokból, mert ezeket alaptalannak jelzi; nevezetesen alaptalannak ítéli a szemrehányást, hogy ezzel módot nyújt a rendőrség férjes — mondjuk ú. n. „tisztességes” asszonyoknak a prostitúciójára, mert az 1906-iki statisztikára utal, mely szerint 500 egészségi lapos nő között mindössze csak hat férjes asszony volt s ezekről is bebizonyított dolog, hogy férjhezmenetelök előtt is prostitúcióból éltek, házasságuk pedig csak olyan „toloncházi házasság” volt, melyet fővárosi illetőségű züllött egyénekkal csak azért kötöttek, hogy itt maradhassanak és eltoloncolhatók ne legyenek; nem ezért akarják tehát beszüntetni, hanem, mert öt évi tapasztalat ezt mutatja, hogy ezek is ugyanazon elemekből állanak, mint a többiek, túlnyomó részök (70—80%) ugyanazon társadalmi osztályokból való, mint a közönséges bárcás prostituáltak s így nem indokolt, hogy nekik több szabadság engedessék, főleg ha azt is mérlegeljük, hogy gyakran épen a legraffináltabb és legmegbízhatatlanabb, tapasztalt kéjnök bitorolják e címen a kíméletesebb elbánást, amire épen ők nem szolgáltak rá. Ezen osztály törlésével tehát csak két osztálya lenne a magánkéjnöknek: az egyik megfelelne a mai magánbárcás nőnek, akik bizonyos fokú erkölcsi züllöttségök és más külső körülményeik folytán lakáskényszerhez volnának kötve, azok pedig, akik külsejök, foglalkozásuk, társadalmi állásuk, intelligenciájuk és jobb viselkedésök által megbízhatóbb elemet képeznek, ezek kivonatnak a szigorú lakáskényszer alól, bárhol lakhatnak, szabadabban mozoghatnak s mint „diszkrétebb rendőri ellenőrzést igénylő nők” a másik osztályt alkotnák. Az orvosi vizsgálat tekintetében azonban mind egyforma elbánásban részesülnének s megbetegedés esetén mind kórházi kényszergyógykezelést élveznének.

Az előadó után Perczelné Kozma Flóra vette át a szót és kétségtelen, hogy az an kéntnak e beszéd képezte egyik legkimagaslóbb momentumát. Részletesebben csak azért nem számolunk be róla e helyen, mert eszmemenete annyira rokon a mienkkel, hogy közte és e lap múlt évi novemberi számában hozott „szempontjaink” között csak lényegtelen eltérések vannak s így ismétlésekbe kellene bocsájtkoznunk. De mégis ki kell emelni belőle az anyai felháborodás hangját, mely a prostitúcióban veszedelmet lát fiára nézve. Nem a testi veszélyektől félő sablonos aggodalom ez, hanem azon anya kétsége, aki hiába fektet óriási súlyt fia szociális nevelésére s hiába vesződik egy magasabb és nemesebb morál megalapításán, midőn az anyai kéz alól kikerülve, maga a társadalom kínálja meg az ifjút e könnyen és kényelmesen elérhető, társadalmilag szentesített intézménnyel s az otthoni nevelés igazságának mintegy ellenmondva, maga bátorítja őt a lelkiismeretlen és a szociális gondolkozást kiülő életre”. És abban is csatlakozunk hozzá, hogy kifogásolja a perditáknak épen a proletariátust jobban sújtó osztályozását és ebből

kiindulva azt kéri, hogy „egy helyes demokratizmustól vezetettve inkább az ú. n. előkelő, intelligensebb, jobb viszonyokban élő s így öntudatosan vétkező vagy más keresettel is bíró prostituáltak helyzetét súlyosbítsák elrettentő példaként!”

A második pont a kéjnök bejegyzésének módjára s a bejegyezhető kéjnök korára stb. vonatkozott. E ponton elismerést érdemel a rendőrség álláspontja, mely a külföldön (pl. Németországban) dívó kényszerbejegyzést perhorreszkálja s továbbra is csak az önkéntes bejegyzést véli fentartandónak. A bejegyezhető kor alsó határa eddig 17 év volt; a magánkéjnökre nézve ez ezután is megmarad, de a bordélyházi bejegyzésre nézve 20 évre óhajtják felemelni. Magasabb korhatárt a rendőrség — minden felszólalás és ellenvetés dacára — visszautasított; sőt még a magánkéjnök 17 éves korhatárából is lelicitált annyit, hogy kivételesen, ha az illetők már előbb is többször szenvedtek venereás betegségben, 17 éven alul is bejegyezhető legyen. Az csak természetes, hogy a bejegyzendő leányokat a defloráción már túl kell lennie s hogy csak egészséges nők vehetők fel a listába.

A harmadik pont, hogy hol és mily feltételek mellett engedélyezhetők a magánkéjnök-lakások, annyira kényes és odiózus dolog, hogy erre nézve még a rendőrség sem jutott végleges megállapodásra s az anketájai közt sem volt senkinek sem véleménye. E tekintetben a külföld sem igen nyújthat direktívát, mert az irányelvek nemcsak országonként, de mondhatni városenként változók és különbözők. Mi nem tartanók kivihetetlennek, hogy talán a főváros gondoskodjék olyan épületek megszerzéséről, melyeket azután (szobánkint) kizárólag ilyen célra bérbead. Igaz, hogy a prostitúció mindenütt csak „tűrt” dolog s ebből kifolyólag a hatóságok vonakodnak olyan látszattól, mintha azt megengednék s így nem akarnak a kéjnöknek lakási „jogot” adni. De végre is nevetséges a szavakon nyargalni; mindenki tisztában van azzal, hogy ez a „türelem” voltaképen nem más, mint szemforogató engedelem s így ezt az „elvi” álláspontot ilyen fontos gyakorlati kérdésben nevetséges szörszálhasogatásnak tartom. S azt sem fogadhatom el érvül, hogy a főváros nem húzhat ilyen „turpis” dologból hasznot; nem fogadom el azért, mert 1. is nem kell belőle hasznot húznia; elégedjék meg a kezelési költségek s a benne fekvő tőke amortizációjával s mérje ehhez az árakat; 2. mert most is hasznot húz a prostitúcióból azon vállalatok és üzletek községi adója révén, akik adójokat e szegény leányok keresményéből szedik össze; s végül 3. mert ha nem átallja a hajléktalan koldusok krajcárjait elfogadni a nyújtott komisz éjjeli szállásért, úgy a perditáktól is elfogadhatná a mérsékelt bért egy-egy tisztességes hónapos szobáért. Így legalább mindjárt a magánemberek kizsákmányolása ellen is megvédehetné a szegényeket s a „közérdek” is nyerne vele, mert e házakat ott szemelhetné ki minden városnegyedben, ahol azok semmiféle jogos érdeket sem sértenek. Megtehetné ezt annál is inkább, miután a rendőrség a negyedik pont (a találka-helyek és garni-szállók, kávéházak) tárgyalásánál úgyszólván olyan tervéről lebbenté fel a leplet, amit nagyon könnyű volna a főváros ilyen vállalkozásával összeegyeztetni. A rendőrség ugyanis — hogy egyrészt semmi érdeket sem sértő, célszerű találka-

helyeket létesítsen, másrészt, hogy a perditákat a kizsákmányolás ellen megvédje — olyan házakat szeretne létesíteni (akár több emelettel bíró házakat is), ahol a háztulajdonos és kéjnjő között a mérsékelttel megállapított s hatóságilag ellenőrzött lakbéren kívül semmiféle elszámolási viszony fenn nem állna. Sem mosás, sem ruházat, sem étel címén nem léphetne a háziúr a lányokkal kapcsolatba. Ezzel lehetőséget kíván nyújtani a leányoknak arra, hogy maguknak egy kis háztartást rendezzenek be és saját keresetükkel korlátlanul rendelkezhetnek. A háztulajdonost arra is köteleznék, hogy a kiadott szobákon kívül, saját költségén létesítsen egy nagyobb, közös termet is, ahol a leányok este vendégeikkel találkozhatnak. Lehetne a házban, földszinten kávéház, vagy vendéglő is, ahol a nők szintén tartózkodhatnak. Az egész tehát átmenetet, mintegy középhelyet képezne a mai magánkéjnjő és a bordélyrendszer között és egyesítené magában mindazt, amit a két rendszer előnyöset tartalmaz, a bennök rejlő hátrányok nélkül. Hamburgban majdnem ez az egyetlen lebonyolítási mód és évszázados gyakorlat fényesen igazolja bevált használatosságát.

Nem látunk részünkről akadályt, miért ne lehetne a főváros e házak tulajdonosa? Bizonyosan olcsóbban adhatná a lakásokat — ha nyereszkedni nem akar — mint a magánember, aki az ilyen házból mégis csak hasznot igyekeznék húzni! E rendőrségi terven én csak annyit látnék jónak változtatni, hogy a házban levő éttermet vagy kávéházat csakis a lányok részére engedélyezném, az ő — étlap szerinti — ellátásukra, de nem arra is, hogy ott a férfiakkal mulatozzanak (ezt csak a társalgóra szorítanám), miután a szesz italokban való tobzódás alkalmát a találka-hellyel egyesíteni nagy közegészségügyi veszedelemnek tartom, melyet már e lapban megjelent novemberi cikkemben részletesen kifejtettem. Azonfelül a rend és házi fegyelem fentartása is könnyebb ott, ahol nincs alkalom a lerészegedésre!

A szaktanácskozmány programjának 5. és 8. pontja a kéjnjők orvosrendőri vizsgálatát s a beteg kéjnjők gyógykezelését ölelte fel. Ennek az inkább szakkérdésnek a tárgyalását Dr. Havas Adolf és Dr. Feleki Hugó egyetemi tanárok tanulságos és terjedelmes előadásai dominálták, több más bizottsági tag pedig az orvosi vizsgálat ingyenessége mellett hozta fel az ismeretes és szokásos érveket. Dr. Havas beszédéből főleg két — szomorú — momentum domborodik ki: az egyik a venereás betegségek évről-évre észlelhető, ijesztő mérvű progresszivitása, a másik pedig azon — fájdalom igaz és elég kompetens helyről jövő — kiábrándítása a laikus nagyközönségnek, hogy az orvosi vizsgálatban rejlő bizalom hite téves, mert a vizsgálat (még a legtökéletesebb is!) abszolút biztonságot nem nyújt. De a relatív biztonság is értékes dolog s így annak minél tökéletesebb eszközlése elsőrendű közérdek! Épen ezért örömmel lehet üdvözölni a tervezett újítást, hogy az orvosi vizsgálat mindig és minden kéjnjőre nézve egy felállítandó központi hivatalban fog történni, amely annak minél tökéletesebb eszközlése céljából a lehető legjobban fel lesz szerelve, hogy górcsövi és bakteriológiai vizsgálatok is foganatosíthatók legyenek. Csak orvos képes egész teljességében felfogni, hogy a vizsgálat sikere mennyire a segédeszközök és berendezések tökéle-

tességétől függ; annyira, hogy ezen szempont mellett még a felhozott kényelmi és humanus szempontoknak is el kell némulniok. A tervezett intézet kerületenkinti decentralizálása pedig föltétlenül e helyek megbízhatóságának a csökkenésével járna (mert a berendezések költségei miatt a tíz intézet nem lenne oly jól és tökéletesen mindennel ellátva, mint ha csak egyet kell létesíteni) és így komolyan senkisémm kívánhatja. Hogy a vizsgálat a jövőben ingyenes lesz, azt mindenki megelégedéssel fogadhatja, aki az eddig fennállott vizsás helyzetnek az orvosi öntudatot is sértő fonákságát átérzi. De jó lesz a központi vizsgálat a humanizmus szempontjából is, mert annak révén a bordélyházi kéjnöknek is hetenkint kétszer alkalmok nyílik arra, hogy a hivatalba bejőve, az esetleg elszenvedett visszaélésekről és kizsákmányolásról a rendőrségnél bizalommal elmondhassák azt, amit otthon a bordélyban talán nem mernek elmondani.

Igen röviden siklott át a rendőrségi előadó a hatodik ponton: a kéjnök szeméremsértő viselkedésének a korlátozásán; speciális rendőri intézkedéseknek mondja azokat, melyekre nézve újat felhozni nem tud, de megígér mindent, amit az itt és a külföldön szerzett tapasztalatok ajánlatossá tesznek. Nagyon szerettük volna, ha elárul valamit ezirányú jövő terveiről, mert hiszen épen ez az a terep, amelyen az irgalmasabb felfogásnak a legelkeseredetebb harcokat kell vívnia a rendőri önkény- és vasszigorral. Hiszen minden durvaság és minden megrendszabályozás, minden kegyetlenség a megsértett közszemérem nevében és jegyében szokott történni és az a nagyközönség, melynek maga a főkapitány veti a szemére memorandumában, hogy „nem tudja kellően mérlegelni azokat a fontos érdekeket, melyek a prostitúció megtűrésére készítetik a hatóságokat”, mindig hamarább kész elhinni, hogy a kéjnök szemtelenül viselkedett, mint hogy a rendőr túlbuzgósága vagy rosszakarata ok nélkül zaklatta a védtelen és mindenkinek prédájául odadobott teremést. Akárhányszor látni ezt holmi botrányos csoportosulás alkalmával! Pedig tudunk eseteket, midőn egy-egy rendőr a rajónjában lakó magánkéjnököt hosszú időn át üldözte „szerelmével” s miután meghallgatásra nem talált, aljas bosszúból folyton feljelentésekkel sanyargatta! S aki tudja, hogy némely rendőrtisztviselő előtt minő kevés súllyal bír a szegény perdita védekezése az ellene „hivatalosan” tanúskodó rendőrrel szemben: az átérzi, hogy épen ezen a ponton nagyon is indokolt a prostituáltak legmesszebbmenő jogvédelme a sűrűen cirkáló és hiúzként prédára leső éjjeli, polgári ruhás rendőrközegnek esetleg aljas motívumoktól vezetett túlkapásai ellen!

A prostituáltak körébe eső kiskorúak védelme fontos és szükséges s itt helyesen jár el a rendőrség, ha a rossz példa és korai csábításnak lehetőleg útját állja, mert végre is nem szabad veszélyeztetni azt a serdülő fiatalságot, melynek időelőtti nemi züllése képezi a legnagyobb akadályt a tisztultabb világelfogású, jövő emberiség kialakulásában.

Hogy a bejegyzésre jelentkező kiskorú nők lajstromozása előtt meddő dolognak bizonyult a szülők vagy a gyámhatóság értesítése, ez bizony szomorú tapasztalat, de nem lephet meg, ha fontolóra vesszük, hogy a legtöbb esetben az a leány, aki bejegyzésre szánta

el magát, már annyira kívül esik a szülei vagy gyámi befolyás irányító képességének a határain, hogy ezt a befolyást rendőri beavatkozással sem lehet restituálni. Azonban — szerintünk — az a szörványos néhány eset, ahol a szülők értesítése mégis visszaránthatja a leányt az örvény széléről, az is megérdemli, hogy ezen eljárást a rendőrség felvegye a programjába, amint a túlnyomó sikertelenség a külföld egy részét sem riasztja vissza annak alkalmazásától.

A titkos kéjelgés, leánykereskedés és kerítés meggátlására (hetedik pont) a rendőrség „minden lehető el szándékozik követni”, de részleteket nem mond a terveiről, csak — (és pedig — azt hiszem — joggal) panaszkodik, hogy e tekintetben törvényeink hiányossága köti meg legjobban a kezét. Helyes a facér cselédek s ezek tanyáinak a szemmeltartása, de még helyesebb volna a hatósági és jótékonyági munkaközvetítés karöltve járó és jobban kiszélesített működése.

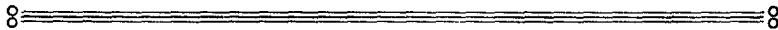
A kilencedik pont az erkölcsrendészeti hatóságok és közegek jogkörét és illetékességét tárgyalta s mint pusztán adminisztratív kérdés, az ankét programjából bátran ki is maradhatott volna.

Összegezve benyomásainkat, melyeket a szaktanácskozmány anyaga és vitáiból merítettünk, mindenekelőtt azon óhajtnak kell kifejezést adnunk, hogy ha már a tervezett új szabályrendelet a szociális felfogás szempontjából nem ütheti meg az előttünk lebegő teljes mértéket, úgy a rendőrségnek legalább óvakodni, a bátrabbaknak pedig ébren örködni kötelessége, hogy a — mindenesetre némi haladást jelentő — alkotandó új rendszabályok végrehajtásában minden felesleges ridegség és indokolatlan zaklatás mellőztessék, illetőleg ilyen ne érvényesülhessen! Mi — természetesen — a legradikálisabb haladás zászlaját lobogtatjuk s így elég hangot hallottunk, amit szívesebben nem hallottunk volna; de azért igaz meglepéssel tölt ez a frissebb szellő, mely az ankét-tagok túlnyomó részének a beszédeiből fűjdogált felénk s a tökéletlen haladást is örömmel üdvözöljük. Álláspontunk változatlan: amíg a prostitúcióra a társadalomnak szüksége van — s erre még igen sokáig szüksége lesz — addig nem szabad a perditákat sárral dobálni! Igen jól esett ezért dr. Katona József azon kívánságát hallani, hogy — a perditák szeméremsértő viselkedését gátló intézkedés pendantjaként — védjük meg a kéjnjöket is attól, hogy nyilvános helyen szeméremsértő kifejezésekkel, trágár szavakkal illettessenek! De a védelmőknek ki kell okvetlenül terjeszkedni egészségökre is, az eddiginél sokkal intenzívebb mértékben. Ez a jóindulatú gondoskodás olyan hasznos investíció a társadalom részéről, ami igen bőven meghozza a maga kamatait. Ki kell alaposan oktatni a bejegyzésre jelentkező leányokat; az eddigi kioktatás — mint a tapasztalat mutatja — távolról sem elegendő. Egyik bizottsági tag a „távol jövő zenéjének” mondta a perditá olyfokú kiképzését, hogy a vele érintkezők nemi bajait felismerje. Én ezt nem írhatom alá! Ha egyszerű cseléd-fokon álló parasztlányokat elég röviden ki tudnak képezni arra, hogy a selyemgyárakban a görcsövi petevizsgálatokat s a görcső kezelését megbízhatóan teljesíthessék; s ha ugyancsak (írni-olvasni épen hogy valahogyan tudó) parasztleányokat 1—2 hónap alatt kiképez-

hetünk arra, hogy oly fontos élettani funkciót vezessenek s annak abnormis lefolyását is idejében felismerjék, aminő az élet hajnalhasadása a szülés; s ha ily kényes aktusnál is megbízhatóan helyt tudnak (a legtöbb esetben) állani: úgy nincs semmi alapos ok annak a kétségbevonására, hogy azt a néhány tünetet, ami egy kis figyelem mellett eléggé szembeötlő s a nemi bajok fertőző stádiumának a felismerésére nagyjából teljesen elegendő, szintén meg tudják tanulni és helyesen értékelni! Igen üdvös volna szerintem — nálunk is — behozni azt a külföldön néhol már fennálló szokást pl., hogy a bejegyzésre jelentkező nőt először azon kórházi osztályra küldik, ahol a venereás nőket ápolják. Ott segédkezik mint ápolónő egy darabig s megtanulja a szükségeseket és ha mindebbe már begyakorolta magát, csak akkor kapja meg a bárcáját. De jó volna ez elrettentésre is, mert bizonyára sok ingadozó lelkű fiatal leány fordulna inkább vissza a munka felé s húzná keserves nyomorúsága igáját lemondással tovább, mintsem azon szenvedések örvényébe ugorjon, melyekbe a kórházban bepillantást nyert. A leányok hathatós védelmének másik tökéletesbítése pedig olyan — Boda főkapitány memorandumában is felemlített — törvényes intézkedés által volna elérendő, amely azon férfit, aki tudva, hogy beteg, egy nővel némileg érintkezik, igen szigorú büntetéssel (és pedig szabadságvesztéssel) bünteti.

Ily intézkedésekkel odajuthatnánk, hogy azok a szerencsétlenek, akiket a bejegyzés kérése alkalmával semmiféle jótékony munkaközvetítés, semmiféle mentőakció sem tud végzetes szándékoktól eltántorítani, legalább testi épségök relatív biztosításával áldozhatnák fel magukat, erkölcsi egzisztenciájukat a társadalomnak s ha beteg lélekkel is, de legalább egészséges testtel ölelve fiainkat, unokáink épségét és szociális használhatóságát nem veszélyeztetnék.

Linka Mór.

Munkásmozgalom.

A világ proletárjait érdeklő események között az elmúlt hónapban a német választások állottak előtérben. Amilyen feszült várakozással nézett az egész európai közvélemény a nagy esemény elébe, ép oly általános érdeklődés fogadta annak kimenetelét. És nyomában megindult a kommentárok egész lavinája. A rosszakaratú káröröm hangjától a jámbor önámításig minden hangnem képviselve volt e kommentárookban, melyeket a német választások eredményeihez fűztek. Az egyedüli tudományos alapon álló politikai pártnak, a szociáldemokrata pártnak véleményét érdemes feljegyeznünk. „Az idei választásoknak — úgymond a német pártvezetőség egy kiáltványa — ez a csattanója: Az agráriusok és a reakció a liberalizmus segedelmével győztek minden vonalon.” Az általános eredményt pedig ekképen részletezi: „Velünk

együtt a centrumot, lengyeleket és velfeket kiátkozták. A centrum a maga szervezetei és nagy kerületekben sűrűn együttlakó hívei révén nemcsak előbbi állását tartotta meg, hanem részben a mi segítségünkkel, még új mandátumokat is szerzett. Szövetségeseivel — a lengyelekkel és az elzásziakkal — a centrum ma is ura a birodalmi gyűlésnek, mert a kormány állítólagos második többsége a legtöbb esetben csütörtököt fog mondani.

A centrummal szemben, amelyet szintén gyöngíteni akart, a birodalmi kancellár elvesztette a csatát. A lengyelekkel szemben is, akik lényegesen megerősödve kerültek ki a választói harcból. Hogy a velfek kevés jelöltjükkel nem fogják tarthatni magukat, az egy ilyen kihaló-félben lévő pártnál várható volt.

A nemzeti liberálisok szaporodtak néhány mandátummal, de ezzel hatalmuk és befolyásuk nem gyarapodott; a jövőben is csak a konzervatívokkal vagy a centrummal szövetkezve tehetnek szert befolyásra. Jelentőségük leginkább népellenes irányban fog érvényesülni.

A liberalizmus vigasztalanul bukott el. Ez választói taktikájából előrelátható volt. A liberalizmus önhibája folytán rohant vesztébe.”

Maga a „kiátkozott szociáldemokrácia” pedig ebből a kampányból jelentékeny szavazatszorulattal és néhány mandátum elvesztésével került ki. Vájjon olyan ez a veszteség végeredményében, hogy megokolt a polgári sajtó ujjongása és polgári államférfiak reménykedése a szocializmus csődjé tekintetében? Korántsem! Az oly pártnál, mely politikáját a mának csinálja, amelynél az *Endziel* a kormányrajtás, a *Bewegung* pedig az ennek érdekében folytatott korteskedés, nagy csapás csak néhány mandátumnak az elvesztése is s a szavazatszorulat mandátumszorulat nélkül kevés értékkel bír. Nem így a szociáldemokráciánál, melynek céljai nem mandátumainak számától függnek, hanem a nagy tömegek meghódításától, megnyerésétől, tehát inkább a szavazatok számától. Ahol pedig a szavazatok nagy száma nem jelenti egyszersmind a kerületek nagy számát, ott kétségtelenül a választórendszerben, a választókerületek beosztásában és más a valódi népakaratot meghamisító intézményben van az ok. Ezért nincs a német szociáldemokráciának csüggedésre semmi oka, már csak azért sem, mert ebben a választásban a szocialista tábor nem növelte annyira az elkeseredett burzsoák vagy kispolgári *Mitläufere*k csoportja, mint 1903-ban s a negyedmilliós szavazatszorulat, a tisztult, differenciálódott proletariátus manifesztuma.

Franciaországban is sok, a munkásügyet közéről érdeklő esemény játszódott le a közelmúltban. Így első sorban befejezést, még pedig kedvező befejezést nyert a fougères-i sztrájk, amennyiben három

havi küzdelem után sikerült a munkásságnak elérnie a kedvezőbb bértarifa életbeléptetését és a szakszervezetek illetékességének elismerését.

A francia kormány szociálpolitikai törekvéseinek egyik bizonyítéka Caillaux pénzügyminiszter jövedelmi adó-tervezete, mely kérdést a progresszivitás követelményei szerint oldja meg, a jövedelem ama három csoportja szerint, amint az földbirtokból, vállalatból vagy munkából ered. A tervezet munkásnak és parasztnak a létminimum adómentességét biztosítja.

Az egyházpolitikai küzdelem, mely csaknem komoly krízis okozójává vált, ugyancsak a békés megoldás felé közeledik. „A kormány — mint Briand kifejtette — minden józan proposíciót hajlandó elfogadni, azonban minden oly ajánlatot el fog vetni, mely lehetővé tenné, hogy békebontó külföldi papok, vagy a feloszlatott kongregációk tagjai visszatérhessenek.”

Bármily lelkesedéssel fogadta is a kamara Briand ezen nyilatkozatait, mégis tagadhatatlan, hogy a Clémenceau-kormány állása megingott. A *haute finance* rossz szemmel nézi a progresszív adótervezetet, a proletariátus pedig Briand tanítóellenes magatartása miatt neheztel. „Clémenceau csak az esetben tarthatná fenn kormányát — mondja *Vorwärts* — ha azt a kispolgári szocializmust, mellyel ez ideig kokettált, egy liberális-kapitalista rezsimmel tudná pótolni. Ámde miután ez esetben nemcsak a szocialisták, hanem a radikál-szocialisták nagy részének oppozíciója is fenyeget, lehetetlen többséget alakítania, anélkül, hogy a mérsékelt köztársaságiaknak engedményeket tegyen. Ezek azonban nem akarnak kultúrharcot, s így kevésbé valószínű, hogy Clémenceau maga ebből a zűrzavarból szerencsésen kimeneküljön.”

Pártnak és szakszervezetnek együttműködését, mely Franciaországban a fougéres-i kizárásnál oly impozánsan jutott kifejezésre, Angliában is mindinkább előnyomulófélben látjuk; bizonyította ezt az angol munkáspárt vezetőségének jelentése, mely szerint a szakszervezetek a választásoknál a szocialista jelölteket támogatják. A szakszervezetek száma, melyek apárt kötelékéhez tartoznak, 175-öt tesz ki; a párthoz tartozó szervezett munkások száma pedig 997.665. Az angol munkáspárt belfasti kongresszusán nagyjelentőségű szociálpolitikai kérdéseket vitattak meg. Kiemelkedők a 8 órás munkanap és az aggkori nyugdíj tekintetében hozott határozatok.

Az angol demokratikus irány újabb dicsőségét hirdeti az a törekvés, mely a felsőház eltörlésére irányul. Kezdeményezést erre a felsőháznak az a reakcionárius magatartása adta meg, melyet ez a népoktatásról szóló törvényjavaslattal szemben tanúsított. A felsőház

ideiglenes reformját a végleges eltörlésig úgy akarja a kormány keresztül vinni, hogy alkotmánymódosítás útján mondassék ki, hogy oly esetben, amidőn valamely javaslatot a felsőház visszautasít, de a képviselőház másodszer is elfogadja, ne legyen jogában a javaslatot másodszer is visszautasítani.

Magyarországon a nemzeti kormány retrográd szociálpolitikájának újabb nyilvánulásai voltak az elmúlt hetek szociális jellegű eseményei. A képviselőház elfogadta a munkások baleset és betegség esetére szóló biztosítási törvényjavaslatot. Nem utalhatunk e helyütt a törvényjavaslat számtalan hibáira és szociálpolitikai botlásaira, csak a javaslat alapgondolatát emeljük ki, mely kifejezésre jut abban a tendenciában, hogy az ne annyira a munkások biztosítására, mint a vállalkozók védelmére szolgáljon. Földtulajdonosok, bányatulajdonosok, kisiparosok, magánvállalkozók és kereskedők védelme és mentesítése a biztosítási díj fizetése alól, földmunkások, kisüzemi és kereskedelmi alkalmazottak teljes kiszolgáltatása a munkaadónak, ez a „nemzeti kormány” munkásbiztosító politikája.

Ugyanez az irány jut kifejezésre a vasutasokkal szemben is. A régóta ígért fizetésrendezés és szolgálati pragmatika kérdését a vasutasok mindinkább növekvő elégtelenségével szemben félmillió koronás ajándékkal remélik rendezni, a kétes értékű ajándékot azzal is paralizálva, hogy a vasutasok gyülekezési jogát megszorítják.

A legkietlenebb, legsiralmasabb reakció az egész vonalon: ez a „nemzeti demokrácia” uralma.

B—r E—k.

A francia tanítók szervezkedése.

A francia tanügyi körök figyelmét mostanában két nagy eszme köti le: a tanítóképzés reformja és az amicale-ok átalakítása szindikátusokká. Míg azonban az első eszme csak a theoretikusokat foglalkoztatja, addig a második állandó lázban tartja a hatalmas tanítótábort, a szaksajtót és a politikai világot.

A *Sociétés Amicales* (tanító-egyesületek) vezető emberei, az *Inspecteurs d'Académies* (megyei tanfelügyelők), az *inspecteurs primaires* (járásai tanfelügyelők) a kormánykörök, a képviselőház nagy része, a szocialisták kivételével az eddigi tanító-egyesületek fentartása mellett törnek lándzsát, a tanítótság kisebb, de kitűnően szervezett, erős falanxot alkotó, szocialista szellemű tábor, az írók, zsumnaliszták tekintélyes száma és a szocialista képviselők hangosan követelik az amicale-ok eltörlését és helyettük szindikátusok, vagyis a munkásokéhoz hasonló szakszervezetek felállítását.

Mi a különbség a két szervezet között? Az amicale-ok szervezete hasonlít a mi tanító-egyesületünkéhez. Minden departement tanítói egy-egy *Société Amicale*-ban tömörülnek, az összes megyék tanító-egyesületei együtt alkotják a *Federation des Amicales*-t, mely utóbbiba minden *Société Amicale* képviselőket küld. A *Federation des Amicales* évenként más-más nagy városban tartja gyűléseit, hol az egyes egyesületek képviselői előadják küldőik kívánságát, követeléseit és sérelmeit. Határozatait a kormány és a képviselőház mindig tekintetbe szokta venni, mert a francia tanítóság a társadalmi és politikai életben hatalmas és tekintélyes faktor.

Franciaországban legnagyobb számmal található az 500—900 lélekszámmal bíró kis községek, ezek nagyrésze papot nem tart, földesurat nem ismer, mert a földbirtok kisbirtokosok kezében van, a jegyzői teendőket ezekben mindenütt a tanító végzi, mint polgármesteri titkár, ennek következtében a francia nép óriási zömének szellemi vezetői a tanítók. Francia kartársaink meg is tesznek mindent, ami befolyásukat öregbíti, így például 1905-ben 47.573 ifjúsági egyesületet tartottak fenn, mert belátják, hogy minél többet foglalkoznak a néppel, minél intenzívebben terjesztik köztük a felvilágosodás fényét, annál szilárdabb lesz az ő pozíciójuk, annál szívesebben meghajol a nép az ő tekintélyük előtt. Jogosan írhatta Leon Placidé, az *Ecole Nouvelle* vezércikkírója: „Amint a német államférfiak elismerték, hogy az 1870-iki porosz-francia háborúban a német *Schulmeisterek* verték meg a hatalmas francia sereget; a francia államférfiak is kénytelenek bevallani, hogy az 1906-iki választásokon a francia tanítók vitték győzelemre a köztársaságot az ellene szövetkezett reakcionáriusok óriási táborára ellen.”

Ilyen tekintélyes tagokból álló egyesületnek természetes súlya van a közéletben és határozataikat a kormány és a francia kamara már saját érdekük miatt sem vethetik sutba, hanem kénytelenek azokat a törvény szankciójával ellátni.

Az amicale-ok tehát szép múltra tekinthetnek vissza és büszkén hivatkozhatnak eddig elért sikereikre. Ilyenek: a tanítók fizetésének jelentékeny fölemelése, előléptetés minden öt évben magasabb rangosztályba, a hivatalból, a tanítók akarata ellenére történt áthelyezések megszüntetése, a tanítók függetlenítése a képviselők és szenátorok hatalma alól stb. Az amicaleistákat tehát nem lehet Hibáztatni azért, hogy nem akarják szép múltú és sok sikert elért egyesületeiket oly szervezettel fölcserélni, melynek erejét, hathatóságát az ő speciális érdekeikre és viszonyaikra illő közvetlen tapasztalatok még nem igazolják.

Megkérdeztem egy lelkes szindikalistát, miért elégedetlenek, miért akarják a polgárság előtt fölötte népszerűtlen eszme megvalósítását mindenáron kierőszakolni. Íme ezt a feleletet kaptam: „*Sachez settlement que nous n'avons pas de sujets de mécontentement: nous sommes déjà forts, très forts, mais nous voulons l'être davantage et ne craindre aucune attaque: voila pourquoi nous voulons des syndicats.*”

A szindikátusokat az 1884. március 24-iki törvény tényleg igen nagy erővel, széles hatáskörrel ruházta föl. A szindikátus előleges bejelentés és megerősítés nélkül megalakulhat. Alapítói csupán a megalakulás után kötelesek alapszabályaikat és tisztviselői névsorát a

maire-nél bemutatni. A szindikátusok védelmezhetik tagjaik érdekeit, gyűléseket tarthatnak, ezek napi rendjét megállapíthatják miniszteri engedély nélkül, alapíthatnak kölcsönös segélyző pénztárakat baleset ellen, szintén engedély kérése nélkül, vitás ügyekben véleményüket mind a két fél rendelkezésére bocsájthatják, az államtanács előtt megtámadhatja annak minden rendelkezését, mely a szindikátus jogaiba ütközik, a szindikátusok elfogadhatnak adományokat, hagyományokat, szerezhetnek ingatlanokat és ingó vagyont, tagjaiktól tagsági díjakat szedhetnek a maximum megállapítása és engedély kérése nélkül, amely klauza minden felsorolt jogra vonatkozik. A szindikátus joga a szindikáltak és a tanügyi kormányzat minden tényezője közt közvetíteni. Mint magánjogi személy kereskedelmi ügyleteket köthet, így például a tanítók kiadótársulatot alapíthatnak, iskolai könyveket adhatnak ki, amit az 1900. február 16-iki rendelet megtilt nekik. Tiltakozhatik a kormány visszaélései ellen, szabályozhatja az előléptetést, évenként elkészítvén az előléptetendők, az áthelyezések, a kitüntetésekre méltók listáját, megállapítják a fizetésemelés nagyságát, szervezhetnek a törvények keretei között agitációt a testületi érdekek megvédésére vagy egyik-másik közigazgatási, kormányzati rendelkezés ellen.

Mindezen jogok tényleg olyan óriási hatalmat adnának a szindikátusoknak, hogy ezek tagjait egyszer s mindenkorra kivonnák a préfet-k, sous-préfet-k, képviselők és szenátorok illetéktelen befolyása alól. Mert a tanítók minden törvény és miniszteri rendelet dacára is érzik ezeknek gyakran káros befolyását. A tanítók kinevezése, előléptetése, jutalmakkal való kitüntetése, a segédtanítók rendes tanítóvá való kinevezése, áthelyezése stb. a préfet hatáskörébe tartozik, ki ezen jogot a miniszter nevében az *inspecteur d'Academie* előterjesztése alapján, a megyei oktatási tanács ellenőrzése mellett gyakorolja. A préfet, de meg az *inspecteur d'Academie* nem térhet ki egyes befolyásos képviselők, szenátorok protekciója elől, aminek következtében sok érdemtelen stréber-tanító kinevezésével, idő előtti előléptetésével, kitüntetésével, jobb helyre áthelyezésével, sok érdemes tanító háttérbe szorul. A politikusoknak az iskolaügybe való illetéktelen beavatkozása szülte a szindikalista törekvéseket, mert a szakszervezetek felállítása valóban lehetetlenné tenné az ilyenmű visszaéléseket.

Másrészt azonban a szocialisták nem tagadják, hogy a tanítók és a többi állami alkalmazottak szindikátusainak szervezésével saját politikai céljaik megvalósításához akarnak közelebb jutni és a jövő társadalmi és közgazdasági evolúcióját kívánják előkészíteni.

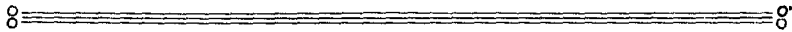
A francia szocialisták*) szerint az állam naponként szaporodó terheinek elviselhetése végett mindig több kereskedelmi, ipari és közlekedési vállalatot monopolizál, hogy azt a jövedelmet, melyet ez előtt egyes ember vagy a részvényesek aránylag csekély száma élvezett, a milliók nyomorának enyhítésére fordítsa. Ezen eljárás a nemzeti erők és a közgazdasági javak nagyarányú centralizációját fogja maga után vonni. De az ily mérvű központosítás

*) L. Paul Boncour *Les Sgndicats de Fonctionnaires* c. művét.

a közszabadság nagy veszélyét rejti ménében, azért a szocialisták a nagy közgazdasági centralizáció ellensúlyozásaképen az állami végrehajtó hatalom decentralizációját, vagyis a közhatalom arányos szétosztását akarják szembehelyezni. Azért törekesznek a szindikátusokat olyan széleskörű autonómikus jogokkal felruházni, mert a közigazgatás ily szellemű decentralizációjával szándékoznak előkészíteni a nemzetek javainak központosítását (kollektivismus), szóval a mai társadalmi formák átalakítását.

Francia kartársaink talán nem gondoltak ilyen messze, ők a szindikátusok szervezésével csupán a méltatlan mellőzést, sok érdemes tanító háttérbe szorítását, a hatalmi túlkapásokat, jogos követeléseik megakadályozását akarják lehetetlenné tenni, de szocialista politikusok vasmarokkal küzdenek ideáljaik megvalósításáért, amelyek természetesen nem rokonszenvesek a polgári társadalom szemében. A többséggel még a szocialista Briand közoktatásügyi miniszter sem mer szembehelyezkedni, azért az amicaleokat szukcesszíve több és több joggal ruhazza föl, melyek majdnem azonosak a szindikátusok jogaival, de a polgári társadalom érzékenysége való tekintettel a szindikátus név használatát mégsem akarja megengedni.

Minthogy azonban a szocialista eszmék a francia tanítóság körében napról-napra nagyobb hódítást tesznek, a szindikátusok megvalósítása csak idő kérdése, mert a 140.000 főből álló francia tanítói kar oly hatalmas táborot képez, hogy egyhangú követelésének egyetlen kormány sem állhat ellent. A tanítók szindikátusának alakítását nyomon fogja követni a többi állami funkcionáriusé, ami okvetlenül maga után fogja vonni a jelen társadalmának gyökeres fölforgatását. Így a társadalmi formák evolúciója, ami lehet, hogy véres, lehet, hogy békés forradalom útján fog végbemenni, első sorban a francia tanítók műve lesz.

A munkáslakások kérdése Belgiumban.

A munkáslakások kérdése vizsgálásánál okvetlen figyelembe kell vennünk a belga viszonyokat, melyek eredményekkel mutatják e nehéz probléma megoldásának módozatait. Természetes, hogy a mi annyira elütő viszonyainkra nem alkalmazhatók mereven Belgium berendezései, még ha le vonjuk is a tanulságot hosszú időn át szerzett tapasztalataiból. Sőt ép ezek intenek legnagyobb óvatosságra, mert amelletz szólnak, hogy, ha igaz, hogy nehéz valamely nagyszabású intézkedés megteremtése, úgy még nehezebben valósulna meg annak reorganizálása. Belgiumnak a munkáslakásokra vonatkozó 1889-iki törvénye, hiányainak alapos felismerése és minden sürgetés ellenére változatlanul áll fönn jó és rossz oldalaival együtt.

A munkáslakások kérdése Belgiumban már majdnem 60 éve került hivatalos megvitatás alá, de csak az 1886-iki *Enquete de Travail* tette komoly tanulmány tárgyává, melyet az 1889-iki törvény tetőzött

be. Midőn a fenti törvény életbe lépett, nagyszámú angol és amerikai *Building Society* már hosszú múltra tekinthetett vissza. Angliában már az 1874-iki ankéten, mely a munkáslakások kérdésével foglalkozott, Leeds város ilyenmő társaságának vezetője: Fatkin, a következőkről számolhatott be: „A város lakóinak száma körülbelül 400.000; 2 társaság 40 éve áll fenn és majdnem kizárólag munkástagokból áll; körülbelül 400 egy házzal több mint ezer többel is bír.” A rákövetkező 20 évben a társaság közvetítésével, az emelkedő telekárak folytán főleg a város területén, 20.000 munkásház épült. Az Egyesült Államokban 1875-ben 500—600, kis tőkék egyesültével létrejött társaság adott kölcsönt munkásházak építésére; 1888-ban már 3000—3500 ily társaság állt fenn, 40 év alatt 2 milliárd 3750 millió frankot helyezve munkásházakba. E *Building Society*-k többnyire takarékpénztárt alapítottak és a befolyt pénzeket kölcsönözték alacsony kamattal munkásházak építésére vagy vásárlására. Ezek és az akkor még csak rövid ideje létesült, de már némi biztató eredményt mutató olasz kooperatívok szolgálták a belga intézmények kiindulópontjával.

A munkáslakásszükség a gyáripár fejlődésével mindenütt tipikusan lép fel. Ha a népesség szaporodását csökkenti is a kívándorlás: az áldatlan gazdasági viszonyok, az egyes ipari központokban való tömörülés következtében a népesség eloszlási viszonyai nálunk is, a Belgiumban jellegzetes anomáliákat tüntet fel. Érdekesek erre nézve a statisztikai adatok, melyeket Denis H. 1902-ben közölt s melyek szerint 2000-nél kevesebb lakóval bíró községek lakóinak száma 1846—1900 közt 2%-kal csökkent; ugyanez idő alatt a 2—2500 lakóval bíró községeknél 29%, 2500—10.000 közt 79%, 10.000—25.000 közt 164%, 25.000—100.000 közt 186%, ezen felül 240% volt a növekedés (az egész népesség 54%-kal szaporodott). E számok magukban érthetővé teszik, hogy égetővé lett a munkáslakásszükség és hogy ennek folytán Belgiumban alaposan hozzáláttak az orvosláshoz és ma a többi állam útmutatójaként szerepelhetnek. Míg azonban a koncentráció progresszivitása—ha más arányokkal is— a telekár és lakásbéremelés azonos jelenségek — szembeűnő eltérést mutat viszonyainktól az, hogy a belga városok kis házrendszerrel bírnak, ami viszont visszahat a bérre, aminthogy a 2—4 ablakos házak nem oly alkalmasak uzsorakamat szerzésére, mint az annyira kihasználható bércaszárnyák, bár ép a legszegényebbeknek bérbeadott lakásokkal egyesek még ma is 8—20%-ot érnek el magában Bruxellesben.

Mely tényezők mégis azok, melyek a belga munkáslakások kérdését többé kevésbé megoldották?

Az első kísérlet Engel Willy terve szerint abban állt, hogy Bruxellesst az épületekre kivetett illetékek szempontjából 10 kerületre osztották, nagyobb és nagyobb kedvezményekben részesítve az átlag kevesebb javakkal bíró vidékeket. Időközönként, a viszonyok változával újra átvizsgálták és új határok közé szorították a szakaszokat, így kedvezve a szegényebb vidékeken építendő házaknak. Ennek a beosztásnak kétségkívűl volt jó hatása, de tetemes eredményt nem értek el vele. Sokkalta fontosabb, szinte döntő jelentőségű a a munkáslakások kérdésének megoldását illetőleg a belga közlekedés-

ügyi politika, mely úgy a helyi villamos-, mint az államvasutakon a munkást egész különös kedvezményekben részesíti s így lehetővé teszi, hogy a város külső határán vagy még azon kívül éljen, aminthogy tényleg a városi munkások igen nagy része teszi is. Ha a munkás, inas, mesterséget tanuló vagy ipariskolát látogató oly távolságban lakik, hogy az államvasutat kell igénybe vennie, a polgármester vagy főkapitány és munkaadója bizonyítványai révén kedvezményes heti jegyet kaphat. Munkaidejére és lakásának távolságára való tekintettel e jegy a 7 összes napjaira, vagy pedig csak bizonyos napokra érvényes. Ha elhalálozás, családját érő szerencsétlenség vagy előre nem látott üzembeszünetés folytán bérletét nem használja, költségét visszatérítik; a munkát kereső munkásnak pedig munkaszerzésének megkönnyítésére kedvezményes heti bérletet ad a törvény e különösen figyelemre méltó szakasza. A kedvezmény nagyságát egy két adattal tüntetem fel.

1—5 kmnyi távolságban	7 napon át napi egy útra szóló bérlet ára	frank 0,75, aminek frank 1,40
20 kmnyi távolságban	7 napon át napi egy útra szóló bérlet ára	frank 0,30, aminek frank 5,60
1—5 kmnyi távolságban	7 napon át napi két útra szóló bérlet (oda-vissza) ára	frank 1,15, aminek frank 2,45
20 kmnyi távolságban	7 napon át napi két útra szóló bérlet (oda-vissza) ára	frank 1,75, aminek frank 8,75

felel meg, normális árat számítva.

A kedvezményekre vonatkozó szabályok méltányosan gondoskodnak arról, hogy a munkás semmiképen meg ne károsuljon, de viszont helyesen megtiltják, hogy ételeiken és eszközeiken kívül más csomagot vigyenek magukkal és hogy máskor ne vehessék igénybe a jegyet, mint mikor munkájukra mennek. Külön munkásvonatok bonyolítják le ez igen nagy munkásforgalmat, mely a kedvezmények révén — nyilván az államvasutak anyagi hasznával — kifejlődött és a munkáslakás kérdésének egyik sarkalatos intézményét alkotja.

Magának az 1889-iki törvénynek lényege, hogy felhatalmazza a postatakarékpénztárt, hogy tőkájének egy részét alacsony kamat mellett kölcsön adhatja oly társaságoknak, melyek a törvény rendelkezéseinek szemeltartásával munkásházákat építenek, vagy építésükre, esetleg vételükre hitelt nyújtanak. E házakra csak munkások tarthatnak igényt és a törvény szigorúan körülzáncolja a munkás fogalmát. E munkásházak tulajdonosai a személyes és községi illetékek alól egyszersmindenkorra fel vannak mentve, a telegkönyvi bejegyzés, jegyzői stb. költségek felét fizetik. Az állami takarékpénztár rendszerint közvetítő társaságokkal lép érintkezésbe, kivételesen amíg nem keletkezett volt Belgium minden egyes vidékén megfelelő közvetítő társaság, egyesekkel is. Azonban 10 évvel a törvény megalkotása után erről szó se esett, mert 97 hiteladó és közvetítő társaság működött már az egész országban és pedig nemcsak az iparos, de a földművelő vidékeken is. Ezek a társaságok részint részvénytársaságok, részint szövetkezetek. Az utolsó kimutatás szerint 1905-ben 117 hitelt nyújtó részvénytársaságra 9 koperatív, 43 építő részvénytársaságra 1

kooperatív esett. Míg tehát Angliában és az Egyesült Államokban sikerült a kis tőkék ily célú egyesítése, Belgiumban, a kooperatívok hazájában, ez ép oly kevésbé sikerült, mint az a kísérlet hogy takarékpénztár létesítésével az államtól függetlenül mozdítsák elő a munkáslakások ügyét. A belga munkásság nagyfokú szervezettségének sem sikerült munkások részére építő vagy hitelt nyújtó munkás-kooperatívok nagymérvű létesítése. Végeredményben ez a munkásság pénzügyi helyzetén szenvedett hajótörést. Nem igen tételezhető föl tehát, hogy ez a mi kevésbé szervezett és még bizonytalanabb helyzetű munkásainknak sikerülne. De a törvény életbeléptetése nyomán kellő számban jöttek létre részvénytársaságok. Valószínű, hogy 4—5%-ot biztosan jövedelmező részvénytársaságok nálunk is létesülnének ép mert a tapasztalat arra mutat, hogy a társaságok alapszabályaiknak kellő körülhatárolásával teljes biztossággal dolgozhatnak. E társaságok ugyanis az állam részéről igen kedvező kölcsönre tarthatnak számot, ha viszont kötelezik magukat, hogy bizonyos %-nál nagyobb osztalékok tagjaiknak ki nem osztanak és számításaikat a postatakarék vezetőségének felülvizsgálás szempontjából benyújtják. Minden kerületre, amelyre bizonyos társaságok hatásköre terjed, egy felügyelő bizottság, a *Comité de Patronage* esik; ehhez fordul a takarékpénztár, hogy megtudakolja, vajjon a kívánt kölcsönt egy bizonyos esetben megadhatja-e. A társaságok hitelezők vagy építők; utóbbiaknak vállalkozása nehezebb s így az áll. takarékpénztár fejlesztésük előmozdítására, különösen kezdetben még különlegesen kedvezett 3% helyett 2,5%-kal hitelezvén. Akár csak hitelt nyújt társaság, akár épít vagy vásárol, célja, hogy a munkást háza tulajdonosává tegye és megelégszik avval, hogy a munkás a ház vagy a kölcsön átvételekor a teljes összegnek csak egy tizedét és a költségeket fedezze akár készpénzzel, akár értékpapírral vagy megfelelő értékű ingatlannal. A többi Vio-et kis részletekben fizeti olyképen, hogy legfölbjebb 65-dik évéig az egészet fedezze. A munkásnak módjában áll a lefizetendő részletösszegek csekély megnagyobbításával magát az állami takarékpénztárnál halál esetére biztosítani olyképen, hogy a tulajdonos elhaltával a ház minden teher nélkül a család birtokává lesz. Így 1891-ben 52 kölcsön volt forgalomban biztosítás nélkül, 11 biztosítással, 1905-ben 26.048 biztosítás nélkül, 21.894 biztosítással kombinálva. A munkás különben jogilag rögtön háza tulajdonosává lesz, a részletek nagysága pedig a törvény kedvezményei és helyes építési tervvel mellett igen mérsékelt házbér. A munkás ott és úgy építhet, ahol és ahogy akar, csupán a terület maximális nagyságát és összköltségét illetőleg van kötve, ha fenti kedvezményeket el akarja nyerni, de másrészt a társaság legmesszebbmenő segítségét, útbaigazítását ingyen veheti igénybe. A *Comité de Patronage* három irányban működik. 1. A tulajdonképeni munkáslakáskérdésben, 2. a vele kapcsolatos biztosítási intézményben, 3. egészség- és tisztaságügyben. Ő állítja ki a bizonyítványt arról, hogy vajjon bizonyos folyamodó megfelel-e a törvény és a társaság követelményeinek, míg másrészt a munkásházépítésnek és biztosításnak propagandáját terjesztik, amennyiben a lakásviszonyok vizsgálatánál közvetlen érintkezésbe lépnek a munkásokkal. Hogy egy példát hozzak fel,

Vervierben 1892—1900 közt 1160 házat tartottak szemmel és ezek közt ezernek tulajdonosát rá is bírták arra, hogy a legsürgetőbb egészségügyi javításokat véghezvigyék — ebben is pénzbeli segítséget és önkölcsönt nyújtottak — nyolcvantól pedig alapos megokolás mellett ígéretet nyertek arra nézve, hogy a javításokat némi késedelemmel végrehajjták. Addig is egyes udvarokban, ahol szükségesnek tartották, nyáron naponta fertőtlenítettek, sürgetésükre rendezték a csatornázást stb. Beszámolósaik, statisztikai adataik segítik a társaságokat, de a községi hatóságok érdeklődését is megnyerik, mely az intézményt majd mindenütt hathatósan támogatja, telkeinek beosztásával, olcsó árával, kölcsönrel stb. A társaságok, a *Comité de Patronage* és hatóságok egybeműködésével az utolsó kimutatás szerint 33.046 ház jutott munkások birtokába. Érdekes, hogy a kimutatás azt is feltünteti, hogy 1905. január folyamán csak 1986 nem fizette le utolsó havi részletét, ami annál kisebb szám, mert a társaságok év végén rendszerint méltányosak és nem sürgetik a tartozás lefizetését. Hogy a társaságok helyzete nem kedvezőtlen, legjobban mutatja, hogy most is évről-évre újak keletkeznek, anélkül, hogy a régieket evvel helyükből kiszorítanák.

Az intézmény szigorú fölülvizsgálata és körülhatárolása nálunk, ahol a fogyasztó-, hitelszövetkezetek, biztosítási vállalatok annyira elvesztették a közönség bizalmát, módfelett fontos. Említésre méltó, hogy a közvetítő társaságok egységes vezetése, a rend föntartása és könnyebbítés céljából az állami takarékpénztár részéről mintákat kapnak, amelyek alapján statútumaikat megállapíthatják, számadásaikat vezethetik, nyugtáikat stb. kiállíthatják. Nem is merülnek fel ez irányban panaszok, az intézmény szervezete kifogástalan.

A törvény, hogy üzérkedésnek és utólagos túlszúfolásnak elejét vegye, csupán a társaságtól felhatalmazottaknak engedi meg az albérletbe adást, viszont túlszűk korlátot szab azt illetőleg, hogy kit nevez munkásnak, hogy kit részesít kedvezményeiben. Ez a törvény gyengéje, mely az eredményt szinte beláthatatlan mértékben megszorította. Csak az tarthat a kedvezményekre számot, aki keze munkájával másnak dolgozik. Ha tehát pl. valamely munkásnak felesége időközönként otthon mos, mesternek tekintik és a kedvezményben neki és vele élő férjének nem lehet része, de nem lehet része a hivatások egész sorozatánál, melyeknek jövedelme a munkás átlagjövedelménél nem nagyobb. A *Comité de Patronage* évenként benyújtott beszámolója egyre hangoztatja, hogy igazi eredményt csak akkor lehetne fölmutatni, ha a kedvezményben mindenki részesülne, aki kizárólag maga és családja részére építene vagy venne házat — esetleg a teleknagyság és mindenesetre időnként meghatározandó maximális költség megszabásával — és alávetné magát ama megszorításoknak, melyek mindennemű nyereszkedést lehetetlenné tesznek, mint a törvény ama rendelkezése, mely a kedvezményben nem részesíti azt, kinek magának vagy feleségének már van háza, vagy túlnagy házat akar megszerezni.

Feltűnhetett, hogy az említett tények kis magánházak birtoklására vonatkoztak. Ezeknek csak kis része kottázsszerű, a többi magánház a szokott egymás mellé szorított utcasorban. Azonban a telek

hosszú-keskeny beosztása folytán nem udvar körül épül, hanem mögötte szabadon hagyott tér marad, mely kertnek alkalmas, holott ugyanoly nagyságú tér 4 fal közé szorítva erre már nem lenne használható. Hogy az 1889-iki törvény nyomán keletkezett mozgalom főleg magánházak megszerzését eredményezte, onnan eredt, hogy a belga munkás megszokta ezt és csak a végső esetben fanyalodik arra, hogy másokkal lakják együtt. Mindamellett természetes, hogy bár a városok eredeti építésmódja ennek kedvezett és a házak megszerzésének feltételei lehetőleg kedvezővé tétettek, a magánházak megszerzése itt is nehézséggel jár. Megkívánja, hogy a munkás többé-kevésbé helyhez kötött legyen, hogy előzetesen takarékoskodjék, ha csak az összkiadás $\frac{1}{10}$ -ének erejéig is, hogy állandóan lefizethesse részlettartozását, ami jövedelmének bizonyos fokú biztosságát tételezi fel. Nem gondoskodik továbbá az egy-két szobát kívánó magánosról vagy gyermektelen házaspárról. Figyelemreméltó, hogy Belgiumban olyan jótékony társaság is alakult, amely a szükséges $\frac{1}{10}$ -nyi összeget is előlegezi. Mindenesetre kimondhatjuk, hogy eltekintve attól, hogy a lakápiacot magát befolyásolja — amit viszont a munkás fogalmához kötött kedvezményadás erősen csökkent — csak a jobb helyzetű munkás látta hasznát az 1889-iki törvénynek.

Ennek a fölismerésével és a legszegényebb munkásokra való tekintettel alakult társaságok közül különös figyelmet érdemel a Bruxelles-Schaarbeek-i *Foyer Schaarbeekois*.

Részletesebben fogom tárgyalni, egyrészt, mert a mi viszonyainkhoz közelebb áll, másrészt, hogy fogalmat adjak arról, miként veszik ki részüket a nagy munkából a belga hatóságok. Minden község adminisztrációja nagy hatáskörrel felruházott és talán nagyrészt tradicionális versengéssel a rábízott hivatást jól tölti be. Maga Bruxelles 8 különálló község egyesítése, ezek egyike Schaarbeek. Ennek községi tanácsán javasolta 1898-ban Bertrand, a tanács egyik tagja, hogy a község társaságot szervezzen vagy maga többemeletes házakat építsen bérbeadásra. Előterjesztését két ankét adataival támogatta, melyeket főleg a *Comité de Patronage* szerzett s mely a főváros egyes külkerületeire nézve kimutatta, hogy a munkáslakásoknak 24,8, 20,7 stb. %-a egy-egy szobából áll s hogy magában Schaarbeekben mily kedvezőtlen a helyzet úgy közegészségi szempontból, melyet a helyi rendőrséggel karöltve vizsgált felül, mint a túlszűfolttság szempontjából. 1898-ban 4979 munkáscsalád közül 568 birt egész házzal, 600 3 szobával és többel, 2662 2 szobával, tehát még mindig 1749 csak 1 szobával, részben padlásszobával. Ez és hasonló szellemű egybeállítások azt mutatják egyrészt, hogy a munkások igen nagy része bír még a legnehezebb viszonyok közt is, a főváros telekárjai és házbérei, folytonosan növekvő sűrűsége mellett egész házzal vagy 3-nál több szobával, holott a belga munkás épen nem különösen jól fizetett, míg másrészt hogy az 1889-iki törvény kifejtett alkalmazása nem segített a legszegényebbek sorsán. Miután pedig erre magántársaságok nevezett községben nem vállalkoztak, a község Bertrand javaslatára 200.000 frank kölcsönt szavazott meg és részvénytársaságot alapított 1—2 lakásos házak építésére és részletekben való eladására, míg

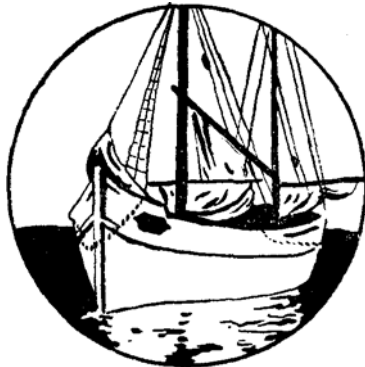
másrészt első sorban többemeletes bérházak létesítésére, egyszersmind lebontva a legegészségtelenebb épületeket, melyeknek helyébe vagy más megfelelő, lehetőleg ugyanazok közelében fekvő telkekre építve, hogy ép az odakötött szegény munkásokon segítsenek, ekkor is különös tekintettel a legtöbb gyerekkel bíró szegény munkásokra. Egy 50 családnak való bérházat építettek a legegészségtelenebb bűn- és betegség-tanya helyébe. Erről az épületről szólva, akarva nem akarva el kell vesztenem tárgyilagosságomat. Soha a legcsalogatóbb utópiája a jövőnek, művészi szimbóluma a remény megtestesülésének nem emelt fel annyira, nem öntött belém annyi bizalmat a jövőre, mint ez az épület. A bruxellesi *Maison du Peuple* gyönyörű tágas termek egy-egy üdülő órát nyújthatnak a fáradt munkásnak, erkölcsi, lelki táplálékot, némi biztosítékot a kizsákmányolás és éhenhalás ellen, ez az épület 50 családnak ad levegőt, egészséget, otthont. Esztétikailag kitűnő dísz a kis utcának, mely távolról sem teszi bérkaszánya benyomását, tulajdonképpen egyesített öt házrész csoportja 4 emelettel; az utcára néző faszádon, melyet balkonok díszítenek két szárny közt 10 m. széles út vezet a fákkal beültetett udvarba, közepén szökőkúttal. Minden lakás szigorúan el van különítve a másiktól, amennyiben két kiugró fal között széles, növényvel díszített terraszt tartozik egy-egy lakáshoz, minden két lakássor közt pedig külön lépcső vezet, úgy hogy folyosó nincs is. Az egész ház vízvezetékekkel és gázzal, továbbá a hamut és szemetet levezető csövekkel van ellátva. A lépcsőház megvilágításának, valamint családonként 600 l.-nyi vízdíj költségét a társaság viseli, különben esővízfelfogók állanak még rendelkezésükre s tüzcsapok az egyes lakásokhoz tartozó lépcsőházrész köteles tisztogatására. Egy-egy lakás két-három szobából, konyhából, éléskamrából, mosókonyhából (mely fürdőszoba gyanánt is szolgál), terraszból és pincéből áll. A fedél sima és ruhaszáritásra alkalmas. Szigorú házszabályokkal őrzik meg a minden tekintetben kitűnően felszerelt épület tisztaságát, a társaság valóban missziót végez lakóinak nevelésében is. És nagyon szívesen alávetik magukat e követelményeknek, a társaság nem tudta kinek adja a sok folyamodó közül a rendelkezésére álló 50 lakást, melyeknek ára 28—16 frank havi bér közt váltakozik. Házaikat a társaság kiküldöttjei időnként felülvizsgálják, a lakóknak legalább háromszor évenként meg kell engedniök a közegek látogatását és e felülvizsgálat nem írott malaszt, hanem szigorúan keresztülvitt tény, amint azt az épületek példás épsége, tisztasága bizonyítja. A bérösszeg pontos lefizetését a késedelemnek 50 cm.-mal való megtoldásával biztosítják. Az elért eredmény arra buzdította a társaságot, hogy további építkezéseiben ez úton haladjon. Újabban oly tervek kidolgozásával bízták meg építészüket, mely közös mosókonyhával, fürdőhelyiséggel és könyvtárral bíró társalgóval rendelkezzen. A költség 1902-ben 500.000 frankkal toldotta meg az eredeti 200.000 frankot anélkül, hogy evvel a községet megterhelné, mert a *Foyer Schaarbeekoïis* pontosan fizeti a pénz kamatait. E társaság megmutatta, hogy havi 14—18 frankkal képes magában a városban a tökéletes kamatozása mellett kényelmes, egészséges családi lakásokról gondoskodni, míg különben 15—30 frankos lakás sem az egészségi, sem a

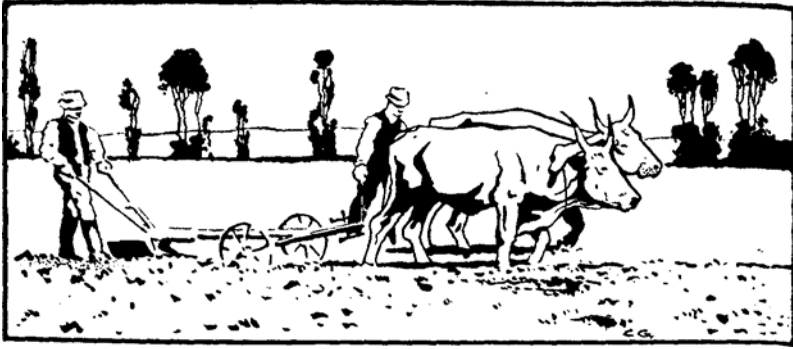
kényelmi szempontoknak nem felel meg. Minden esetre csak a pénzügyi viszonyokhoz mért lehető legalacsonyabb kamatozás, építkezési kellékek leggondosabb megválasztása stb. mellett érhető el eredmény és ép ezért az állam és a község vagy legalább igen nagymérvű közhasznú társaságok, pl. mint Belgiumban javasolták volt, a vicinálisvasúti társaság akciója nélkül tetemes eredmény elérése elképzelhetetlen. Nagy tőkék összehalmozása szükséges; viszont ezeknek hatása, hogy a vállalatok biztonságát emelik és magántársaságok utólagos hozzájárulását szerzik meg, amint az Belgiumban is nem egy helyütt megtörtént.

A belga munkáslakáskérdés megoldásának bázisa mindenesetre a rendelkezésre álló olcsó pénz nagy mennyisége, melyet az államtakarékpénztár nyújt. Igen figyelemreméltó tény, hogy az állam a vele kapcsolatos biztosítás révén közvetlenül, az egészségi viszonyok javulással közvetve csak nyer — és pedig nagy mértékben — ez által. Amint eddig a szükség nem teremtett meg nálunk semmi oly módozatot, mely a kérdés megoldásához vezetne, az akció formáját teljesen újólag kell megalkotni. Ilyenmű vállalatok hírneve és rögtöni sikere döntő befolyású lehet, ép azért nagyon megszívlelendők a tapasztalatok és talán elmaradhatatlanul szükséges különösen az, hogy a viszonyokhoz mérten körülhatárolt erős kontrol alatt tartott nyilvános számadásra kötelezett vállalatok vegyék e nagy társadalmi munkát kezükbe.

A lakók kollektív tulajdonában levő népszálló konplikált problémájának vizsgálatára Belgiumban, ahol újabban kezdenek csak e kérdéssel foglalkozni, nem volt alkalmam. Az biztos, hogy bérházakra és magánházakra egyaránt szükség van, sőt ép ez akció célja lehet az építkezést más mederbe terelni és lehetővé tenni, hogy a munkás háza tulajdonosává legyen, de befolyást kell gyakorolni általában az építkezésre, melynek költségei nemcsak a telekárak miatt, de több okból (spekulációra vezető német városépítési rendszer, helytelen városrendezési terv, téglakartell stb.) természetellenes magasak. Minden különösebb megterhelés nélkül el lehetne érni mindezt, le lehetne szállítani a halálozási arányszámot, emelni a közjólétet; a viszonyok tartóhatatlansága reményt önt belénk, hogy történnie kell valaminek ez irányban s hogy a külföld szerzett tapasztalatai nyomán igazán kitűnőt, nagyot fognak teremteni, akik e hatalmas akciót kezükbe veszik.

Nemesné M. Márta.

Könyvismertetések és bírálatok.

A morális ösztön eredetéről. *The origin and growth of the moral instinct: by Alexander Sutherland, M. A. Longmans Green & Co. New-York and Bombay. I-II vol. 461+336. p. The origin and development of the moral ideas by Edward Westermarck, Ph. D. London, McMillan & Co. Ld. 1906. vol. I. 716 p.*

Moral intuitions are the results of accumulated experience of Utility gradually organized and inherited) Spencer ez elve, melyre az újabb társadalom-erkölcstani kutatás felépül az erkölcsi parancs hármas feltételét állapítja meg. 1. Eredeti hasznosság tapasztalása (*experience of*

Utility); 2. mely lassanként átmegy lassanként a fajba, tehát öröklődik (*gradually organised and inherited*) és 3. ösztönszerűvé (*intuitive*) válik. Az erkölcsi evolúció e három mértékjelzője közül a második és harmadikhoz, nézetem szerint, alig fér kétség; de az első — eredeti hasznosság tapasztalása — aggályos, mivel a kezdetleges emberről a mienkével egyenlő, vagy annál még tökéletesebb belátást tételez fel. Mindennapi tapasztalás igazolja, hogy a mi tetteinket nagyon ritkán vezérli célszerűségük felismerése (az emberek belátásuk ellenére mértéktelenek az evés-, ivás- és dohányzásban); különös tehát az a tan, mely az ősemberről felteszi azt, hogy tudatos módon állapította meg morálparancsait. Ez a jogos kételkedés egymástól független módon nyilatkozik meg két kiváló társadalomtudós igen figyelemreméltó művében.

*) Spencer: *The Principles of Ethics* I. k. 123. 1.

I.

Sutherland tizenegy évi kutatásainak eredményét mondja el. Abból a tényből indul ki, hogy az alsóbrangú állatok petéinek óriási többsége kifejlődés előtt tönkre megy. Tekintettel pedig arra, hogy a faj tökéletesedése karöltve jár az utódok tehetetlenségi idejének nagyobbodásával: az óriási pusztulást arányszámra való tekintettel, a kiválóbb egyéneknek szülői gondozás híján nagyobbak tönkremenési esélyeik. (I. k. 29. 31. 1.) A halak például átlag 30 nap alatt kelnek ki. Ha közülök valamelyik tökéletesebb lenne és így fejlődése 31 napig tartana, úgy a pete fokozott valószínűséggel esne a prédára leső állatok martalékává. Ezért kellett a fajok tökéletesedésével arányban fokozódnia az anyai, illetőleg szülői gondoskodásnak.

Az emberi nem evolúciójában az állatokénak teljesen megfelelő jelenségeket tapasztalunk. Minél tökéletesebb valamely nép, annál kisebb szaporasága és halandósága. (I. 113 és köv. 1.) Viszont más oldalról a fejlődés egész menetét nem a tökéletlen emberek megjavítása, hanem azok kihalása szolgálja. Az alkalmasabb egyének pedig fenmaradásukat a szülői szeretetnek köszönik, mely a civilizáció és erkölcsi ösztön alapja. (I. 155. 1.) Szülői gondoskodás útján vált lehetővé az emberi nem tökéletesedése, mely viszont a maga részéről fejlettebb érzelmek okává lett. így alakult ki a felsőbbrendű emlősöknél, madaraknál és különösen az emberben a házastársi szeretet, melynek fejlődését mutatja a sokhíműség- és soknejűségtől a monogámia felé megtett út. (I. k. VII—IX. fejj.)

Minél konszolidáltabb a család annál tökéletesebb utódokat termel; ellenben a szimpátiát nélkülöző egyének nagyobb része utódok hátrahagyása nélkül pusztul el. így fokozta a természetes kiválasztás a társas ösztönöket, melyek megerősödvé a vérségi köteléken túl is érvényesültek. A békés, sok jóbarátot és segítő társat számláló egyén és utódainak fenmaradása biztosabb lévén, a szimpátia köre egyre tágult. A terjedés mértékére legjobban úgy következtethetünk vissza, ha arra gondolunk, hogy a kezdetleges ember 50—150 főből álló csoportokban élt, míg napjainkban a legnagyobb és egyúttal legműveltebb 5 nemzet 80 millió emberből áll! (I. k. 366. és köv. 1.)

Az így kialakuló szimpátia és nem belátás az erkölcs valódi alapja, fejlesztő oka. (II. köt. 6. 1.) A morális ösztön nagyranövelésére kihat a közvélemény; utánzási hajlandóság; tekintély hatalma; megszokás és kezdetleges parancsok; törvények, melyeknek bölcsőjénél mind ösztönök és nem meggondolások álltak. (II. k. 33. és köv. 1.) „Én tehát úgy látom, hogy a moralitás lassan alakult ki a

szülői szimpátiából; ez fokként tágult és egyszerű, természetes erkölcsösségnek adott létet, melyet a kötelesség érzése és a rokonszenv egyéb együttthatói fejlesztettek.” (II. k. 210. 1.)

A fejlődés motorikus erejét tehát a szimpátia szolgáltatja. Természetes és a kutatás szempontjából hasznos kíváncsiság ennek az érzelemnek közelebbi meghatározását sürgeti. Sutherland hosszas okfejtés és vizsgálódás után arra a következtetésre jut, hogy a szimpátia felderíthető végső oka biológiai. Majd így folytatja: „Amennyire tőlem telik, bevégeztem feladatomat. Kimutattam annak valószínűségét, hogy véredénybeli változások, ha tudatunkba jönnek, érzelmeket váltanak ki. Ezek cselekvésünk fő-, ha nem egyedül való okai. Minél magasabbrendű valamely állati idegrendszer, annál érzékenyebb mások érzelmeinek kifejezése iránt. Ha mások örömétől és bánatától kiváltott öröm és bánat elsőrangú cselekvési okká lesz, akkor, mint kimutattam, kezdetleges vagy elemi fokon kialakul az erkölcsiség, melynek később segítségre jönnek a szimpátia összetettebb alakjai: a kötelességtudás, önbecsülés és idealizmus.” (II. k. 302. 1.)

II.

Westermarck körülbelül abból indul ki, miben Sutherland végső következtetései kicsúcsosodtak. Mindenekelőtt igazolja a morális Ítélet érzelmi eredetét. Kimutatja, hogy a harag, bosszú (*resentment*) az állatokat védő reflex-mozgásokból fejlődött ki. Az állat célját — kellő védelmet — kétféle módon: támadással, avagy menekülés útján érheti el. Kezdetben a támadásban nem volt meg az ellenfélnek okozandó szenvedés vágya. De mivel az eredményes támadás feltétele szenvedés okozása, azért idők folyamán és a természetes kiválasztás útján e két tényező kapcsolódott. (41. 1.) így keletkezik a morál alapja, a büntetési rend, mely érzelmi okra vezethető vissza.

Az állat és ember a most vázolt folyamat ellenkezőjeként az öröm oka felé vonzódik. Ezért a haraggal egyidőben kialakul az altruizmus és amelyet Westermarck Sutherland-vel ellentétben ritkábban előforduló másodrendű tényezőnek tart. (93. és köv. 1.)

Fájdalom és öröm okozta ellenszenv- és rokonszenvből származik a morális ösztön, melynek hű kifejezője a közvélemény. (108. és 130. meg köv. 1.)

A nézetet szerző elméleti úton igazolja. Elemzi a fő erkölcsi parancsokat; vizsgálja a szokás és törvény evolúcióját; foglalkozik az akarat problémájával és kimutatja azokat az optikai csalódásokat, melyek az erkölcsi cselekvés kutatóit tévedésbe ejtették.

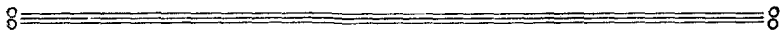
Az igen részletes elméleti megalapozás után a példákkal való bizonyítás terére lép Westermarck. Sorra veszi a legjellegzetesebb cselekedeteket és rámutat azok módosulásának okaira. Szemünk előtt elvonul az emberölés históriája, attól a történelemelőtti időtől kezdve, melyben még az életet erőszakon kívül misem védte. Megismerkedünk a rokonok, öregek és gyermekek ölésének okaival. Látjuk a nő és rabszolga kisebb védelmét; az emberáldozat feltételeit.

Ezután szerző a vérbosszú, halálbüntetés, testi sértések történetét vázolja. Majd áttér az altruizmus közvetlenebb megnyilvánulási alakjaira: a könyörületességre, nagylelkűségre és vendégszeretetre.

Az első kötet végén még megismerkedünk a gyermek, nő és rabszolga helyzetének alakulásaival. A bizonyítás teljességére még tárgyalni kellene azokkal a cselekvési módokkal, melyek első sorban magára az egyénre hatnak (öngyilkosság, mértékletesség stb.). Továbbá még a nemi élet evolúcióját és azokat az erkölcsparancsokat is vizsgálnunk kellene, melyek állatokkal és természetfeletti lényekkel való viszonyainkat szabályozzák. E kutatásokat szerző műve még eddig meg nem jelent második kötete számára tartogatja.

Egyelőre hiányzik tehát a betetőzés és így végleges nézetet nem is adhatunk. Különböztetelen jelen ismertetésünk célja nem is lehetett ez. Nem döntünk most a között sem, hogy az erkölcsi fejlődés folyamán az önzés (Westermarck) avagy a rokonszenv (Sutherland) szerepe volt-e nagyobb? Csak arra az eredményre akartuk felhívni a figyelmet, melyet eltérő módon, de egyforma nagy tudással és szorgalommal alapoz meg mindkét szerző. Ez az igen figyelemre méltó következtetés pedig az erkölcsnek *ösztönszerű* eredete.

Harkányi Ede.

Vanité: *P. V. Margueritte XVI.*
édit Paris, Plon-Nourrit & Cie.

Walpole mondja, hogy „az élet komédia a gondolkodó és tragédia az érző ember számára”. E kijelentést igazolja a francia „szép”-irodalomban egyrészt a Maupassant-ok és Anatole France-ok bölcsészhez méltó szatírája, másrészt a Bourget-k és Margueritte-ek hosszadalmas érzélgőssége. Az olvasó pedig szépen beveszi mindkettőt; jelölül annak, hogy a szürkeségben szerencsésen vegyülnek az ellentétek. . . .

A testvérek nevesebbje, hosszabb evolúció után maga is eljutott ahhoz a szürkeséghez, melyet az íróban sokkal kevesebbre becsülünk, mint az olvasóban. Margueritte Pálra gondolok, ki első műveiben (*Tous quatres, l'Impasse*) töményített naturalizmussal csiklandozta kora

meglehetősen eltompult olvasóinak idegeit. De 1887-ben hadat izen annak az iránynak, mely „a szenny fenekére száll” és a „burzsoá erkölcsök” jól megírt himnuszait zengi. (*Jours d'epreuves. La force des choses. Ma Grande.*) Ezerkilencszáz táján pedig követte a Goncours-ok csinálta divatot és Viktor fivérével szövetkezve megírta a *Le Désastre* című regényt, mely tulajdonképen vékony, sápkóros cselekvénnyel felhígított történelmi tanulmány. Ez időtől kezdve némi szociológiai elem, *à la frères Rosny*, is érezhető. Nagy sajnálatomra csak azt nem állapíthatom meg biztosan, hogy ezért melyik testvért terheli a felelősség.

* * *

Íme erről az irodalmi családfáról hullott nemrég le a *Vanité* I—XVI. kiadása. A regény nem ép szerencsés módon sajátítja ki azt a nevet, mely Thackeray remekművéhez fűződik. Színtere Paris és vidéke egész Nápolyig; a díszletek között első hely jut drága bútoroknak, telefontak (mely fontos öngyilkosságot és rögtöni halált közvetít), automobilnak (mely nemkevésbé fontos gyilkosság eszköze) és a modern kor egyéb vívmányainak. A szereplők jórésze ugorkafára felkapaszkodott nyárspolgár. Az utóbbiak közül mindenekelőtt szemünkbe ötlük az Anya, ki minden körülmény között megőrzi méltóságát. Leányaival nem törődik, mivel vakon hisz abban, hogy a tőle nyert jó nevelés minden könnyelműség biztos óvszere. Elfoglaltsága különben is igen nagy. A tél folyamán vagy háromszáz látogatást tesz — ebédeket, premiereket, jótékony multságokat bele nem számítva. Barátjainak nevez oly embereket, kikhez társadalmi köteléken kívül semmi sem fűzi. Rosszat mond róluk ugyancsak azért, mivel erre a társasági szokás készíti. — Az Anya mellett szerepel első Leánya: Élvehajhászó. Pazarló. Rossz feleség. Anyaságtól irtózik, mivel utálja a gyermekeket és retteg a terhességtől, amely néhány hónapig elzárja a világtól. — A második Leány okos, jólelkű becsületes, de céltalan nevelése és a reá nehezedő társadalmi babonák elvágják előle a cselekvés, a becsületes munka útját. — A nők kiegészítő ellentéte az Apa. Dolgos polgár, önfeláldozó családfő. Életének óriási erőfeszítése a vagyonszerzésben merül ki. Egyik tette sem emelkedik túl a család szűk és a vállalat valamivel tágabb körén. Altruizmusa, mely százaknak ad kenyeret, kapitális vállalat önző sikerére szorítkozik.

E négy tagú család számos barátai közül három tűnik ki: A Jó ember. Önzetlen, büszke, tudományának él. — A Here: Párbajban s a gyarmati hadjáratoknál bátor; saját és mások életét szívesen kockáztatja, de kötelességek csendes teljesítése és a mindennapi élet áldo-

zatai elől ész nélkül menekül. Gondolkodásmódja a kasztemberé, kin eredete és környezete uralkodik. Többet foglalkozik a becsületbevágó pontokkal, mint a becsülettel. Férfiakkal szemben gögös; asszonyok iránt macskaszerűen alázatos. Családi címerében ez a felirat ékeskedik: „Élvezetem és kardom!” — A Gazember: Érzékisége és kapzsisága vezérli. Szerkesztő. Kezében az újság, nem revolver, hanem félelmetes gyorstüzelő ágyú, mellyel családok anyagi és erkölcsi pusztulását okozza.

E főalakok mellett szerepelnek: A gazdag néni és becézett kutyája. A független, erős akaratú angol „miss.” Az elnyomott nevelő és egyéb fehér rabszolgák.

A statiszták közül felemlítem a vidéki dzsentrit; mellbeteg fiatal embert; neves egyetemi tanárt; híres ügyvédet; gazdag bankárt.

Oldjuk fel mindeme alakot egy liter életben és a cselekvény magától kialakul.

Az Apa tönkremegy. Az I. Leányt elcsábítja a Gazember. A tönk hírére a Here felhagy udvarlásával és a II. Leányt a Jó ember veszi feleségül.

* * *

Szerzők újat egyáltalában nem mondanak. ”Az élet felszínén úszó vízásságokat megrögzítik ugyan, de ritkán hatolnak a dolgok mélyére. Nagy gondosságukat csak a női ruhák, kalapok és némely betegség tüneteinek részletes, szakszerű leírása fedi fel. A személyek kissé hasonlítanak jól felöltöztetett bábukhoz.

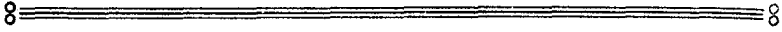
A beállított alakokkal bármely, és így az íróktól választottal teljesen ellenkező megoldás is ép oly megokolt lett volna. A cselekvény felépítése és lebonyolítása nélkülözi tehát a lélektani szükségességet.

A regény tökéletlenségeiért mély gondolatok, alapvető igazságok sem kárpótolnak bennünket. Egyre oly tényekkel állunk szemben, melyeket már igen sokszor írtak meg. A könyv banális, mint maga az élet. És ennek ellenére, vagy emiatt hívja ki az érdeklődést?

Nézetem szerint, az utóbbi feltevés a helyes. Azt olvassuk a könyvben, mit napról-napra magunk is tapasztalunk az életben. A regény felkelti unalmas zsúrok és kellemetlen vacsorák képét. Együgyű, de befolyásos hülyék; nagyarányú gazemberek; prostituáltaknál sokkal aljasabb delnök nevetséges vagy félelmetes torzalakjai tűnnek fel emlékezésünkben. Szemeink előtt elvonul az a társadalom, melyet titokban megvetünk, de látszólag tisztelni tartozunk. Feléled a színészvér. Bíráljuk az alakokat. Mosolygunk baklövéseiken. Nevetjük és kissé szánjuk is tökéletlenségeiket. Szóval szórakozunk, mivel nézőként vizsgáljuk azt a komédiát, melyben egyébként szere-

peelnünk kell. Ebben látom én a rejtély nyitját: A könyv tetszik, mivel kellemetlenség nélkül élvezzük mások kellemetlenségeit. Csak az a kérdés, hogy az ilyen forrásból eredő érdeklődés a mű vagy pedig az élet hibájául róható-e fel? . . .

Harkányi Ede.

Az eladósodott Budapest. Ritkaságszámba menő az az érdeklődés, mellyel az a könyv

kozott. Egész Budapest beszélt róla, egész Budapest magasztalta. Mindenütt beszéd tárgya volt Pásztor könyve: a villamosvasúton ép úgy, mint a főrendiházban s mindenütt az osztatlan elragadtatás hangján emlegették. Ennek a lázzal határos érdeklődésnek okát szerzőnek csak azon kijelentésével magyarázhatjuk meg, hogy Budapesten mindenkinek van valami köze az adóssághoz s míg egyrészt érdeklő gazdasági helyzetének fotográfiája, másrészt vizsgálatást merít abból, hogy bajával nem áll elszigetelten, az eladósodottság nemcsak az ő baja, hanem a szomszédjáié is, a barátjáié is, az egész városé. És mindezt számok igazolják. Nem pusztán vélemény vagy feltevés, hanem statisztikailag megállapított könyörtelen valóság.

A statisztikai adatokkal való bánni tudás a könyv legfőbb érdeme, azoknak olyatén csoportosítása pedig, hogy az olvasó a törvényszerűségeket maga vonhatja le, annyival is hasznosabb, mert a szerző maga gyakran helytelen következtetéseket von le. Az eseményeket nem nézi szociológiai szemmel, gazdaságtani ismeretei hiányosak s így konzekvenciái gyakran naivak. Az eladósodottságot magát önálló tünetnek tekinti, s nem okozatnak, következménynek, hanem oknak, „mely megszabja a gazdaság fejlődésének az irányát, átalakítja az erkölcsöket, a szokásokat, az embereket...” Az iskola is azért nem nevel, hanem butít, mert a tanító a gyermekek hallatára kénytelen az iskolaajtóban a hitelezővel veszekedni.

Nem a kapitalista társadalomban, hanem a sok adósságban látja a társadalmi betegségek okozóját. A segítséget sem attól várja, hogy a mai egész struktúra szükségszerűleg fog összeomlani, s vele minden általa előidézett baj megszűnik, hanem attól, hogy „a jövő társadalma lehetetlen, hogy föl ne lázadjon a múlt ellen, mely feldúlta a gyermekevéket s elrabolta a boldog jövő hitét s az álmokat”. Hát igazán nem volna más baja a jelenkori társadalomnak, minthogy a gyermekek illúzióit foszlatja szerte? S ez volna a legfőbb szempont, mely az eladósodottságból eredő bajok szanalását követeli meg? És vajjon egy fejlődő világ város válságos anyagi helyzete indokolja

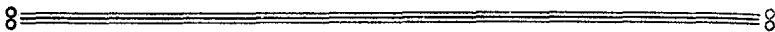
egy különben intézményeinél fogva életképes társadalom szociális revolúcióját? Megannyi kérdés, melyekre csak egy forradalmi kitérésben kapjuk meg a választ. „Föl fog lázadni a múlt ellen ez a társa, dalom s olyan szociális forradalmat támaszt, mely elsöpri a múlt bűneit s a régi társadalom romjaira talán egészségesebb társadalmat épít.”

Ez a szociális forradalom tényleg be fog következni, ennek bekövetkezését már régóta hirdetik oly „elemek”, melyeknek ilyen prognózisait nem szokták a Pásztoréhoz hasonló elragadtatással fogadni, pedig ezek egész biztosra állítják az egészségesebb társadalmat, mely a szociális forradalom nyomában támadni fog. De hogy ezt a forradalmat az eladósodott Budapest csinálná meg, vagy csak indokolná is, az nagyon kétséges. Tagadhatatlan, hogy az általános eladósodás egyik igen jellegzetes kísérőjelensége annak az állapotnak, amelynek megszüntét a szerző jósolja, de azért magával az állapottal ez az egyes tünetény össze nem téveszthető. Előbbi a kapitalista társadalom, utóbbi annak egyik szükséges folyamánya s csak azzal együtt szüntethető meg.

Mindazonáltal még így is csak méltányolni lehetne a forradalmi szempontot, ha az nem volna pusztán ötlet. Épp úgy ötlet, mint minden más elmefuttatása a szociális kérdés körül. Mint az a kijelentés pl., hogy „mikor a tót ember a malterhabarás, téglahordás közben rájön arra, hogy a krumplínál sokkal jobb a kenyér szalonnával, akkor egyszerre fordult egyet körülötte a világ, megtanul egy új szót és egy új fogalmat, azt, hogy „krimicsau” és — másnap már nem hordja a téglát, nem habarja a maltert és nem kap egy forint napszámot”. Ez az ötlet azonban rossz ötlet, épp úgy mint folytatása, mely szerint: „a tót ember csak az egy forintja erejéig van érdekelve abban a gazdasági bonyodalomban, amit a krimicsau előidézett s elő fog idézni”; mert a tót ember az egész társadalmi előmenetelével, az egész osztályállásával van annál a bizonyos „krimicsau”-nál érdekelve.

Pásztor könyvében igen sok és igen érdekes adatot találunk, de tudományos értéke a könyvnek nem igen van. A szerző azonban érzékel bír a hasonló kérdések iránt és így még tudományos szempontból is becsebb alkotásokat remélhetünk tőle, föltéve, hogy forrásmunkái között ezentúl nem fognak oly nagy számban saját írásai szerepelni.

B.

Újabb tömeglélektani kutatások« (*Die Gesellschaft. Sammlung sozialpsychologischer Monographien. Herausgegeben von Martin Baber. Literarische Anstalt (Rütten und Loening). Frankfurt a M. I. Das Proletariat von Werner Sombart. II. Die Religion von Georg Simmel. III. Die Politik von Alexander Ular. IV. Der Streik von Eduard Bernstein.*)

Eddig a társadalom életének csak külső felépítésével és gazdasági értékeivel foglalkoztak. Lássuk most pszichológiai keletkezését és hatásait Ezt az elvet vallja *Martin Baber*. Szerinte a cél: „a *Zwischenmenschliche* különböző formáinak, alakultainak és akcióinak feltárása és mindannyiuknál a tömeglélektani processzus mibenlétének kimutatása.” Kétségkívül a legégetőbb és legtisztelet-

reméltőbb, de egyszerismind legnehezebb vállalkozások egyike és esetleges eredményeit épen a történelmi materializmus barátai üdvözölhetik fokozott örömmel és meleg érdeklődéssel, hiszen e tömegjelenségek is csak az ő álláspontjuk hallgatólagos vagy kifejezett elfogadásával világíthatók és érthetők meg teljesen. Mert a szociálpszichológiának igazi, modern fogalma nem emberi számoszlopok lelki törvényeinek száraz egybevonása, hanem mozgó emberi csoportok, tömörülések, társulások és társadalmi összeható cselekvéseinek módosító, átalakító, izgató vagy romboló, felforgató vagy elhajlító lélektani indokai és következményei, illetve azoknak összefoglalása; a tömeg transzformálódó lelkének elemeire való szétbontása. És így az anyagi és lelki rugókat ezer és ezer finom selyemszál, sőt sokszor vastkos gerendázat köti egymáshoz. Ezeket mi mondjuk, de igazságuk elől Buber és munkatársai sem térhetnek ki. És mégis meglehetősen csalódás ábrándít ki bennünket, ha ellenőrizzük és keressük a felvetett problémának bár legelvontabb és legideologikusabb megoldását is. Mintha az illusztris szerzők el se olvasták volna a prospektus útmutatását, annyira elhibáztak és szertecsapongók az egyes művek, annyira letévedtek a nagyszabású kísérlet helyes értékelésétől. Sombart főrészt nem az élő proletariátus, hanem egy, hanem a proletár lelki monográfiáját örökíti meg; Bernstein egyáltalán nem foglalkozik holmi pszichológiával; Simmel a metafizika langyos hullámain ringatózik. Csak Ular az, aki bámulatos biztonsággal követi a célhoz vivő, de taposatlan ösvény kígyózásait és élvezi s értékesíti a legmagasabb csúcsok büszke perspektíváját is.

Werner Sombart *Das Proletariat*-ja pszichológiai kiegészítője két hatalmas és jól ismert munkájának. Elismerte azokban — csaknem Marx szellemében, habár éles antimarxista kritikával — a szocializmus ama tételét, hogy a modern kapitalizmus csak utazás a szocializmus felé. Mégis légmentesen elzárkózott mindig az elől, hogy valahogy szocialistának nézhessék. Óvatos tartózkodást árul el e kis füzet is. Pedig vérlázító szocialista röpirat, elkobzandó forradalmi felhívás lehetne, ha ilyen célzattal íródott volna és nem lenne céltalan egyes személyek felelősségre vonása egy modern, a népességszaporodás és technikai haladás szükségszerű kölcsönhatásaiból fogantatott termelési forma természetes visszaéléseiért. A poéta-tudós, aki máshelyütt az „esztétikai nemzetgazdaságtan” megírását sóvárogya, itt sem tagadta belletrisztikus hajlandóságait. Természetesen a lelki folyamatok alapokait: a gazdasági elosztódást, a proletárság és a tőke létviszo-

nyait ismerteti előbb és azután fog a lélekelemzéshez. Költői intuícióval, drámai emelkedettséggel veszi sorra a proletariátus szellemi alkotmányának rideg paragrafusait. Az emberiség kétharmadának az életét éljük át vele. A proletár elszakadt a természettől, amelyet nem élvezhet, a hazától, amelyet „otthon” formában sem szerethet, a hittől, amely elhamvadott, a családtól, amely összeomlott. Árván, kopáron, egyedül marad. Vagy lehet háziasságról beszélni, amikor a lakosság fele egyszobás „lakásban” tengődik, s pl. Berlinben 15.000 ilyen „lakás” van, amelyet egyáltalán soha nem lehet fűteni, amikor e „szobáknak” csúfolt odvas lyukakban 8, 10, 15 „ember” tenyészik s csak minden háromra, négyre, ha jut egy „ágygá” előléptetett rongytömeg? Üthet-e tanyát itt családi béke, szeretet, morál, szemérem, jóság vagy más eféle nagyúri tempó? Talál-e enyhülést a családapá, ha 10—16 órai idegtépő munkája után fáradt aléltással bevánszorog? Az apát elrabolta a családtól a kapitalizmus. De puffedt gyomrát nem izgatta eléggé ez a száraz, egyoldalú táplálék. Elragadta az anyát. Felszívta az utolsó szabad porszemét: a gyermeket is; Angliában 4, mondj négy éves koruktól tolják a nehéz kocsiakat, lent a szénbánya gonosz levegőjében, A cinizmus és durvaság, az elkeseredés és alattomoság meglephet-e ezután? — így bomlik fel, szakad össze, hal el a család, amelynek jövődjé kiirtásával a szocializmust gyanúsítják. — Vérző verejték, fullasztó könny párázza be a proletár állati sorsát. Lelkünk megreszket, ökölbe szorul a kezünk és átokká torzul az ajkunk résztvevő szava, ha híven kíséjük Sombartot tragikus, végtelen utazásaiban a proletariátus pokoltüzein át. Mindez azonban nem — valódi tömeglélektan. Ez a proletár lelki szomorújátéka, ez egy szürke, esős, ködfelhős novemberi nap lemorzsolása, de nem emberi viszonylatokat, pszichológiai átformáló erőket, nagy társadalmi törvényeket visszavetítő vagy megállapító tanulmány. E tényen nem változtat a proletár-lélek egykori halálos egyformasága, kétségbeejtő szintelensége, közömbös földhőztapadása. A modern tömörüléssel, a szocialisztikus szervezkedéssel — ha előbb nem — csírárt vet a proletár emberi mivolta, lelki evolúció-képessége. Érti talán Sombart is ezt s a hátralevő néhány lapon pótolni igyekszik a mulasztottakat. A világot ölelő tömegmozgalmak előzményei, viharai, elfajulásai, diadala és követkevései többet érdemelnek, mint néhány futólagos, kissé hideg, sőt sokszor ellenszenves széljegyzetet. Sombart bevallja, hogy „a tömeg az új Isten”, de nem meri megközelíteni azt, nem kopogtat be az új mennyországba, nem kíváncsi az új világberendezkedésre, hanem szép csendesen leteszi a tollat és elbúcsúzik a nyájas olvasótól,

Eduard Bernstein „*Der Streik*”-ja lehet a sztrájk pragmatikája, kodifikációja, kalauza — csak épen lélektana nem. Ekes bizonyág arra, mennyire uralkodók a gazdasági indító erők és mily bajos lerázni őket, ha a pszichológiai raktárkészlet hiányos vagy üres. A sztrájk lelki értékelése gyönyörű fejezete lett volna Sombart művének — sajnosán nélkülöztük is — de külön könyvre valót még elsőrangú pszichiáter és művészi író ragyogó tónusa is alig kerekíthetett volna belőle. Logikusan járt el tehát a szerző, amikor a sztrájk gazdasági mezejének

tömör, egységes, precíz, és liberális átnézetét bocsátotta rendelkezésünkre s a pszichológiai elemeket véglegesen szélnek eresztette. Igazolja, hogy a sztrájk nem a szocializmus fattyúgyermeke, hanem évezredes múlt tulajdonosa. Hangsúlyozza, hogy a sztrájk csak „családi viszály” és így nem akarja felforgatni a társadalmi rendet — csak megszakítja, pihenteti a munkaviszonyt, hogy ugyanarra az alapokra fektesse vissza, ugyanazok a munkások a régi munkaadóhoz lehetőleg ugyanabba az állásba kerüljenek — kedvezőbb bér, munkaidő vagy jogi feltételek mellett. Tehát a munka abbahagyása, a vállalkozó produkció és profit akadályozása nem cél, csak eszköz. Azután felveti a két nagy kérdést. Komoly veszedelem-e a sztrájk a nemzetgazdaságra? Tartós, értékes javítást szül-e a javak elosztása terén? Alapos, hosszú, pártatlan kritika után mindkét problémára ne m-mel felel. Egy nemzeti ünnep több kárt okoz az egy évi összes sztrájkoknál az országnak — és a kierőszakolt béremelés az igények fokozódása folytán csak alig-alig parallel a megélhetés lehetőségével. Némi optimizmussal sokat vár a békéltető bíróságtól és az egyezményes bérszerződéstől, de a legtöbbet a munkásszervezés állandó harcкészségétől, a „fegyveres béke” kultiválásától. Hiszi és óhajtja a sztrájk fokozatos nélkülözhetését. A politikai tömegsztrájkot is csak akkor helyesli, sikert csak akkor vár tőle, ha döntő, általános, létkérdések körül forog. Végső konklúziója híven jellemzi állásfoglalását: „Amint az ipari demokrácia lépcsőzetes kiforrásával az ipari sztrájkot, úgy fogja az életreváltott politikai demokrácia a politikai sztrájkot, mint harci fegyvert, egészen feleslegessé tenni.” Váratlan, de értékes ajándékot kaptunk Bernsteintől, amely a „szociálliberalizmus” sokat támadott zseniális vezérének minden sajátossága és gyakorlati politikája felől is tájékoztat. Georg Simmel *Die Religion*-jában „a vallási érzésnek az ember és az emberi világ viszonyában való megvilágítását” szabja meg, igen helyesen, programjául és ez az amit, igen helytelenül, teljességgel megoldatlanul, sőt tárgyalatlanul hagy. Néha-néha mintha eszébe jutna a prospektus kötelező utasítása, de csakhamar lerázza az alkalmatlan ballasztot és felszárnyal az absztrakciók és szofizmák tapasztalás és józan ész-pótló boldog légkörébe, vagy elkalandozik más földi égtájakra, ahol néha meglepően tartalmas gondolatokat helyez biztonságba. Mint igazi germán tudós — hiperszentimentalista, homálykereső és álomlátó. „Régi triviális fogás — úgymond — hogy a vallás empirikus tények bizonyos túlzásbavitele” — de az ellenkezőjét, pedig lehetne, épenséggel nem tudja beigazolni. A függőséget hangoztatja, nagyon találóan, mint a vallási érzés kritériumát de ez a lelki funkció, minden rémült ellenkezése dacára, istenhez való viszonyában úgy áll elénk, mint valami kétoldalú szerződés, amelynek pontos be nem tartása felbontja a jogi viszonyt. Milyen szerencse, hogy a nagyobb Úr a maga megváltási kötelezettségét csak a másik halála után tartozik folyósítani, különben micsoda arcpirító botrányok veszélyetnék a közmorált. A vallásnak *zwischenmenschliche* vonásait, tulajdonképeni, de éhenhalatott tárgyát azonban tagadhatlan éleslátással írja akként körül, hogy nemcsak a nemes érzések, hanem a feudális úrnak rangja, a rabszolgának gazdája, a sovi-

nisztának hazája, a katonának hadserege, a népeknek zsarnokaik iránt táplált „vonzalma” is — vagyis minden megalázkodó vagy hazug lelki összeköttetés — lényegében *religiöses Gefühl*. Ezt a nagy, merész, fenséges, de parlagon hagyott igazságot ritka írói finomsággal és derűs szabadonlátással aprózza fel praktikus életfűszerré —

Alexander Ular, *Politik*-ja. Ez az egyetlen a négy füzet közül, amelyik a prospektus, a kiadó, az író, a kritikus, az olvasóközönség sokféle igényeit egyenlő könnyedséggel váltja valóra. Paradox, de sötétségoszlató ítéletei, kacagó pesszimizmusa, szellemességének bővülő démonisága artistikus kis műkinccsé kristályozzák a százoldalas és zenei sétalovaglást a politika térségein. Szencziósan modern világnézete nem ismer előítéletet, axiómát, definíciót — egyet legyint a kezével, gúnyos mosoly fut végig az ajkán és új értékek, új fogalmak köszöntik a békés filisztert, apró koboldok pajkos hada rajzik előtte a nagyképű, simmeliánus okoskodás dübörgő darabantjai helyett. Mindenekelőtt megállapítja, hogy „a politika a társadalom tevékenysége önfentartása és hatalmi terjeszkedése érdekében” — de sietve elhajigálja ezt a dogmatikus meghatározását és megnyugtat bennünket, hogy a politika tolattyúja sohasem volt a milliók, a társadalom szabad együttműködése, hanem néhány egyén kényszerszuggeszciója; a tömegkoponyába préselt tekintélyi ideák, amelyeknek legfőbbje a vallás. Röpke gondolatcikkázással érteti meg velünk, hogy minden politikai alakulat — monarchia vagy oligarchia; a monarchák és oligarchák azonban — pápák; minden politika klerikális, mert éltetője a babonás lojalitás, ami vallásos érzés, „öszönné vált függés” és engedelmessegre kész, rabigába kerget. Bemutatja a derék Dzsingisz-kánt, mint a világtörténelem legelőkelőbb és legszerencsőbb politikusát — vallási szempontból. Látjuk, hogy a középkor abszolút pápasága az ausztráliai „földimalac-kultusz” újrakedése. Az összes keresztények, szent Péter helytartójának elnöklete alatt, „nemzetközi nemzet” verődtek össze s egyetlen összeforrasztójuk — a vallás volt. Nem a pápa üzött hát világi politikát, hanem az uralkodók bitorolták a pápáét. Ezért „hipokrata vallás” a mai politika is, ezért többé-kevésbé tudatos vallási hagyományok késői kifejezésre jutása. A történelmi materializmusnak a jelenben elismerni nagy súlyát, de a primitív korokban nem. Ennek igazolásául csaknem megdöbbentő kétségtelenséggel vázolja meg a buddhizmus tibeti meghonosulását és politikai jegecesítő szívóerejét. Bebizonyítja másrészt, hogy a francia forradalomnak az emberi jogokért táplált fanatizmusa s az egész patriotikus jellegű világfelforgatás — vallási színezetű, mert mégis tekintélyimádó, sőt egyenesen reakciós. Feltartotta a francia társadalom természetes szétesését, diszkreditálta a gazdasági és újra nyeregbe ütötte a vallási monopóliumot, a deszpoták aránylag gyengülő tekintélye helyére filozófiai, emberfölötti, absztrakt, tehát — vallási elvet juttatott és beerőszakolta a régi társadalmat az új formába. Utólérhetlen logikával és vidám ellentétkereséssel erősíti meg abbeli meggyőződéseinket, hogy az államok (oligarchiák) retrográdok, mert tekintélyt, az emberek forradalmárok, mivel kultúrát hajhásznak. Az állam üldözte, gyűlölte, kisajátította a szabad kultúrát. A civilizáció fejlődését csakis a politikától mentes

gazdasági tevékenység, egyéni törekvés s szellemi gazdagság biztosította s ezek évezredek összefonódása alkotja a valódi világtörténetet. A modern kultúra pl. a kereszténység ellenére érlelődött meg olyan rétegek keze alatt, amelyekben megingott a hit, megdőlt a szükség-szerű alárendeltség érzete. Arra konkludál, hogy a hamisítatlan népkultúra nem a hatalom virágait élvező oligarchiákban, hanem a küzködő, az átalakuló, a vajúdó — tehát a vallási kalodából szabadulni, kezdő országokban üti fel a fejét és szolgálja a világ haladását. A kultúra szent, kiátkozhatlan áldásának ismeri, hogy ma minden európai otthon van minden európai államban, ha — levetkőzteti vallásos hazaelőítéletét. Mert Ular a *cuius regio, eius religio* legszélső konzekvenciát is elének terjeszti ama kijelentésével, hogy „a nemzet — vallás”, azaz a nemzetköziség végleges terephódításának csak a legtágabb értelemben vett oligarchiák nacionális jelszavakba burkolt önistenítése, érdeklekötése a gátló akadály, amelyet csak növel és kihegyez a „lelki drill”: a nevelés, a bérbevett sajtó és a jámbor „nemzeti” tudomány. Ha egy „européer” nem üz külpolitikát, már nem francia, német vagy angol, hanem csak — européer. Ha belpolitikát pedig nem az oligarchikus rend javára, hanem a kultúra érdekében folytat, akkor szükségképen elvetemült — hazaáruló, mert egyúttal — européer is. Hiszen Európának kultúr-szükségei és céljai mindenütt ugyanazok; az igazi nemzetközi ellentétek nem nacionálklerikálisok, hanem az internacionális proletárság és az internacionális gazdasági oligarchia anyagi összeütközései. Amíg az embereknek inkarnációs álmaik vannak, addig világpolitikát játszanak. Mihelyt emberek és semmi másnak érzik magukat — a világforgalom lesz az erő kifejtés szüzi talaja és a kultúrpolitika a legideálisabb hivatás, mert szerteszakít minden illetéktelen köteléket és az embercsodákból autonóm egyéniségeket teremt.

Hevülő lélekkel, mélységes megilletődéssel tesszük le Ular könyvét. Izgatóbb, modernebb, bátrabb nem igen hódította meg lázas érdeklődésünk önzetlen rokonszenvét. A roppant világépület összekötő loggiáiba: a politika katakombáiba hatolt be oly mélyen, hogy mi csak elszóródott eszme-törmelékét szíthattunk az olvasó asztalára. Kétségtelen, hogy a *Die Gesellschaft* első kiadványainak mindegyike bizonyos irányban szolgálatot teljesít és külön-külön érdekes és alapos termékek. De aki a lelkek szüntelen evolúciójánaTc, a tömegelektan kiforró jövőjének tágas és biztos medret szántott, az a *Politik* termékeny agyú és világosság-kereső nagy írója.

K. M.

8=====8

A hosszúéletűség¹ filozófiája. (*La philosophie de la longévité, par Jean Finot 11e édition. Paris, Alcan. 1906.*)

Tizenegy kiadást ért meg ez a könyv, mely azt tűzte ki feladatul, hogy az életkor lehető tartamát kutassa és a halált a hozzá-

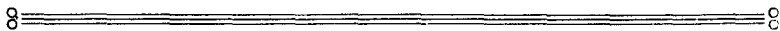
tapadó réműlet egy részétől megszabadítsa.

A lélek halhatatlanságának kérdését, mint tudománytalant melőlözve, szerző arra törekszik, hogy tudományos eszközökkel és tisztára

a test szempontjából enyhítse azokat a félelmeket, melyeket a kikerülhetetlen halál felidéz. Statisztikával kezdi, mely azt bizonyítja, hogy a százévesek sokkal számosabbak, semmint azt általában hiszik és hogy az élet átlagos tartama nem 60—70 év, hanem 100, sőt talán 200 év volna. Az ember önmagának legnagyobb ellensége; kicsapongásai, mindenféle visszaélései egészségével, szomorú gondolatai és a haláltól való félelme mindmegannyi oka az élet megrövidítésének. Az egészséges életmód, az érdekes munka, a szomorú gondolatok távoltartása, ezek az élet meghosszabbításának eszközei és oly derült aggkorhoz vezetnek, mely szinte érzéketlen a halál közeledésével szemben. És ha eljön, valóban olyan rettenetes dolog-e? Nem beszélve a lélekről, a testnek is megvan a maga halhatatlansága. És szerző vigaszt talál a holttestnek földalatti életében is: „Testünk földalatti léte sokkal elevenebb annál, mint amelyet ama föld felett folytatott, ahol eltemették”. És következik a sír entomológiájának beható leírása. A halál „csak az atomok helycseréje”; az általános élet eltűnt, de az elemi élet tovább megmarad. Testünk parányi élő lények tömege, melyek szöveteinket alkotják. Herschell szerint ezek a parányi lények is bírnak lelki étellel. Nos ezek a sejtek csaknem elpusztíthatatlanok; a szervetlen anyag atomjai pedig, amelyekké átalakulhatnak, tökéletesen elpusztíthatatlanok. És ezeknek az atomoknak is megvan a maguk vitalitása. A kémia és a fizika újabb eredményei kedveznek annak a tannak, mely a szervetlen anyag életét vitatja. Ez is alkalmazkodik, módosul a környezet hatása alatt. Talán csak fokozati különbség létezik az ásványok és állatok élete között. A halál maga ritkán fájdalmasan és többnyire a nyugalom állapotában szokott bekövetkezni a fájdalmas betegség után.

Szól azután a könyv az élet mesterséges előállítására törekvő kísérletekről és az utolsó fejezet összefoglalja az „élet szerelmesei számára” a munka tanulságait és vigaszait.

Nem hiszem, hogy azok számára, akik a haláltól félnek, ez a könyv valami nagy enyhülés volna, de nagy sikere megmutatta, hogy oly kérdésekkel, melyek az embereket közelebről érdeklik, oly módon foglalkozik, mely a nagyközönség figyelmét ébrentartja. L. C. H.

A nők vallásos feláldozása.
(*Elise Clews Parsons: The religious dedication of women. American Journal of Sociology. Vol. XI. 405.*)

Minden társadalomban az ember arra törekedett, hogy felebbvalói kegyét ajándékokkal megnyerje. Ez szerző szerint a nők feláldozásának

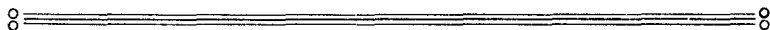
eredeti oka. A kezdetleges társadalmakban az emberek ugyanazon az alapon adtak nőket az isteneknek, mint amelyen állatokat vagy drága-

köveket. Ennek a gyakorlatnak legbarbárabb formája a véres áldozat. Azt mondták, hogy a véres áldozatok eredete a kannibalizmusban rejlik. Ez bizonyos esetekben igaz lehet, de az e tény, hogy gyakran szüzeket áldoztak fel az isteneknek, azt mutatja, hogy az alapvető gondolat ebben a szokásban szexuális eredetű volt. Guineában például egy csomó nőt áldoztak fel az isteneknek. A nemi egyesülést a papok hajtják végre, mint az istenek megbízottjai. Az így feláldozott asszonyoknak nem szabad megházasodniuk, de egyébként a nemi érintkezéstől nem tiltatnak el. Nemi gerjedelmüket isteni természetűnek tekintik. A civilizáció magasabb fokán fellép a szüzesség követelménye az istenségnek szentelt nőkkel szemben. Garcillano del Vega beszéli, hogy a peruiaknál a Napnak feláldozott asszonyok a legszigorúbb büntetések terhe alatt kényszerítették a szüzesség betartására. A legtöbb közöttük zárdában élt.

A nők feláldozásának legfejlettebb formája az, melyet a kereszténység gyakorol a coelibátusban. „A keresztény apácát úgy kell tekinteni, mint az afrikai papnő és a Napnak szentelt perui nő leszármazóját.” A férfiak szüzessége pedig valószínűleg a női szüzességgel való hibás analógiából eredt. Ugyanis ezen utóbbi misztikus és szexuális eredetének tudata lassanként megszűnt s mint pusztá istenfélő önkínzás jelentkezett, melyet a kegyes férfiaknak is alkalmazni kell.

Az értekezés példája azon szociológiai munkáknak, melyek néhány, itt-ott vett tényből messzemenő és meg nem okolt általánosításokat vonnak le.

R. F.

A szegény osztályok.

Alfredo Niceforo: Les classes pauvres. Recherches anthropologiques et sociales. Bibliothèque sociologique internationale XXXI. Paris, Giard&Brière. 1905.)

Niceforo e munkájával új tudomány útjait akarta egyengetni. A modern tudományos kutatások újabb eredményei — úgymond — megengedik, hogy az antropológiai

tudományok nagy fájáról egy újabb autonóm ágat szakítsanak le, melynek feladata az alsó társadalmi osztályokhoz tartozó emberek természetrajzi vizsgálatja, azon osztályoké, melyek a krónikus nyomor állapotában élnek s melyek a pauperizmus nagy hadseregét alkotják. Ez az új tudományág tehát a társadalmi osztályok antropológiájának részét képezi, vagy határozottabban a szegény osztályok antropológiáját . . . (Eddigélé) a pauperizmust s az ú. n. munkáskérdés különböző szempontjait elvont módon tanulmányozták, figyelmen kívül hagyva a húsból és a csontból való embert. Pedig ellenkezőleg arra van szükség, hogy ezt a személyiséget az első sorba állítsuk és annak

természetráji vizsgálatát nyújtjuk, miként az állattan az állatét vagy a növénytan a növényét . . . Eddig a nyomor gazdasági és erkölcsi oldalait tanulmányozták, elfeledve az ember vizsgálatát, vagyis a szegény természetrajzát, mely vizsgálat kell, hogy az összes efajta kutatásoknak alapja legyen. (333—35.)

A fizikai jellemvonások című első részben a szerző egy csomó antropometrikus vizsgálatot közöl, melyet ő maga és más kutatók teljesítettek a különböző osztályokhoz tartozó gyerekeken, munkásokon és egyetemi hallgatókon. (Testalkat, súly, erő, a fáradtság leküzdése, a fej kerülete és valószínű térfogata, a fejalkat, a szemek és a haj színe, arckifejezésbeli anomáliák, kéz, menstruáció stb.) Ezekből a felvételekből, grafikonokból s megfigyelésekből az következik, hogy e különböző méretek átlaga magasabb a vagyonos gyermekeknél, mint az ugyanazon korú, nemű és ugyanazon néphez tartozó szegény gyermekeknél. Mi több, ha az ember közöttük három csoportot vesz fel: vagyonosokat, kevésbé vagyonosokat és szegényeket, az átlagszámok esnek az egyik csoporttól a másodikig és a második-tól a harmadikig. A szemek és a haj világos színe gyakoribb a szegény gyermekeknél, mint a gazdagoknál. Ugyanígy a felnőtteknél számos szempontból jelentkezik a szegény osztályokhoz tartozó emberek fizikai inferioritása. A halandóság vagy az átlagos életkor tanulmányozása ugyanerre az eredményre vezet, ugyanígy az idegbeli érzékenység mérése.

Az etnográfiai jellemvonások című fejezetben szerző a szegény osztályok civilizációjának fokát kutatja bizonyos kritériumok segítségével, melyet az oktatásra, a születési és halálozási arányszámokra, az erőszakos bűntettekre vonatkoznak és úgy találja, hogy a szegény osztályok alacsonyabb kultúrfokon állanak. Majd a szegény osztályok szokásait, hiedelmeit, előítéleteit tanulmányozza; azután irodalmát és művészetét és oda konkludál, hogy mindezen szempontokból a szegény osztályok jellemvonásai a civilizálatlan népek sajátságaira emlékeztetnek avagy azokkal azonosak: „az alacsony társadalmi osztályok etnográfija a barbárok és a vadak etnográfijának teljes és tökéletes survival-ja és ezek az alacsony társadalmi osztályok ma a modern társadalom közepett valami elmaradt, különleges társadalmat alkotnak sajátos etnográfiai jellemvonásokkal.” (248.)

A harmadik részben, mely lélektani jellemvonások nevét viseli, szerző azt vizsgálja meg, ha vajjon a szegény osztályok lélektani szempontból is elmaradottabbak-e?

E célból először az erkölcsi érzéseket tanulmányozza. E tanulmány gerincét tizenöt, a legnagyobb nyomorban élő család mono-

elemei maradtak életben. Ennek a kiválasztásnak tudja be szerző a zsidók föltűnő magas életkorát.

A lelki vonások közül szerző legjellegzetesebbnek tartja „a környező társadalom szenvedélyes erkölcsi kritikáját”, amelyhez egy betöltendő küldetés transzcendentális öntudata járul. A szocializmust és a cionizmust tekinti e két tulajdonság jellemző megnyilatkozásának. Egyben tagadja, hogy Ferrero-nak igaza volna, aki a pesszimizmust tekinti a zsidóság legmélyebb lelki alaptónusának. Ellenkezőleg: „maga a messiási világfelfogás a jóllét és a tökéletesedés felé való törekvés”. A héber irodalom is bizonyíték erre, mely tele van a jövőbe vetett hittel. Az igazság, a szabadság, az egyenlőség eszméinek győzedelmébe vetett hit hatja át a próféták iratait.

A kedélyi élet világában a szenvedély a zsidóság megkülönböztető jele. Ép ezért a lírai költészet az ő valódi dominiumok. A családi érzelmek heve is rendkívül fejlett a zsidóknál, mely szintén megmagyarázható múltjuk történelmi körülményeiből.

A kriminalitás általában kisebb a zsidóknál, mint egyéb felekezeteknél és a történelmi múltnak megfelelő vonásokat tüntet fel. „Az erőszak atavisztikus civilizációjával szemben a ravaszság evolúciós civilizációját helyezték szembe.” Ép ezért ritka náluk a lopás, az erőszakoskodás, az emberölés, de elég gyakoriak az intellektuális és kereskedelmi természetű bűnök.

A pszichopatológia terén az elmebetegek száma a zsidóknál nagyobb, mint a nem-zsidóknál. Így pl. Olaszországban 1888-ban 1000 lakosra esett a katolikusoknál 1,784; a protestánsoknál 0,838; a zsidóknál 3,331. Németországban 1879-ben 10.000 keresztényre 8,06, 1000 zsidóra 161 elmebeteg esett. A siketnémák és a hülyék száma is magasabb náluk. Ezen tények ellenére szerző nem hiszi, hogy a zsidóknak valami különleges hajlandóságuk volna az elmebajokra; mert nem szabad elfelejteni, hogy a zsidóságnál csaknem teljesen hiányzik a mezőgazdasági népesség, míg egy nagyrészüik oly foglalkozásokban vesz részt, melyek a lelki betegségeknek különösen ki vannak téve. Eme statisztikákból tehát csak úgy lehetne helytálló következtetéseket levonni, ha a betegek foglalkozásait gondosan szemügyre vennék. Ugyanaz a meggondolás állana az öngyilkosságok tekintetében is, melyeknek száma — némely író, különösen Lombroso véleménye szerint — zsidóknál alacsonyabb. A lelki bajok közül az általános paralízis, a neuraszténia és a hisztéria gyakoriak nálunk. Szerző Béraud véleményét fogadja el, ki két csoportra osztja azokat a bajokat, melyek iránt a zsidók a leghajlamosabbak: 1. olyanokra, melyek az egymásbaházasodás következményei (hülyeség, siketnémaság),

2. olyanokra, melyek örökletesek (általános paralízis, hisztéria, nemi tehetetlenség).

Beadles Cecil szerint a zsidók rendkívüli életerejének érdekes bizonyítéka az a tény, hogy náluk a mortalitás még az elmebetegek-nél is alacsonyabb marad (44—47 esik 1000-re, míg a keresztények-nél 51—55). Még az általános paralízis kifejlődése is lassúbb náluk, mint a többi felekezetiéknél.

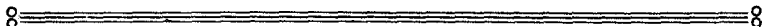
A zsidófaj eme nagy ellentálló-képességének tudja be szerző a zsidó gyermekek két jellegzetes tulajdonságát: a szellemi fejlődés gyorsaságát és a serdültség korai bekövetkezését. Ellenben a figyelő-képesség nagy fejlettségét, melyet Leroy-Beaulieu hangsúlyoz, szerző nem tudta konstatálni, legalább is az olasz zsidó gyermekeknél.

Végül a cukorbetegség nagy száma feltűnő a zsidóknál. A cukor-betegek 25%-át zsidók teszik ki.

Lehet-e szó a zsidó faj degenerációjáról? Nem, ha degeneráció alatt „oly beteges állapotot értünk, mely nemcsak az egész egészségét érinti, hanem a faj folytonosságát is”. A zsidóság élete mindig kizárólag intellektuell volt és ez a tény egyedül megmagyarázza e nép mai lélektanát és pszichopatológiáját. A zsidók hosszúéletűségében a degeneráció tünetét látni abszurdum, mert az — mint Weismann kimutatta — a jobb alkalmazkodás és a nagyobb vitális energia kifejezője. A zsidóság normális és patológikus lélektana szerint „az idegrendszer föltűnően magas fokát és az alkalmazkodás bámulatos tehetségét” tünteti fel.

A cikket jó bibliográfia zárja be.

J. D.

Újabb átöröklési elméle-

tek. (E. Rignano; *Sur la transmissibilité des caractères acquis. Hypothèse d'une centro-épigenèse. Paris 1905.* — Richard Šemon: *Die Mneme als erhaltendes Prinzip im Wechsel des organischen Geschehens. Leipzig. 1904.*)

ha egy tényleg élő individuum őseinek egész sorát ismernők: akkor ezek és az egyén embrionális alakjai közt parallelizmus konstatálható. Ha tehát két különböző fajnak van legalább egy közös őse, akkor a két faj embriológiájában is feltalálnék a közös ősnak megfelelő alakot; azok a formák, amelyek ennél régiebbek, azok a két fajnál hasonlóak, míg a közös ős utáni formák mind különböznek s hovatovább erősebben divergálnak. Ez a Fritz Müller elvének általános fogalmazása. Ha ebben a formulázásban identikusát teszünk az analóg helyére, a Rignano hibás kiindulási pontjánál vagyunk. Ennek a kez-

A Rignano könyvében rendszer van sacentro-epigenézis rendszerének bázisa a Fritz Müller elve: az ontogenezis, vagy egyéni fejlődés nagy vonalaiban reprodukálja a filogenezist, vagyis a faj specifikus fejlődését. Azaz,

detnek kikerülhetetlen következménye: „Két kezdő szisztéma, amely két, egymással hosszú időn át identikus transzformáció sornak ad helyet, föltétlenül egyenlő. És ha egy pontban a két sor eltér egymástól, ennek két oka lehet: vagy egy külső ok, amely csak ebben a pontban lép föl, vagy egy belső ágens, amely csak ebben a pillanatban kezd hatni.” Ez az okoskodás megtámadhatatlan lenne akkor, ha a Müller elvével úgy lehetne bánni, mint egy matematikai igazsággal; csakhogy az az elv épen csak megközelítő értékű, két faj fejlődési alakjai sohasem egyenlők, legelső stádiumaikban sem, hanem csak hasonlóak. Tehát nincs szó egy adott pontban egyszerre fellépő eltérésről, az eltérés megvan kezdettől fogva s a kis eltérések halmozódása adja ki a jelentékeny morfológiai variációkat.

Az embriológiában megfigyelhető variációk egyik legfontosabbika a metamorfózis; legismertebb ezek közt a hernyó metamorfózisa. Ezekről mindig kimutatható, hogy külső oka nincs; az ok az állat organizmusában rejlik. Hogy mi az ok, arra már Lamarck adott egy feleletet, amit újabban Perez tett magáévá, s ez az, hogy a hernyó metamorfózisának oka az állat genitális szervének fejlődésében van. Ez a hipotézis elég plauzibilis; ma már általános vélemény, hogy a nemi szervek az állat testétől különböző egyéneknek, az állat testében lakó parazitáknak tekintetnek. Ennek a parazitának a fejlődésében van egy különálló pont, t. i. a nemi termékek érettsége; és könnyen meglehet, hogy a parazitának ez a fontos transzformációja határozza meg a fentartó állat metamorfózisát; eszerint a metamorfózis a szekszuális érettség krízise lenne. Természetesen nincs kizárva, hogy más esetekben más oka van a metamorfózisnak; így lehet az ok a külső körülmények vagy lamilyen megváltozása, stb.

Pereznek ezt az elméletét a metamorfózisról átvette, de igen originális és kissé talán fantasztikus formában Rignano. Ő az egyéni fejlődést úgy tekinti, mint metamorfózisok sorozatát (ez a felfogás egy kicsit megdöbbenő: tudniillik elég szilárdan áll a mai tudományos meggyőződésünkben, hogy az individuális fejlődés általában folytonos alakulás s a metamorfózisok külön nevüket épen mint e folytonos fejlődés izolált diszkontinuitásai kapták); ezen metamorfózisok létrehozójául — épúgy mint Perez elméletében a genitáliákat — az organizmusnak egy speciális részét veszi fel. Azokat a sorokat, amelyben munkájának lényeges gondolatát fejezi ki, idézzük:

„Ha az organikus anyag szerkezete egy ontogenetikus állapotból másikra térve, megváltozik, első provizórikus hipotézisül fölvehetjük, hogy ez a megváltozott eloszlás a változó részeken kívül eső hatás okozata. Ezt a hatást nem alkothatja az az a morfológiai és fiziológiai állapot, amilyenben az adott pillanatban az organizmusnak nem változó részét találjuk; mert a megfelelő filogenetikus állapotban a két rész teljes egyensúlyban volt. Föl kell tehát tennünk, hogy a változó részben, vagy ennek valamely pontjában, ebben, de csakis ebben a pillanatban, olyan tényező lép működésbe, ami a megfelelő ősből nem volt meg. Másrészt, mivel az ontogenezis folyamán nem egy rész, hanem egyszerre igen sok rész változik és mivel az oknak, ami az egyik stádiumból a fejlődés másik stádiumába való alakulást előidéz, mindezen

részekre vonatkozólag külső ok (hogy miért kell ennek így lenni, arról Rignano nem ad számot), tehát annak mindezen részekből különböző külön részben kell fellépni. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az organizmus részei közt van egy, amelyik lényeges változásnak nincs alávetve s amelyben specifikus energiáknak olyan sorozata működik, amelyek a szervezet többi részének következő stádiumaikba való alakulását eszközlik. Ezt a részt a fejlődés centrális zónájának nevezhetjük. S a hipotézisnek, amely az ontogenetikussá fejlődést ama számtalan akciótól teszi függővé, amit ez a zóna gyakorol, potenciális állapotban rejlő specifikus energiáinak szukcesszív hatásai által, az organizmus többi részére, centroepigenezisnek nevezük. És miután a csira első megoszlásától az új organizmus reproductív sejtjeinek kibocsátásáig a nemző-anyag marad változatlan, azt vélhetjük, hogy ez az anyag alkotja a centrális zónát. Vagyis a centrális zóna a nemző-zóna, azaz ama hely, ahonnan a szekszuális sejtek a nemző-anyagot veszik, amely őket a reprodukcióra alkalmassá teszi.”

Bizonyos, hogy az itt említett specifikus energiák erősen hasonlítanak a Weismann nemző plazmáihoz; és Rignano szubtilis megkülönböztetése, hogy a centrális zóna nem a látszólagos, hanem a valódi nemző-zónában van, csakugyan oda is vezet, ahova Weismann is eljutott: Rignano is, Weismann is kénytelen föltételezni, hogy a „centrális zóna”, vagy a „nemző plazma” az organizmus minden sejtjébe eshetik.

Rignanónak alaphipotézise mellett két segéd-hipotézisre volt szüksége. Az egyik a centro-epigenezis mechanizmusára vonatkozik; ennek megmagyarázásául a sejtek közti protoplazma folytonosságára utal, ami lehetővé teszi, hogy az organizmus egyes részei közt az idegekben futó áramokhoz hasonló transzmissziót tegyünk föl. S a hipotézis az, hogy minden ilyen áram meghatározott kvalitású anyagot rak le, amely alkalmas arra, hogy az eredetivel egyenlő áramot keltsen. Rignano ebben látja a mnemonikus jelenségek egyedül lehetséges magyarázatát. E lerakódó anyagok készítése szükségkép ráviszi az asszimiláció magyarázatára: „A harmadik hipotézis az, amely szerint a lényeges életfolyamat intranukleáris oszcilláló ideg-kisülésben (décharge nerveuse) áll, amely a specifikus akkumulációra vonatkozó második hipotézisünkkel együtt véve, teljesen számot ad az élet alapjelenségéről, ami az asszimiláció”.

Tagadhatatlan, hogy már a második hipotézis fölteszi az asszimilációt S mindenesetre cirkulus, ha a harmadik azt a második segélyével újra megmagyarázza.

Könyvének vége előzőinek kritikája s a centro-epigenezis fölényének kimutatása az eddigi elméletek fölött.

II.

Annak a nagy horderejű gondolatnak, amit Hering csaknem negyven évvel ezelőtt publikált a bécsi akadémián tartott felolvasásában, érdekes visszhangja és továbbszövése a Richard Semon új könyve: *Die Mneme als erhaltendes Princip im Wechsel des organischen Geschehens*. A gondolat fogalmazásában precízebb, alkalmazásaiban termékenyebb előd-

jénél; részletes kidolgozását különös, markáns terminológiával próbálja szabatosabban megejtetni a szerzője. A szerves anyagnak kétféle „közömbös állapota” van, elsőfajú és másodfajú; az előbbi a szerves anyag állapota bármilyen inger előtt, a második az inger utáni állapot. Az inger, momentán hatása elmúltával, olyan permanens változást idéz elő a szerves anyagban, amelynek alapján a másodfajú közömbös állapot az első fajútól mindig megkülönböztethető; a Semon nyelvén ez a hatás az „engrafikus behatás”, maga a megváltozás az „engramme”; egy bizonyos organizmus összes engrammái, amelyeknek ez akár szerzés, akár átöröklés révén birtokában van, az illető szervezet „mnéme”-jét alkotják. Az engrafikus hatás alapténye, egyszersmind ezeknek a vizsgálatoknak talppontja ez: egy meghatározott inger által okozott állapot az organizmusban, amelyben engrammát hagyott, felköltethető ezután oly inger által, amely az előbbivel nem azonos, annak esetleg csak egy része. Az organikus anyagnak ez a tulajdonsága, konzerváló elvnek tekinthető abban a folytonos változásban, aminek a szerves anyag alá van vetve a külvilágtól származó ingerek befolyása alatt, amelyek folytonosan változnak s abszolút identikus módon valószínűleg sohasem fordulnak elő.

Ennek megállapítása után Semon előbb olyan mnemikus jelenségeket vizsgál, amelyeket az individuuum által szerzett engrammák mutatnak, azután jön az első merész lépés. „A protisták, növények és állatok szerves anyagában olyan tulajdonságokat, vagy más szóval, olyan ingerelhetőségi diszpozíciókat találunk, (amelyek, mint ahogy második elnevezésük ki is fejezi, nem egyéni szerzemények), amelyeket latens mivoltuk jellemez. Ezen latens diszpozíciókból bizonyos körülmények épúgy váltják ki a megfelelő ingereket, mint ahogy az egyéni szerzésű engrammákból váltatnak ki a megfelelő ingerek; az inger megszűnte után a diszpozíciók újra latensek.” Ezen analógiának keresztülvitelében, a tények olyan csoportosításában, amely konklúzióit kikerülhetetlenné teszi, áll a Semon imponáló eredetisége. Fel akarjuk említeni néhány tipikusabb esetét: A fiatal strucc, ha mesterségesen költik ki, csak akkor nyúl a tápláléka után, ha valamilyen hegyes szerszámmal megütögetjük a földet, amire a magokat elibük szórtuk. „Ennek a ténynek legegyszerűbb magyarázata az, hogy ez ecphorikus (azaz az eredeti ingerhez csak hasonló, annak esetleg részét alkotó) ingerhez egy öröklött engramma tartozik, ez esetben olyan, amelynek a reakciója a szedegetés. Másik példa: egy fiatal kacska fészkébe vízzel telt edényt állított. A kacska kétszer becsapott a csőrével a vízbe, azután, az edényen kívül maradván és anélkül, hogy a vízbe ment volna, vagy bármikor azelőtt lett volna vízben, a fürdő madár összes mozdulatait utánozta: hátracsapta a fejét, megrázkódott, berzengette a tollat, szárnyát, farkát mozgatta, leguggolt s aztán inni kezdett. Ugyanígy, ha egy hernyót, amelyik a begubózása folyamán a gubóját nagyrésztben megszötte, olyan gubóba tettek, amelyik sokkal kezdetlegesebb állapotban volt, a hernyó ott folytatta a szövést, ahol az új gubó megkívánta. A megfordított esetben, ha az új gubó volt előhaladottabb stádiumban, a hernyó nem volt képes átugrani a közbeeső állapotokat s a régi munkájára következő részénél folytatta. Az is

ismeretes, hogy a mesterségesen kiköltött madarak, amelyek sohasem láttak fészket, rögtön fészket raknak, amint párosodni kezdenek s a fészkek csaknem olyan tökéletes, mint azoké, amelyeket az öregek tanítottak fészket rakni. Ha pedig az ilyen madárnak mesterségesen előállított fészket adunk oda, az kijavítja rajta azokat a részeket, amik a normális fészektől lényegesen eltérnek és beleépíti azt, ami hiányzik.

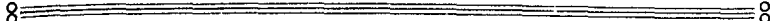
Ezekből és a Semon többi példáiból világos, hogy az „ingerelhetőségi diszpozíciók”, amelyek bizonyára nem az individuális élet folyamán szereztek meg, épúgy viselkednek, mint az individuális életben megszerzett „engrammák”; ennek a megállapítása után Semon annak az általános ténynek a bizonyítására tér át, hogy nemcsak a fenti, inkább pszichológiai természetű esetek, hanem a legáltalánosabb ontogenetikus jelenségek is bevezethetők az ingerelhetőség engrafikus diszpozícióinak kategóriájába.

Bizonyításának lényege az, hogy a morfológiai fejlődés gyakran olyan ingerek eredménye, amelyek nem gyakorolhatnak valódi formáló hatást és sokkal könnyebben tekinthetők úgy, hogy ephorikus hatást gyakorolnak a faj által megszerzett engrammák sorozatára; például, több amfibia-fajnak a légköri levegővel kell érintkezésbe jönni, mielőtt tüdővel légzővé alakulhatna. Ha így a normális fejlődés jelenségei is az „engrammák” sorának „ephorikus kiváltása”, akkor egész részleges jelenségek, amilyen például az eltávolított testrészek újránövése, új interpretációt nyerhetnének, t. i. úgy tekinthetők, mint az a tendencia, amely a meglévő anormális morfológiai állapot és a mnemonikusan felidézett normális állapot különbségét eltüntetni törekszik.

Egész rövidre fogva, ez a Semon koncepciója; nem lesz érdektelen megvilágítani azt a pontot, amelyen az egész konstrukció talán áthághatatlan akadályra talál. Az egyéni életben megszerzett engrammák, azaz a közönséges emlékezeti jelenségek is arra kényszerítenek, hogy bizonyos mértékű lokalizációt vegyünk fel; ezért ezen engrammáknak átöröklését aligha tudja kimagyarázni, mert lokalizálásuk helyének semmi összefüggése nincs a csirasejtekkel. Ez a nehéz helyzet aztán arra viszi, hogy a memória-jelenségek lokalizációját tagadja s ehelyett egy határozatlan irradiáció vagy diffúziót tételez fel, amely minden engrafikus hatás esetében, — akár pszichológiai akár morfo-genetikus az — kiindul egy maximális intenzitású helyről, növekvő intenzitással, de változatlan kvalitással eljut nemcsak a szexuális részekig, de általában az organizmus minden sejtjébe, sőt ezen sejteknek legkisebb élő alkatrészeibe.

Ez a ki-út azonban direkt ellentmondásban áll jól megállapított tényekkel, amelyek — speciel a memória esetében — a lokalizációt kétségtelemné teszik; ilyenek például az emlékezet betegségei, amelyek különböző fajú képek elveszésével járnak a megsérült agyrész különböző helye szerint. Ezt tudva, semminő értelmet nem tulajdoníthatunk pl. egy vizuális hatás diffúziójának az izomfibrillumokba — hisz eszerint az engramm sem szorítkozhatnék egy speciális érzékszerve, hanem minden egyes benyomás az összes érzékszervek engrammait hívna létre. Így a Semon elmélete osztja az átöröklés mnemonikus elméleteinek sorsát — nem hoz pozitív eredményeket; ez mindaddig kikerülhe-

tetlen, amíg a mnemonikus jelenség mivoltáról szabatos, tényeken alapuló ismeretünk nincs. Emellett tagadhatatlan, hogy a Semon könyve, tényeinek érdekes összeállítása, konklúzióinak meggyőző bevezetésével valószínűbbé tette tételeit és analógiáit, mint bármely elődje e téren. **Z. B.**

Róma nagysága és hanyatlása (II.) (*Guglielmo Ferrero: Grandezza e Decadenza di Roma; Volume secondo: Gialio Cesare.*)

Bernard Shaw, „minden ördögök nagyapja”, nemrégiben egy *Caesar és Cleopatra* névre keresztelt történeti komédiának adott életet. Az egész

műalkotás csak a dicső Caesar emberi gyarlóságainak szellemes csoportosítása és élvezhető feltalálása. A dicső Caesar — kopasz és babérfüzzérel rejtegeti fogyatékoságát, a dicső Caesar resteli bevallani életkorát Cleopatra előtt, a dicső Caesar — óh szentségtörés! — ebéd előtt rosszkedvű, étkezés után vidám. E jelentéktelen anekdotaforgácsok nem rabolják meg a „Caesarok Caesarjának” jól felszerelt koszorúraktárát, egyetlen apró babérlevélkétől sem. De Shaw szatirikus csipkelődését Ferrero széles arányokban, fenékreható éleslátással, lélektani alapon merész kultuszrombolássá élesíti jogosult előítélettagadássá súlyosbítja. Mommsen „első és mégis páratlan Imperátoráról” levetkőztet minden hazug pózt, idealizált céljairól lehántja a csillogó ékeségeket és ime — a nagysarkú kothurnus, a biborszegélyű tóga és a bűvös légkör *ad acta* tétele után egy blazírt, eszes, simulékony, óvatos, előretörő, de ingatag modern kondottieri bontakozik ki az „istenember” halottaiból. Az új Julius Caesarban nem fedezhetjük fel a büszke szenvedélyek egy kategóriáját sem; Sulla vérimádó erőszakosságához gyenge, a lángész vakmerő felhőtaposásához nincs elegendő szikratartaléka, sőt még impulzivitással is alig vádolható. Kínos tülekedései, keserű tapasztalatai, nehéz felkapaszkodása hideg szkepticizmussá hűtötték le érzései fiatal hevületét, közömbössé fásították a jó és rossz amúgy is relatív fogalmai iránt. Nem kockáztatja magát vagy érdekeit senkiért és semmiért, de a kacérkodó eszközöket meglehetősen ügyességgel tudja a maga viharvert útjának kisimítására fordítani. A nép ösztönszerűleg vonzódott hozzá, Marius és Cinna sarjához és Caesar látva a mob felhasználhatóságát, nem is hagyta kiaknázatlanul ezt a dús, de kissé illatos értékkészletet, amelynek készpénzváltásától pedig mindenképen idegenkedett. Hiszen Caesar, a demagógia későbbi bálványja, gazdag kapitalista akart lenni, hogy úgy élhessen, mint a boldog emlékü Lucullus, előkészíthesse korlátlan érvényesülését és megszabaduljon 6,000.000-nyi adósságától; Caesar, a nép embere, tulajdonképpen buzgó arisztokrata és konzervatív volt és maradt, úgy

temperamentumánál, neveltetésénél, izlésénél és műveltségénél fogva, mint természetes szükségből, mert átlátta, hogy az adott viszonyok közt egyedül a kozmopolita, gyámoltalan „csöcselék”-kel nem állandósíthatja nagyhatalmát, hanem a felsőbb körök lelkesedését és támogatását is biztosítania és kamatoztatnia kell.

E felöltő ellenmondásokon nem lepődhetünk meg, ha ismerjük a nagy, a sorvasztó, a garázdálkodó antagonizmust, amely ideológiailag egyfelől a demokratikus érzelmek és jelszavak másrészt a politikai közöny, a háború és hódítás platonikus szeretete, a piszkos megvásárolhatóság összeférhetlen tüneményeiben nyilvánult; a termelés alacsonyfokúságában, a nyomorúság roppant dimenzióiban, a vagyoneosztódás riasztó igazságtalanságaiban, a népesség és kultúra kisebb voltában jutott szomorú gyakorlati kifejezésre és végső kútforrásként — amelynek királyvizéből még Ferrero sem merít eléggé — az imperializmussal egyidős rabszolgaság intézményéből táplálkozott. Odahurcolt, agyongyötört idegen embercsordák munkájától függött a római állam mindennapi kenyere, „nemzetgazdaságának” egész létbiztonsága. Ma a nagy ipari országokba seregestől, önként tódulnak a munkások messze földről, óceánokon át, alkalmazkodnak az új viszonyokhoz, beleilleszkednek a rengeteg állami gépezetbe. A kozmopolitizmus e szabad virágzása az ókorban még ugaron hever, önkéntes munkakeresésről szó sincs. Az ázsiai proletár nyomorgott otthon, meghúzta magát, vagy ment a háborúba, esetleg Itáliába is, de élösködni és nem a munka után. Az erők éltető körforgása a közlekedési viszonyok határtalan gyatra-sága folytán csaknem teljesen és állandóan stagnált; örökös és nyomasztó a munkáshiány. Nem vált be anyagilag sem a rabszolgaművelés. Az *ergastulák* szerencsétlen páriáinak minimálisak az igényei, de nincs bennök odaadó serénység és vállalkozási szellem. Ezért nem intenzív, nem olcsó, nem gyümölcsöző a nagybirtok földkultúrája; ezért gyengébb aránylag a termelés, ezért csap át — Ferrero nem veszi észre ezt az okviszonyt — a pasztoriciára, a legelőgazdaságra, a legalsó rangú földkihasználásra; ezért lendül fel a szőlő- és olajművelés. Ma könnyű segíteni Róma ősi baján: a gabonáinségen. A szállítás nem drága, a szükségletek mérvei ismeretesek, a hiányt egyszerűen a külföldről pótolják, sőt az agrár államok oly mennyiségben ontják a gabonát, hogy az ipari országok védővámval kénytelenek némiképp védekezni ellenük. A gabonavám az ókorban ismeretlen. A legtöbb ország annyit termel, amennyire okvetlenül rászorult. S ha Szicília, Crimea, Egyiptom többet is állított elő, alig bocsátották ki markukból a felesleget. Az exportálás bizonytalan volt, úgy hogy éppen a behozatal megkönnyítésére és konszolidálására volt

nélkülözhetlen a hódító, a terjeszkedő politika: az imperializmus! Emellett hiába keresünk fokozatokat, átmeneteket az egyes osztályok életmódja, kiadásai, szükségletei, vágyai között. A zsirtól fulladozó földarisztokrácia és plutokrácia és a „piszoktúró csöcselék” közt nyíltan, sötéten, szélesen tátongott az űr. Nem volt középosztály; a merkantil polgárság és a kisbirtokosság vergődött, züllött és fogyott. Az ellentéteket növelte az, hogy a pénzszükséglet sokkalta rohamosabban gyarapodott, mint maga a pénz. A nemesérc-készlet egy pár bőzsebet dagasztott, milliók vegetáltak adósságra. Az uzsora, az üzérkedés, a gyarmatszopolyozás, a politikai stréberkedés, a harcok túltengései mind innen fakadnak. És végül hiányzott a rendes bürokrácia, adminisztráció, közbiztonság, a szenátus tehetetlen, a kincstár üres, a hadsereg bomladozik és mégis — érdekes, modern jelenség! — általános és következetes az államnak *Mädchen für Alles*-szerű felfogása.

A végletek és ellentétek e hínárjába sodródott és benne vergődött a mi okos, ambiciózus, alkudni és kiegyezni kész híres kalandorunk. Hasznos mérsékletét megtapsolhattuk Catilina összeküvésénél és őszinte meglepődéssel konstatálhatjuk, hogy a Tayllerand-politikához mindvégig hű maradt: a pénz és hatalom kétfejű démonát üzte szívósan, kíméletlenül, rajongás, illúziók és skrupulusok nélkül. Ferrero még feltételezi róla, hogy eredetileg talán szabad és imperialisztikus, művelt és hatalmas demokráciát akart megvalósítani. Lehetséges, hogy ilyesmiről is ábrándozott ifjú éveiben, de a mi hitünk és Ferrero egyéb adatai szerint Caesar is, mint minden politikus, pillanatnyi impressziók és a helyzet hirtelen módosulásai szerint cselekedett, azaz sokszor inkább kapkodott és hirtelenkedett, minden egységes, nagyszabású, népboldogító terv nélkül, amelyet különben is a forrongó, lázas eseménygörgetegek nem engedtek volna megérni és a dolgok természetes evolúciója feleslegessé is tett. Űr akart lenni Rómában, az bizonyos. A mód, a formák, az ürügyek, a kísérő motívumok teljességgel mellékesek. Es ezen a göröngyös országúton fogcsikorgató, önmérsztő erőmegfeszítéssel haladt előre. Neki, az arisztokratának, le kellett ereszkednie a demagógia legszennyesebb csatornáiba, amíg létrejöhetett a hírhedt caucus, amelyet első triumvirátus néven ismer a világ és elnyerhette a konzulátust, amelynek tartama alatt kialakul és rendelkezésére áll a római Tammany Hall a mindenrekész proletariátus megszervezése által. Az alsó rétegeknek demagóg politikával megvásárolt rokonszenvét azonban Caesar nem sokra becsülte. Meg akart nyerni, ki akart elégíteni mindenkit; feledtetni szerette volna forradalmi tetteit a felső köröknél, lekötöni igyekezett a polgárságot, jól kellett lakatnia a plebszet, rozsdásodó

népszerűségét tündöklő fényben óhajtotta újra látni. Egy ősi, sokszor kipróbált eszköz kínálkozott e célra még: a *gloire*. Harci dicsőség, területszerzés ez talán még hathatott. Gallia Transalpina lett a médium, nem véletlenül, hanem — mint Ferrero (285. 1.) meggyőzően kifejti — kereskedelmi érdekből. Az új foglалás *Hinterland*-jául szolgálhatott az innenső Galliának, határországból átmenetivé tehetette, aminek gazdasági előnyei kézzelfoghatóak. Innen a szertelen elragadtatás, amely Caesar vállalkozását eleinte kis érte! Ferrero azonban kimutatja azt is, hogy Gallia diadalmos, gyors, fegyveres leigázása sarlatán fikció; Caesar küzdött, hátrált, egyezkedett, vesztegetett, intrikált, amíg hosszú idő múltán jogosan mutathatott fel némi sikereket. Otthon pedig dühöngött a demagógia és Caesar csak táplálta korrumpáló aranyszállítmányaival, anélkül, hogy a talajelőkészítés eredményekkel dicsekedhetett volna. Ellene fordult egész Róma; a „nagyok” félelemből és irigységből, a plutokrácia és a polgárság vérmes reményeik meghiúsulása miatt, a nép nagyon közömbösen érzett a távollevő vezér iránt, a demagógok grasszálása a finnyás Pompeiust is az erősbülő konzervatív párthoz hajtotta át. Hosszas tárgyalás, ingadozás, békekísérletek után végre „elvetette a kockát” és megindult Róma ellen a demagógia, a kalandorok, a szélsők feje, a jövődöbéli egyeduralkodó!

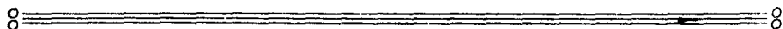
Nem érdekelnek bennünket — noha Ferrero feleslegesen sok szót pazarol reájuk — Caesar gyötrelmes, fel-felújuló harcai, ellenségeinek nagynehéz letiprása. Végre — eleinte csak tényleg, később formailag is — Caesar a *homo omnipotens*, a teljhatalmú imperátor; de milyen viszonyok közt, milyen állam élén! Az előbb vázolt visszás ellentétek teljes mértékben éreztették végzetes hatásukat. Az adósságok valóban hihetetlen elharapódzásában súlyosbult halálos kórsággá a lappangó gazdasági krízis. Néhány ezer latifundistán és bankáron kívül nem volt igazán jómódú és független ember széles Itáliában. A régi bajokat csak kiegészítette a fenyegető állami csőd. A polgárháború közepette nem folytak be az adók, bérletek, jövedelmek, Caesar elvitte a kincstárt s így fel kellett függeszteni az állami fizetéseket; abbamaradtak a közmunkák, elpihent a kereskedelem, a bankárok nem működtek, csak a hitelezők siettették követeléseik behajtását. És Mommsen, féktelen Caesar-imádása mámorában, mégis arra a siralmasan naiv kijelentésre ragadtatja magát, hogy „a pénzügy rendezése aránylag csak csekély nehézségeket okozhatott, tekintettel a biztos alapokra, amelyeket a birodalom ropant nagysága és a hitelrendszer kizárása (!?) biztosított” (V. 484.) Ellenkezőleg, itt már csak rögtönös és radikális orvoslás menthetett meg valamit. A végleges felszámolás csupán a kapitalisták malmára hajtotta volna a vizet és tönkretette volna a

polgárság zömét, úgy hogy már a forradalmi tökegyilkos kiegyenlítő-dés „ördöge” kísértett s rémítgetett mindenfelé. És Caesar — szomorú sors! — nyomorúságos félrendszabályokhoz volt kénytelen folyamodni. Óvakodott a plutokrácia összeroppantásától, viszont a népet sem akarta eltávolítani magától. Nem látta, nem láthatta a dolgokat a maguk zivatataros tömörülésében, mint mi most, de még akkor is csak békéltető, mérséklő, tűzoltó szerepre volt kárhozthatva. Mindenkit ki akart elégíteni és mégis mindenki elégedetlenkedett, mikor olyan nevetséges rendeletek kerültek napvilágra, mint az, hogy 60.000 szeszterciusnál többet senki sem tarthat a házában (a kapitalizmus ellen!?), mint a 2000 szeszterciusig terjedő kölcsönök egy évi elengedése, vagy az aranypénz meghonosítása, a fényűzésellenes s municipiális céltalan törvények, az ügyetlen és rendszertelen gyarmatosítás. Dúltak az ellentétek Caesar táborkarában is; a demokratának kinevezett abszolút monarcha hívei részint régi arisztokratákból, részben forradalmár léhűtőkből állottak; ezek uralkodtak, ezek kormányoztak. S maga Caesar ilyen állapotok nyomása közt — törvénytisztelő akart maradni. Törvénytisztelő, amennyiben a magas köröket megkímélte az adósságfelmentés és a földosztás párhuzamos veszedelmeitől; törvénytisztelő az alsó osztályok rovására, amelyeknek nem paragrafusrágódásra és udvarias körültekintésre, hanem kérlelhetlen, határozott reformokra volt sürgető szükségük. Jöttek is az „újítások”, de reakciószak és tirannikusok: a tribunátus arisztokratizálása, a büntetőtörvények szigorítása, az egyesülési jog korlátozása a proletár-kollégiumok felosztatásával, a gabonakiosztás redukálása, a kivándorlás erőszakos meggátlása — erre mondja Mommsen, hogy „Caesar demokrata maradt mint monarcha is!” (V. 452.) Az önkényeskedés, kegyencpolitika, a vesztegetés és címhajhászás csak vele járt az abszolút kormányformával, de ami szembeötlő és meglepő, az Caesar fokozódó erélytelensége, ideges kapkodása, tervszerűtlen habozása, elhatározásainak dermesztő bizonytalansága. A cézariánus történetírók nagyképpen szimatolódnak az okok után, pedig a magyarázat száraz és egyszerű. A rettegett zsarnok, a korlátlan úr testileg-lelkileg megtört, enervált, beteg öreg ember volt. A nagy Caesar — óh, meggyalázott idealizmus! — epilepsziában szenvedett, amit Shakspeare is megállapít már. Harminc év csodálatos, fáradhatlan, emberfölötti küzdelmei után a hatalom rózsapárnáján tehetetlenül, kimerültén, megrokkanva kínlódott. Az ellentétek összecsapó orkánjában mit tehetett egy ilyen ember, aki különben sem volt vérbeli államférfiú. Hiába zengik az ellenkezőjét Montesquieu, Drümann, Landucci, Orano, Barone és főleg Mommsen: Caesarban nem volt meg az igazi, nagykaliberű politikus egyetlen kelléke sem. Ferrero igen találóan jegyzi meg (512. 1.), hogy lehe-

tett volna szerencsés ipari vállalkozó az Egyesült Államokban, híres kutató vagy földspekuláns Afrikában és neves tudós és író — tegyük hozzá elegáns szalonember is:— a mai Európában, Rómában azonban, családi hagyományai, származása, összeköttetései, ambíciója a politikai pályára utalták — s itt nem illeti meg a pálmaág. De hát egyáltalán egyes, még életerős, lángelméjű, kiválasztott emberek is, mibe kapaszkodhattak volna a nagy belső vihar lezúduló hullámvölgyei elől? Ragadta magával őket a gyilkos áradat és szerencsés volt az, akit biztos tördőfés Március Idusán szabadított meg a nedves, gonosz ölelésből és nem kellett erőlködni, hogy száraz, nyugodt földre jusson. Az egyén örök tragédiáját ismerve, minden fanatizmus nélkül is, meleg emberi részvétünk kíséri Caesar tanulságos életfutását és bukásának drámai hirtelenségét. Ferrero intelligens, felvilágosult, küzködő, modern arisztokratája sokkal közelebb áll hozzánk, mint a kipúderezett, körülnyaldosott, aranybavert hőscincér, aki eladdig lebegett messze fölöttünk és fogadta a rabszolga-hódolat hazug adóit.

Caesar korának hű képviselője volt. Sokszor elnéztem én is Ferreróval louvrei híres mellszobrát és a márványba vésett zord vonásokban nem találtam mást, mint halálos kimerülést, megsemmisítő kiábrándulást és fáradt, sötétlő ráncokat. Az élet gyászos kietlensége és sápadt melankóliája megrázó közvetlenséggel borul rá e néma, halvány, hideg arcra. Durva barázdák, fekete vészjelek szántották végig Róma óriás torzóját is. Onnan sem száll felénk szelíd verőfény, ott sem olvashatjuk biztató remények derűs ígéreteit. Sivár komorsággal robog felénk egy rövid korszak, amelynek üres átmenetiségét híven adja vissza a Ferrero-adta neve: *Da Cesare ad Augusto*.

Kosa Miklós.

A szociológia elemei. (Ales-
Sandro Groppali: Elementi di So-
ciologia Genova, 1905 383 p.)

Groppali az Ardigo nyomdokain halad, akinek igen nagy befolyása van a fiatal olasz elmékre. A társadalom

szerinte oly jelenségekből áll, melyek egymást kölcsönösen befolyásolják. A nehézség abban áll, hogy megkülönböztessük azokat, melyek mint okok működnek, azoktól, melyek mint okozatok szerepelnek. Pedig csak ez vezet át az empirizmusból a tudományba. Eme probléma megoldása három fázison ment át. Az első az egyoldalú magyarázatok kora, legyenek azok akár földrajziak, akár antropológiaiak, akár lélektaniak. (Buckle,

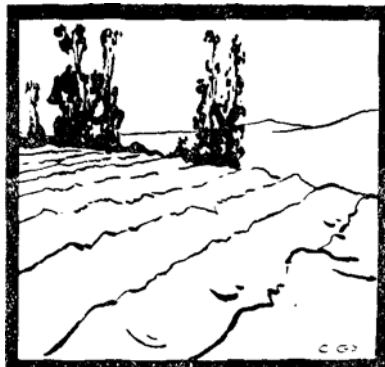
Gobineau, Tarde.) Egy második, sokkal magasabbrendű s újabb keletű ott kezdődik, mikor a társadalmi fejlődés különböző tényezőit megkülönböztetik: a kozmikus, az etnikus, a demografikus, a társadalmi és az individuális tényezőket (Morselli, Ferri, Pareto). Ez azonban csak bevezetés egy még magasabbrendű korszakba. A megismerés tudományossá csak akkor válik, ha ki tudjuk válogatni azt a tényt, melynek változásai a többieket szükségkép maguk után vonják. A történelmi materializmus érdeme, hogy vállalkozott erre a feladatra. De a történelmi materializmus csak egyengette az utat ahhoz a harmadik korszakhoz, melyben a társadalmi tényezőket csökkenő kauzális hatásuk szerint igyekeznek osztályozni (De Greef, Worms, Asturaro). Szerző kétségbe vonja azt az elsőbbséget is, melyet Asturaro a gazdasági tényezőnek tulajdonít. „A társadalmi tünemények világában nem létezik az energiának egyszerű átvitele, hanem a visszaverődések komplikált folyamata, az akciók és reakciók hálózata, ahol a különböző koeficiensok egymásba hatolva és egymással összekeveredve, nem engedik meg jellegzetes tulajdonságaik pontos elemzését”. (131.) A társadalmi tények osztályozása nem nélkülözheti az okok interferenciáját, mely annak kiindulási pontja. E probléma megoldása ma még lehetetlen. De pusztá föltevése jó arra, hogy száműzze az egyoldalú magyarázatokat. Nem lehet elfogadni azt a tételt, hogy a gazdasági fejlődés az egész társadalmi fejlődést magában foglalja. Mihelyst az ember a javak termelésétől és elosztásától a jogra, a vallásra, az erkölcsre, a művészetre tér át, figyelembe kell venni azt, amit Ardigo „társadalmi idealitásoknak” nevezett el: „a lélektani hajlandóságoknak és szokásoknak azt a sorozatát, melyek lassanként alakultak ki az egyesek kölcsönhatásaiból és fokozatosan ránehezdedtek cselekvőségükre, mint a magaviselet szabályai.” (183.) Ezek az idealitások diffúz állapotban élnek a társadalom tagjaiban, de azzal a tendenciával bírnak, hogy mint törvény, erkölcs, hit kristályosodjanak ki. Lehetetlen az egyén szubjektív létét a társadalomtól izolálni és így emez idealitások lélektani és szociológiai oldala elválaszthatatlan (187). A társadalmi idealitások s különösen a jog, miként az egész társadalom, a potenciális energia megnyilatkozásai.

Groppali nem hiszi, hogy a társadalmi tényeket szükségkép általánosabb törvényszerűségekre kellene visszavezetni. A gazdasági törvényekre való visszavezetése a szociológiai törvényeknek pusztá *desideratum* azok részéről, akik empirikus és magyarázó törvények között tesznek különbséget. Groppali ezt a megkülönböztetést mellőzhetőnek tartja: „Amaz empirikus, bizonytalan, irányzatos jelleg, melyet némely kritikus a társadalmi tényeknek tulajdonít,

nem eme tények sajátága, hanem a mi elménk, mely eddig képtelen volt mélyebben behatolni ezen jelenségek komplikált dinamikájába.” (358.)

Nagyon igaz. De nem az ilyen és hasonló okoskodások fognak ide elvezetni, hanem a módszertani finomkodások helyett az alkotó és kutató munka.

R.

Társadalomtudományi Társaság.

Társadalomtudományi Társaság.

Budapest, IV., Károly-körút 14. II. em.

A Társadalomtudományi Társaság f. évi február 16-án tartott választmányi ülésén 71 és március 2-án tartott ülésén 51 új tagot vett fel. Ezzel a Társaság tagjainak száma 1038-ra emelkedett.

MEGHÍVÓ

a Társadalomtudományi Társaságnak Budapest, IV., Károly-körút 14. sz. (II. emelet) alatt levő új helyiségében f. évi március hó 17-én d. e. 11 órakor tartandó felolvasó ülésre, melyet rendkívüli közgyűlés követ.

I. A felolvasó ülés tárgysorozata:

Elnöki megnyitó; megemlékezés Pulszky Ágostról.

Értekezés „Lelki életünk kétoldalúsága” címen.

Előadó: Pikler Gyula.

II. A rendkívüli közgyűlés tárgysorozata:

1. A Méray-Horváth Károly lemondása következtében megüresedett alelnöki állás betöltése.

2. A dr. Friedl Ödön lemondása folytán megüresedett pénztárnoki állás betöltése.

3. Négy budapesti és három vidéki választmányi tag választása.

4. Esetleges indítványok és előterjesztések.

* * *

Felhívjuk igen tisztelt tag-társainkat, hogy minél nagyobb számmal jelenjenek meg Társaságunk helyiségének felavató ünnepélyén, melynek létesítését első sorban az ő bátor és áldozatkész támogatásuknak köszönhetjük. A Társaság immár saját otthonába költözködik. Ezzel véget ér a hányatás korszaka, és állandó keretek között megerősödve folytatjuk a társadalmi tudomány fejlesztéséért és elterjesztéséért, a tudományos gondolkodás szabadságáért és a felvilágosításért vívott nyolc esztendő küzdelmünket.

A felolvasó-ülésre vendégeket szívesen látunk.

A közgyűlést 2 órakor társas ebéd követi a Bristol-szállodában. A résztvevők szíveskedjenek f. hó 12-éig bezárólag a titkárságnál (VIII., Szentkirályi-utca 51., telefon: 65—65.) jelentkezni.

Budapest, 1907. március hó 5. napján.

AZ ELNÖKSÉG.

A Huszadik Századnak a következő új könyveket küldték be. *)

- Aszlányi Dezső: *Nőkről, szerelemről.*
II. bővített kiadás. Budapest, 1905. Pátria.
- Aszlányi Dezső: *Ölelkező gondolatok.*
Budapest. Pátria.
- ifj. Bartók György : *Az akaratszabadság problémája.*
Kolozsvár, 1906. Stein János m. kir. egyet, könyv-kereskedése bizománya.
- Bródy Sándor: *Az automobil és egyéb elbeszélések.*
Budapest. Lampel. Magyar könyvtár.
- J. J. David: *Die Zeitung.*
A *Die Gesellschaft* c. vállalatban- Frankfurt a/M.
- Ebner-Eschenbach Mária:
Krampampuli és egyéb elbeszélések.
Budapest. Lampel. Magyar könyvtár.
- Grofsoreán K. Béla: *Tanulmányok a hazai textilipar mikénti fejlődéséről és az 1884-ik évi ipartörvény módosításáról.*
Budapest, 1907. Ráth Mór bizománya.
- Gyerkes Mihály: *A népmivelési egyletek szervezése.*
Becsek D. Fia könyvnyomdája. Székelyudvarhely.
- Lukács György dr.: *Az unió alkotmánya.*
Budapest, 1906. Franklin.
- Molière: *A tudós nők.*
Budapest. Lampel. Magyar könyvtár.
- Oláh Gábor: *Költemények.*
1904—1906. Singer és Wolfner biz- Budapest-
- Oláh Gábor: *Barangolások Erdélyben.*
Debrecen, 1906. Hoffmann és Kranovitz nyomdája.
- Schweninger: *Der Arzt.*
A *Die Gesellschaft* c vállalatban.
- Thallóczy Lajos: *III. Béla és a magyar birodalom.*
Budapest. Lampel. Magyar könyvtár.
- Varjú János: *A magyar szellemi fejlődéstörténelem.*
Debrecen, 1907- Csáthy Ferenc biz-
- Wirth Albrecht: *Der Weltverkehr.*
A *Die Gesellschaft* c- vállalatban-

*) Eme munkák közül azokra, melyek szemlénket közelebből érdeklík még visszatérünk.